

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

مجله

حضرت حمزه

حامی رسالت

جمعی از محققان و پژوهشگران حوزه علمیه اصفهان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حضرت حمزه عليه السلام ، حامی رسالت

نویسنده:

جمعی از محققان و پژوهشگران حوزه علمیه اصفهان

ناشر چاپی:

مolf

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۱	حضرت حمزه علیه السلام ، حامی رسالت
۱۱	مشخصات کتاب
۱۱	اشاره
۱۴	تقدیم به:
۱۵	فهرست کتاب
۲۴	مقدمه
۳۱	فصل اول: اجداد حضرت حمزه علیه السلام
۳۱	اشاره
۳۳	اجداد حضرت حمزه علیه السلام
۳۴	فرزندان عبدالمطلب
۳۴	مادر عبدالمطلب
۳۴	عبدالمطلب پدر حضرت حمزه علیه السلام
۳۷	عبدالمطلب وصی پیامبران
۴۰	مادر حضرت حمزه علیه السلام
۴۰	صفیه خواهر حضرت حمزه علیه السلام
۴۵	فصل دوم: بیوگرافی و ولادت حضرت حمزه علیه السلام
۴۵	اشاره
۴۷	حمزه در لغت
۴۷	ولادت حضرت
۴۸	کنیه و لقب
۴۹	ثوبیه نخستین مادر رضاعی پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم
۵۳	فصل سوم: حضرت حمزه علیه السلام
۵۳	قبل و بعد از اسلام

۵۵	قبل از اسلام
۵۶	بعد از اسلام
۵۷	مسلمان شدن
۶۰	حضور در مدینه
۶۳	فصل چهارم: شهادت حضرت حمزه علیه السلام
۶۳	اشاره
۶۵	غزوه اُحد
۶۶	نقش هند در معرکه ی اُحد
۶۹	شهادت حضرت حمزه علیه السلام
۷۳	آمدن صقیّه کنار نعش حضرت حمزه علیه السلام
۷۴	خاکسپاری
۷۵	گریه بر حضرت حمزه علیه السلام
۷۶	خواب پیامبر خدای الله علیه و آله وسلم پس از شهادت حضرت حمزه علیه السلام
۷۶	مرثیه های صحابه در سوگ حضرت حمزه علیه السلام
۷۶	اشاره
۷۷	(۱) مرثیه صفیه در سوگ برادرش حضرت حمزه علیه السلام
۷۸	(۲) مرثیه ی حستان بن ثابت در رثای حضرت حمزه علیه السلام
۷۹	(۳) مرثیه ی کعب بن مالک در سوگ حضرت حمزه علیه السلام
۸۳	فصل پنجم: تلاش دشمنان برای مخدوش ساختن چهره حضرت حمزه علیه السلام
۸۳	اشاره
۸۷	الف: کتمان فضائل حضرت حمزه علیه السلام
۹۱	ابوسفیان و قبر حضرت حمزه علیه السلام
۹۲	ب: تبرئه قاتل حضرت حمزه علیه السلام
۹۹	فصل ششم: حضرت حمزه علیه السلام از دیدگاه قرآن
۹۹	اشاره
۱۰۳	آیه اول:

- آیه دوم: ۱۰۵
- آیه سوم: ۱۰۶
- آیه چهارم: ۱۰۷
- آیه پنجم: ۱۰۸
- آیه ششم: ۱۰۹
- فصل هفتم: حضرت حمزه علیه السلام در کلام رسول خداصلی الله علیه و آله وسلم ۱۱۱
- اشاره ۱۱۱
- آیا منظور پیامبرصلی الله علیه و آله وسلم فقط ستایش حضرت حمزه علیه السلام به شجاعت دلیری است؟ ۱۱۳
- مقام قرب و فضیلت حضرت حمزه علیه السلام ۱۱۷
- اشاره ۱۱۷
- (۱) حضرت حمزه علیه السلام ، سید همه شهدا، جز انبیا و اوصیا است: ۱۱۸
- (۲) حضرت حمزه علیه السلام از سروران اهل بهشت است: ۱۱۹
- (۳) حضرت حمزه علیه السلام ، محبوب ترین عموی رسول خداصلی الله علیه و آله وسلم: ۱۲۰
- (۴) حضرت حمزه علیه السلام محبوب ترین نام ها در نزد رسول خداصلی الله علیه و آله وسلم : ۱۲۰
- (۵) حضرت حمزه علیه السلام یکی از چهار راکب در قیامت: ۱۲۱
- (۶) حضرت حمزه علیه السلام انجام دهنده نیکی ها و به جا آورنده صله رحم: ۱۲۲
- (۷) حضرت حمزه علیه السلام شفیع در روز قیامت: ۱۲۳
- (۸) نام حضرت حمزه علیه السلام در پایه عرش نوشته شده: ۱۲۳
- (۹) حضرت حمزه علیه السلام در دعای رسول خداصلی الله علیه و آله وسلم : ۱۲۴
- (۱۰) حضرت حمزه علیه السلام افضل شهدا است: ۱۲۴
- (۱۱) حضرت حمزه علیه السلام مشمول رحمت الهی - ۱۲۵
- (۱۲) حضرت حمزه علیه السلام از بزرگان اهل بهشت ۱۲۶
- (۱۳) حضرت حمزه علیه السلام جزء طینت مرحومه ۱۳۰
- (۱۴) حمزه علیه السلام سید شهیدان ۱۳۱
- (۱۵) دوستدار حضرت علی علیه السلام ، همنشین حضرت حمزه علیه السلام ۱۳۳
- (۱۶) ابن عباس می گوید: ۱۳۵

- ۱۳۸ ----- حمزه علیه السلام وزیر و برادر رضاعی پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم
- ۱۴۰ ----- نام حمزه علیه السلام را بیش از نام های دیگر دوست دارم
- ۱۴۱ ----- فصل هشتم: حضرت حمزه علیه السلام در کلام اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام
- ۱۴۱ ----- اشاره
- ۱۴۲ ----- حضرت حمزه علیه السلام در کلام مولی امیرالمؤمنین علیه السلام
- ۱۴۲ ----- (۱) حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام می فرماید:
- ۱۴۲ ----- (۲) در مجلس شورایی که خلیفه دوم بعد از مرگش برای انتخاب جانشینی خود دستور برپایی آن را داده بود، حضرت فرمودند:
- ۱۴۳ ----- (۳) حضرت امیرمؤمنان علی علیه السلام در روز آزادی بصره، در خطابه ای به فضیلت هفت تن از فرزندان عبدالمطلب اشاره کرد و فرمود:
- ۱۴۴ ----- اظهار نظر یک عالم شیعی
- ۱۴۶ ----- حضرت حمزه علیه السلام در گفتار و احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام :
- ۱۴۶ ----- (۱) حمیری
- ۱۴۷ ----- (۲) حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام در شورای شش نفری:
- ۱۴۸ ----- (۳) حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام در بصره:
- ۱۵۱ ----- (۴) حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام با معاویه:
- ۱۵۲ ----- (۵) حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام با دانشمند یهودی:
- ۱۵۴ ----- حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امام حسن مجتبی علیه السلام :
- ۱۵۶ ----- حمزه علیه السلام در احتجاج حسین بن علی علیهما السلام:
- ۱۶۲ ----- حضرت حمزه علیه السلام در کلام امام باقر علیه السلام :
- ۱۶۳ ----- حضرت حمزه علیه السلام در کلام امام صادق علیه السلام :
- ۱۶۸ ----- حضرت حمزه علیه السلام در کلام موسی بن جعفر علیه السلام
- ۱۶۸ ----- حقیقت از یاد رفته (بیعه الرضا)
- ۱۶۹ ----- آیا ما بیعت نکرده ایم؟
- ۱۷۸ ----- نکته ای درباره ی حدیث بیعه الرضا
- ۱۸۰ ----- فصل نهم: حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج محمد حنفیه و شیخ مفید رحمه الله
- ۱۸۰ ----- اشاره
- ۱۸۲ ----- حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج محمد حنفیه:

۱۸۳	حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج شیخ مفید رحمه الله :
۱۸۶	فصل دهم: فضائل زیارت حضرت حمزه علیه السلام
۱۸۶	اشاره
۱۸۸	زیارت حضرت حمزه علیه السلام
۱۹۱	زیارت حضرت حمزه علیه السلام از مستحبات مؤکد است
۱۹۶	نام حضرت حمزه علیه السلام در هنگام زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم و امیرالمؤمنین علیه السلام
۱۹۶	الف): زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از راه دور:
۱۹۶	ب): زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام در روز عید غدیر:
۱۹۸	کیفیت زیارت جناب حضرت حمزه علیه السلام
۱۹۹	زیارتنامه حضرت حمزه علیه السلام
۲۰۳	ترجمه زیارت:
۲۰۶	زیارت رجیبه در کنار حرم حضرت حمزه علیه السلام
۲۰۷	زیارت حضرت زهرا سلام الله علیها از قبر جناب حضرت حمزه علیه السلام
۲۱۳	حضرت زهرا سلام الله علیها نخستین کسی که قبر حضرت حمزه علیه السلام را ترمیم کرد
۲۱۶	فصل یازدهم: فرزندان حضرت حمزه علیه السلام
۲۱۶	اشاره
۲۱۸	پسران حضرت حمزه علیه السلام :
۲۱۹	دختران حضرت:
۲۱۹	قضاوت جالب
۲۲۲	فصل دوازدهم: فضائل و کمالات مشترک حضرت حمزه و حضرت جعفر علیهما السلام
۲۳۲	فصل سیزدهم: اسلام آوردن ابوذر و سلمان
۲۳۲	اشاره
۲۳۴	داستان اسلام حضرت ابوذر علیه السلام
۲۴۱	اسلام آوردن حضرت سلمان علیه السلام
۲۴۴	فصل چهاردهم: اشعار پیرامون حضرت حمزه علیه السلام
۲۷۶	منابع و مأخذ

۲۸۲ ----- مسابقه

۲۸۴ ----- درباره مرکز

حضرت حمزه عليه السلام ، حامی رسالت

مشخصات کتاب

عنوان و نام پدیدآور: حضرت حمزه عليه السلام ، حامی رسالت / جمعی از محققان و پژوهشگران حوزه علمیه اصفهان .

مشخصات نشر: قم: مولف، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۲۷۲ ص.

وضعیت فهرست نویسی: فاپا

موضوع: حمزه بن عبدالمطلب (علیهما السلام)، ۵۴ قبل از هجرت - ۳ق.

موضوع: صحابه -- سرگذشتنامه

رده بندی کنگره: ۲۵/VBP/م۲۵ح۸

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۳۱

ص: ۱

اشاره

جمعی از محققان و پژوهشگران حوزه علمیہ اصفهان

رمضان المبارک ۱۴۳۹ هجری قمری

ص: ۳

تقدیم به:

تقدیم به اسدالله و اسد رسوله، مَلِكُ الزَّهْر (سردار تابان)، اسد الباسِل (شیر دلاور) حضرت حمزه سیدالشهدا علیه السلام مدافع، حامی و بازدارنده ی دشمن از پیش روی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم

و روح ملکوتی سیدالشهداء آقا امام حسین علیه السلام و شهدای دشت نینوا

ص: ۴

مقدمه. ۱۱

فصل اول: اجداد حضرت حمزه علیه السلام ۱۹

اجداد حضرت حمزه علیه السلام ۲۱

فرزندان عبدالمطلب ... ۲۲

مادر عبدالمطلب ... ۲۲

عبدالمطلب پدر حضرت حمزه علیه السلام ۲۲

عبدالمطلب وصی پیامبران .. ۲۵

مادر حضرت حمزه علیه السلام ۲۸

صفتیه خواهر حضرت حمزه علیه السلام ۲۸

فصل دوم: بیوگرافی و ولادت حضرت حمزه علیه السلام ۳۳

حمزه در لغت ... ۳۵

ولادت حضرت ... ۳۵

کنیه و لقب ... ۳۶

ثویبه نخستین مادر رضاعی پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم ۳۷

فصل سوم: حضرت حمزه علیه السلام قبل و بعد از اسلام. ۴۱

قبل از اسلام. ۴۳

بعد از اسلام. ۴۴

مسلمان شدن .. ۴۵

حضور در مدینه. ۴۸

فصل چهارم: شهادت حضرت حمزه علیه السلام ۵۱

غزوه أُحد. ۵۳

نقش هند در معرکه ی أُحد. ۵۴

شهادت حضرت حمزه علیه السلام ۵۷

آمدن صفیّه کنار نعش حضرت حمزه علیه السلام ۶۱

خاکسپاری.. ۶۲

گریه بر حضرت حمزه علیه السلام ۶۳

خواب پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم پس از شهادت حضرت حمزه علیه السلام ۶۴

مرثیه های صحابه در سوگ حضرت حمزه علیه السلام ۶۴

(۱) مرثیه صفیه در سوگ برادرش حضرت حمزه علیه السلام ۶۵

(۲) مرثیه ی حسان بن ثابت در رثای حضرت حمزه علیه السلام ۶۶

(۳) مرثیه ی کعب بن مالک در سوگ حضرت حمزه علیه السلام ۶۷

فصل پنجم: تلاش دشمنان برای مخدوش ساختن چهره حضرت حمزه علیه السلام ۷۱

الف: کتمان فضائل حضرت حمزه علیه السلام ۷۵

ابوسفیان و قبر حضرت حمزه علیه السلام ۷۸

ب): تیرئه قاتل حضرت حمزه علیه السلام ۷۹

فصل ششم: حضرت حمزه علیه السلام از دیدگاه قرآن.. ۸۷

آیه اول: ۸۷

آیه دوم: ۹۳

آیه سوم: ۹۴

آیه چهارم: ۹۵

ص: ۶

آیه پنجم: ۹۶

آیه ششم: ۹۷

فصل هفتم: حضرت حمزه علیه السلام در کلام رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم ۹۹

آیا منظور پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم فقط ستایش حضرت حمزه علیه السلام به شجاعت دلیری است؟ ۱۰۱

مقام قرب و فضیلت حضرت حمزه علیه السلام ۱۰۵

(۱) حضرت حمزه ۷، سید همه شهدا، جز انبیا و اوصیا است: ۱۰۶

(۲) حضرت حمزه علیه السلام از سروران اهل بهشت است: ۱۰۷

(۳) حضرت حمزه علیه السلام، محبوب ترین عمومی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم: ۱۰۸

(۴) حضرت حمزه علیه السلام محبوب ترین نام ها در نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم: ۱۰۸

(۵) حضرت حمزه علیه السلام یکی از چهار راکب در قیامت: ۱۰۹

(۶) حضرت حمزه علیه السلام انجام دهنده نیکی ها و به جا آورنده صله رحم: ۱۱۰

(۷) حضرت حمزه علیه السلام شفیع در روز قیامت: ۱۱۱

(۸) نام حضرت حمزه علیه السلام در پایه عرش نوشته شده: ۱۱۱

(۹) حضرت حمزه علیه السلام در دعای رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم: ۱۱۲

(۱۰) حضرت حمزه علیه السلام افضل شهدا است: ۱۱۲

(۱۱) حضرت حمزه علیه السلام مشمول رحمت الهی.. ۱۱۳

(۱۲) حضرت حمزه علیه السلام از بزرگان اهل بهشت... ۱۱۴

(۱۳) حضرت حمزه علیه السلام جزء طینت مرحومه. ۱۱۸

ص: ۷

۱۴) حمزه علیه السلام سید شهیدان.. ۱۱۹

۱۵) دوستدار حضرت علی علیه السلام ، همنشین حضرت حمزه علیه السلام ۱۲۱

۱۶) ابن عباس می گوید: ۱۲۴

۱۷) حمزه علیه السلام وزیر و برادر رضاعی پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم ۱۲۷

۱۸) نام حمزه علیه السلام را بیش از نامهای دیگر دوست دارم. ۱۳۰

فصل هشتم: حضرت حمزه علیه السلام در کلام اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام ۱۳۱

حضرت حمزه علیه السلام در کلام مولی امیرالمؤمنین علیه السلام ۱۳۳

اظهار نظر یک عالم شیعی.. ۱۳۵

حضرت حمزه علیه السلام در گفتار و احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام : ۱۳۷

۲) حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام در شورای شش نفری: ۱۳۸

۳) حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام در بصره: ۱۳۹

۴) حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام با معاویه: ۱۴۲

۵) حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام با دانشمند یهودی: ۱۴۳

حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امام حسن مجتبی علیه السلام : ۱۴۵

حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج حسین بن علی علیهما السلام: ۱۴۷

حضرت حمزه علیه السلام در گفتار و احتجاج علی بن الحسین .. ۸. ۱۴۹

۲) تعصبی که پاداش آن بهشت است: ۱۵۰

۳) حضرت حمزه علیه السلام در خطبه امام سجاد علیه السلام : ۱۵۱

حضرت حمزه علیه السلام در کلام امام باقر علیه السلام : ۱۵۳

حضرت حمزه علیه السلام در کلام امام صادق علیه السلام : ۱۵۴

حضرت حمزه علیه السلام در کلام موسی بن جعفر علیه السلام ۱۵۹

حقیقت از یاد رفته (بیعه الرضا) ۱۵۹

معرفت حضرت علی علیه السلام به نورانیت... ۱۶۷

نکته ای درباره ی حدیث بیعه الرضا ۱۶۹

فصل نهم: حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج محمد حنفیه و شیخ مفید رحمه الله ۱۷۱

حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج محمد حنفیه: ۱۷۳

حضرت حمزه علیه السلام

در احتجاج شیخ مفید رحمه الله : ۱۷۴

فصل دهم: فضائل زیارت حضرت حمزه علیه السلام ۱۷۷

زیارت حضرت حمزه علیه السلام ۱۷۹

زیارت حضرت حمزه علیه السلام از مستحبات مؤکد است... ۱۸۲

نام حضرت حمزه علیه السلام در هنگام زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم و امیرالمؤمنین علیه السلام ۱۸۷

الف: زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از راه دور: ۱۸۷

ب: زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام در روز عید غدیر: ۱۸۷

کیفیت زیارت جناب حضرت حمزه علیه السلام ۱۸۹

زیارتنامه حضرت حمزه علیه السلام ۱۹۰

ترجمه زیارت: ۱۹۴

زیارت رجبیه در کنار حرم حضرت حمزه علیه السلام ۱۹۷

زیارت حضرت زهرا سلام الله علیها از قبر جناب حضرت حمزه علیه السلام ۱۹۸

حضرت زهرا سلام الله علیها نخستین کسی که قبر حضرت حمزه علیه السلام را ترمیم کرد. ۲۰۴

فصل یازدهم: فرزندان حضرت حمزه علیه السلام ۲۰۷

پسران حضرت حمزه علیه السلام : ۲۰۹

دختران حضرت: ۲۱۰

قضاوت جالب... ۲۱۰

فصل دوازدهم: فضائل و کمالات مشترک حضرت حمزه و حضرت جعفر علیهما السلام ۲۱۳

فصل سیزدهم: اسلام آوردن ابوذر و سلمان.. ۲۲۳

داستان اسلام حضرت ابوذر علیه السلام ۲۲۵

اسلام آوردن حضرت سلمان علیه السلام ۲۳۲

فصل چهاردهم: اشعار پیرامون حضرت حمزه علیه السلام ۲۳۵

منابع و مأخذ. ۲۶۷

ص: ۱۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشُرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ» (۱)

با نظر به مفاد آیه شریفه، مؤمنینی که از ابتدا خلقت تا کنون مخصوصاً انبیاء عظام تا اوصیاء ایشان و مدافعین از ارزش های الهی همیشه مورد نصرت الهی بوده و هر چند با تحمل شدائد که شاید شهادت یکی از آنها محسوب شود نتایج بسیار ارزشمندی در احیا امر خدا داشته اند. با عنایات خاصه ی حضرت سیدالشهدا امام حسین علیه السلام توسلاتی در ۱۵ شوال المکرم ۱۴۳۸ ه. ق روز شهادت حضرت حمزه سیدالشهدا علیه السلام [حامی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم] و شهادت حضرت سیدالکریم عبدالعظیم حسنی علیه السلام [که خود از سادات حسنی و محضر چند امام عزیزمان یعنی حضرت رضا، حضرت جواد الائمه و حضرت هادی علیهم السلام را درک نمودند] توسط جمعی از طلاب و سربازان حضرت بقیة الله الاعظم ارواحنا فداه، مؤمنین و نمازگزاران مسجدمان با خواندن زیارت عاشورا پیدا نمودیم. توفیق از جانب حضراتشان حاصل

ص: ۱۱

شد که با جمع آوری مطالبی پیرامون شخصیت و زندگی ارزشمند عموی گرامی پیامبر، برادر رضاعی و شهید در رکاب مبارکشان چهره نورانی ایشان بیشتر بر اهل ایمان آشکار شود.

البته به مصداق آیه ی شریفه ی: «إِنَّ تَنْصِيرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ»^(۱) خداوند و ائمه ی طاهرین بشارت هایی را از ابتدا به ما اعلان فرمودند. و با بیان مطلب توسط استاد بزرگوار حضرت آیت الله حاج سید حجت موحد ابطحی (دامت برکاته) در جلسه اخلاق روز شهادت آقا امام صادق علیه السلام در مدرسه علمیه جوادیه علیه السلام مقالاتی ارزشمند توسط طلاب و محققین گردآوری و اولین جلسه در روز شهادت آقا جوادالائمه علیه السلام برگزار و نتیجه تحقیقات اساتید و دوستان طلبه جمع آوری شد.

در این موضوع مطالبی بسیار دقیق از ابعاد ناشناخته ی شخصیت ملکوتی شهید مثله شده ی احد، حضرت حمزه علیه السلام از منابع معتبر فراهم شد که شاید برای بسیاری از اهل تحقیق هم تازگی داشت که چنین آیاتی به صورت ویژه (حدود ۲۰ آیه) در مورد شخصیت آن حضرت نازل شده که در بیان ائمه طاهرین: شأن نزولش حضرت حمزه علیه السلام بودند. و در کتب روایی و

ص: ۱۲

تفسیری ما از بحارالانوار علامه مجلسی رحمه الله و تفسیر فرات کوفی و تفسیر قمی و ده ها کتاب دیگر و حتی در منابع عامه مثل: شواهد التنزیل حاکم حسکانی چه جملات خاصی از بیان پیامبر و ائمه طاهرین علیهم السلام راجع به شخصیت ایشان بیان شده است.

شاید قصور ما در طول تاریخ در بیان شخصیت ایشان باعث شده که امثال روایت «نَحْنُ بَنُو عَبْدِ الْمُطَّلِبِ سَادَاتُ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَنَا وَ أُخِي عَلِيٌّ وَ عَمِّي حَمْزَةُ وَ جَعْفَرٌ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ فَاطِمَةُ وَ الْمَهْدِيُّ»^(۱)

که یکی از آنها حضرت حمزه علیه السلام می باشند و جمله ی تفدیه (بابی انت و امی) از بیان ائمه ی طاهرین علیهم السلام نسبت به مقام ایشان و روایتی که در جنگ احد با وجود هفتاد زخم بر بدن مبارک امیرالمؤمنین علیه السلام هنوز مشغول دفاع از پیغمبر بوده و جبرائیل آمد و از طرف باری تعالی می گوید:

«لَا سَيْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَى إِلَّا عَلِيٌّ؛

و اذا ندبتم هالكاً فابكوا الوفی اِخا الوفی؛

شمشیری جز شمشیر علی علیه السلام نیست، و جوانمردی جز علی علیه السلام نمی باشد، و هرگاه برای کشته ای گریه کردید، برای وفادار

ص: ۱۳

برادر وفادار گریه کنید». (۱) که منظور از وفادار اول در این شعر حضرت حمزه علیه السلام است و منظور از وفادار دوم حضرت ابوطالب علیه السلام است. (۲)

و فرمایش امام زین العابدین علیه السلام در معرفی خودشان در مسجد اموی به نام مبارک حضرت حمزه علیه السلام ، «منا اسدالله و اسد رسوله» اشاره نمودند و جمله ی امام باقر علیه السلام در کتاب «حیوة القلوب» علامه مجلسی رحمه الله که فرمودند:

«اگر حمزه و جعفر علیهما السلام در سقیفه بودند نمی گذاردند حق ما غصب شود». شخصیتی که حضرت زهرا سلام الله علیها مقید به زیارت ایشان مخصوصاً در روز دوشنبه و پنج شنبه هر هفته بودند.

و خواندن هفتاد بار نماز بر بدن مبارک ایشان توسط رسول خدا (۳) صلی الله علیه و آله وسلم و امثال بی شمار این گونه فضائل کمتر در محافل و مجالس مطرح بوده که نتیجه ی آن محجور بودن شخصیت ملکوتی ایشان و البته امثالشان مثل پدر امیرالمؤمنین، سید بطحا، آخرین وصی حضرت ابراهیم علیه السلام ، حضرت ابوطالب علیه السلام و حتی شخصیت اصحاب پیامبر و ائمه: مثل جناب جابر بن عبدالله انصاری که خود راوی روایت حدیث شریف کساء و

ص: ۱۴

۱- الکافی، ج ۸، ص ۱۱۰.

۲- سیمای پر فروغ محمد صلی الله علیه و آله وسلم ، ص ۲۱۹.

۳- الطبقات الکبری، ج ۳، ص ۱۱.

حدیث لوح فاطمه سلام الله علیها و حدیث معرفی تفصیلی ائمه ی طاهرین علیهم السلام از بیان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم که ایشان خود نه تنها از جنبه ی علمی و فقهاتی کم نظیر بوده، بلکه جزء شُرطَةُ الْخَمِيسِ یعنی آن ۵ نفری که از مدافعین و فدائیان مولا حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام بودند که بیانگر شخصیت جهادی حضرت جابر نیز بوده و ایشان اول زائر امام حسین علیه السلام می باشد و چه بسا از بسیاری از شیفتگان اهل بیت علیهم السلام سئوال شود که قبر جابر کجاست؟ کمتر می دانند که قبر مطهرش در حرم بقیع می باشد و این نشانگر عناد دشمنان خدا در اطفاء نور خداست که البته می فرماید: «يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ» (۱). چه بسیار ابعاد شخصیتی ناشناخته از ایشان و امثال ایشان مثل جناب میثم تمار، عمار یاسر و به تعبیری حلقه ی ثانیه بعد از معصومین علیهم السلام وجود دارد که وظیفه ی نوکران و سربازان حضرت بقیع الله ارواحنا فداه این است که با وجود امکانات تحقیقی عالی در زمان ما به شخصیت این عزیزان بیشتر پرداخته و انوار قدسیه آن عزیزان را در قالب بیان آیات و روایات و البته تاریخ صحیح به سرتاسر گیتی عرضه نمایند. «وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ

ص: ۱۵

در جایی که خداوند ائمه طاهرین علیهم السلام را با تعابیر «شمس»، «قمر» و «نجوم»(۲) معرفی نموده است. مسلماً استحضانه این گونه شخصیت ها از آن انوار ملکوتی ائمه طاهرین علیهم السلام به میزانی هست که عالم ظلمانی را نورانی فرماید.

امیدوارم این بضاعت مزجاء از جانب ما نوکران و سربازان حضرت بقیة الله ارواحنا فداه مورد تفقد و عنایت آخرین یادگار امیرالمؤمنین و آخرین وصی پیغمبر اسلام یعنی نور عالم وجود حضرت مهدی آل محمد بوده باشد. مطالب تدوین شده از مجموعه مقالات دوستان، محققین و اساتید به صورت اختصار در اختیار شما علاقه مندان به خاندان عصمت و طهارت علیهم السلام قرار داده می شود. در پایان از همه ی اساتید، دوستان ارزشمند، طلاب گرامی مخصوصاً استاد بزرگوار حضرت آیت الله حاج سید حجت موحد ابطحی (دامت برکاته) که با راهنمایی های ارزشمند و حمایت های دلسوزانه خود باعث دلگرمی ما بودند و همچنین طلبه ی فاضل، حجت الاسلام آقای شیخ مهدی آقابابایی که در جمع آوری و تدوین و تنظیم مقالات حقیر را یاری نمودند

ص: ۱۶

۱- زمر/۶۹.

۲- تفسیر اطيّب البیان، ذیل سوره های مبارکه شمس و نجم.

مخصوصاً تشکر می‌نمایم. و ان شاء الله وجود نازنین حضرت حمزه علیه السلام به همه ی ما نظر عنایت خاص در انجام وظایف نوکری بنمایند. و این حرکت ارادتمندان به خاندان عصمت و طهارت علیهم السلام ان شاء الله آغاز حرکت های مشابه در احیای شخصیت های ارزشمند اصحاب و یاران پیغمبر و آل طاهرین علیهم السلام بوده باشد. و ارواح طیبه همه اساتید و معلمانی که در راه احیاء و تثبیت معارف حقه ی شیعه اثنی عشری در وجود ما نقش داشته اند مخصوصاً جد بزرگوارم استاد فقید حوزه علمیه اصفهان، مرحوم آیت الله حاج سید ضیاء الدین تجویدی رحمه الله و استاد بزرگوارم زعیم حوزه علمیه اصفهان مرحوم آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی رحمه الله در جوار حضرت حق از برکات نشر این معارف ارزشمند متنعم باشند.

«والسلام علينا و علی عبادالله الصالحین»

سید محمد رضا تجویدی اصفهانی

حوزه علمیه اصفهان

۲۸ رجب المرجب ۱۴۳۹ ه.ق.

آغاز حرکت سیدالشهدا علیه السلام از مدینه منوره به مکه مکرمه

ص: ۱۷

فصل اول: اجداد حضرت حمزه عليه السلام

اشاره

ص: ۱۸

حمزه بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبدمناف بن قصی بن کلاب بن مره بن کعب بن لوی بن غالب بن فهر بن مالک بن نضر بن کنانه بن خزیمه بن مدرکه بن الیاس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان.

در حدیثی از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم وارد شده:

«إِذَا بَلَغَ نَسَبِي إِلَى عَدْنَانَ فَأَمْسِكُوا؛ هرگاه نسب مرا تا عدنان ذکر کردید نسبت به قبل از آن سکوت کنید»^(۱).

لذا محققان درباره سلسله پدران برزگوار آن حضرت از عدنان تا حضرت آدم علیه السلام توقف نموده اند.

ص: ۲۰

۱- مناقب ابن شهر آشوب، ج ۱، ص ۱۰۶؛ کشف الغمه، ص ۶؛ سیمای پرفروغ محمد صلی الله علیه و آله وسلم، ص ۳۷؛ العباس علیه السلام، ص ۲۵.

فرزندان عبدالمطلب

جناب عبدالمطلب ده پسر و شش دختر داشت. پسران وی: عبدالله (پدر گرامی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم)، ابوطالب، عباس، حمزه، حارث، زبیر، حَجَل، مُقَوِّم، ضَرَار و ابولهب و دختران وی: صفیه، ام حکیم، البیضاء، عاتکه، اُمَیْمَه، اُروی و بَرّه بودند.^(۱)

مادر عبدالمطلب

سلمی دختر عمرو از دودمان خزرج و از تیره ی بنی النجار بود.

عبدالمطلب پدر حضرت حمزه علیه السلام

نام او «شبیبه الحمد» بود، از این جهت او را به این نام نامیدند که وقتی متولد شد در سر او مقداری موی سفید بود، و به او «شبیبه» (که به معنی پیری است) گفتند.^(۲)

ص: ۲۱

۱- خلاصه سیرت رسول الله، ص ۷.

۲- و به خاطر ویژگی های نیک اخلاقی که داشت واژه «حمد» را که در اینجا به معنی ستودگی است به آن افزودند.

و علت اینکه به او عبدالمطلب گفتند این است که:

پدرش هاشم با کاروان تجارتي خود عازم شام بود، در مسير راه به مدينه رفت، در مدينه به خانه ي عمرو بن لبید خزر جي وارد گرديد، دختر او سلمی را که بانویی با جمال بود دید و دلباخته ي او شد و با او ازدواج کرد، پدر سلمی با هاشم شرط کرد که دخترم را همسر تو می گردانم مشروط بر اینکه وقتی حامله شد، در مدينه نزد ما وضع حمل کند هاشم این شرط را پذیرفت.

هاشم برای تجارت به سوی شام رفت، و هنگام مراجعت از شام، به مدينه آمد و سلمی را به مکه آورد، و پس از مدتی سلمی حامله شد، وقتی که وضع حملش نزديک گرديد، هاشم بر اساس عهدهی که با پدر او نموده بود، سلمی را به مدينه آورد، و خودش به سوی شام رهسپار شد؛ ولی در این سفر در سرزمین «غَزَه»^(۱)

از دنیا رفت.

ص: ۲۲

۱- غَزَه (بر وزن بَرَه) نقطه ي دور از سرزمین شام و در دو فرسخی عسقلان قرار گرفته است.

سلمی در مدینه وضع حمل کرد و عبدالمطلب از او به دنیا آمد، عبدالمطلب هفت سال در نزد مادر بود، تا اینکه عمویش «مُطَلِّب» از مکه به مدینه آمد و او را همراه خود به مکه برد.

مُطَلِّب هنگام ورود به مکه، سوار بر شتر بود و برادرزاده را در پشت خود سوار بر شتر کرده بود، وقتی که وارد مکه شد، قریشیان به او گفتند: این پسر بچه کیست؟

مُطَلِّب در پاسخ می گفت:

این عبد (بنده ی) من است، تا اینکه مُطَلِّب او را به خانه خود برد، لباس زیبا و نیکی برای او خرید و در تن او کرد، سپس شامگاه همراه برادرزاده از خانه بیرون آمد و نزد قریشیان رفت و به آنها خبر داد که این آقا زاده، پسر برادرم هاشم است، و پس از این، هر کس آن آقا زاده را در مکه می دید می گفت:

این عبدالمطلب است، چرا که مطلب در اولین ملاقات به آنها گفته بود: این عبد من است (و مردم خیال می کردند مُطَلِّب به مدینه رفته و آن آقا زاده را به عنوان برده خریده و به مکه آورده است).

کم کم عبدالمطلب بزرگ شد، مُطَلَب او را سرپرست ملک پدرش هاشم نمود، و پس از مدتی عهده دار مقام ارجمند «سقای» و پرده داری کعبه شد و عظمت چشمگیری در میان خاندان خود یافت. (۱)

یکی از کارهای عبدالمطلب این بود که چاه زمزم را حفاری و نوسازی نمود. (۲)

عبدالمطلب را «فیاض» لقب دادند؛ زیرا بخشش او فراگیر بود و حتی سواره ها از خوان او می خوردند، سفره ها رادر دامنه کوه ابوقیس می ریختند تا پرندگان و حیوانات از آن بخورند. (۳)

عبدالمطلب وصی پیامبران

عبدالمطلب از جمله اوصیای پیامبران بوده و تمام کتب آسمانی را می خواند.

حضرت ابوطالب علیه السلام به رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم عرضه داشت:

پدرم، تمام کتب آسمانی را می خواند و می گفت:

ص: ۲۴

۱- سیمای پرفروغ محمد صلی الله علیه و آله وسلم ، ترجمه کحل البصر، ص ۱۵۱۶.

۲- همان، ص ۱۷.

۳- البعاس علیه السلام ، ص ۳۹ به نقل از سیره حلبیه، ج ۱، ص ۴.

از صلب من پیامبری برانگیخته خواهد شد. هر آینه مشتاقم دوران او را درک و به او ایمان آورم. هر یک از فرزندان من که او را درک کرد باید به او ایمان بیاورد. (۱)

حضرت علی علیه السلام فرمود:

به خدا سوگند! پدرم، جدم (عبدالمطلب)، عبدمناف و هاشم بتی را نپرستیدند، آنها خدا را پرستش می کردند و در کعبه طبق آیین ابراهیم نماز می گذاردند و به آن متمسک بودند. (۲)

از ویژگی های عبدالمطلب این که:

نخستین کسی بود که موی خود را رنگ کرد؛ زیرا نشانه های پیری زودرس به او رو آورده بود، و هر گاه ماه رمضان فرا می رسید بر فراز کوه حرا می رفت و در تمام ماه رمضان به مستمندان طعام می داد. وی در سن ۱۲۰ سالگی از دنیا رفت. (۳)

عبدالمطلب اموری را مرسوم ساخت که اسلام هم آنها را تأیید کرد از جمله:

ص: ۲۵

۱- بحار الانوار، ج ۹، ص ۳۱.

۲- العباس علیه السلام، ص ۴۰، به نقل از: کمال الدین صدوق، ص ۱۴۰.

۳- سیمای پرفروغ محمد صلی الله علیه و آله وسلم، ترجمه کحل البصر، ص ۲۰.

ازدواج پسر را با زن پدر حرام کرد.

گنجی پیدا کرد و خُمس آن را فقرا بخشید.

دیه قتل را، صد شتر قرار داد.

طواف دور بیت عدد مشخصی نداشت و او هفت بار سَنَت ساخت.

دست دزد را برید.

شراب و زنا را حرام کرد.

طواف بیت را به حالت عریان و بدون پوشش منع کرد. (۱)

عبدالمطلب به وسیله «الازلام» (که یک نوع قمار بازی رایج بود) قمار بازی نکرد و هرگز بت ها را نپرستید و از گوشت حیواناتی که در برابر بتها قربانی می شد نخورد و می گفت: «أَنَا عَلَى دِينِ إِبْرَاهِيمَ؛ من پیرو دین ابراهیم هستم». (۲)

از جمله کلمات قصار عبدالمطلب:

«از ستمکار تا انتقام گرفته نشود از دنیا نمی رود، در دنیای دیگری که بعد از این سراسر است، نیکوکار را پاداش می دهند و

ص: ۲۶

۱- البعاس علیه السلام ، ص ۳۸ و ۳۹ به نقل از سیره حلبیه، ج ۱، ص ۵.

۲- سیمای پرفروغ محمد صلی الله علیه و آله وسلم ، ترجمه کحل البصر، ص ۲۱.

بدکار مجازات می شود. اگر در دنیا ستمی که به مظلوم شده جبران نشود، در سرای آخرت خواهد شد.»(۱)

مادر حضرت حمزه علیه السلام

از طرف مادر نیز دارای نسبی است والا و شریف که پیامبر خاتم نشأت گرفته از همان نسب والا و خاندان اصیل است. مادر حضرت حمزه علیه السلام هاله دختر وهب و دختر عموی آمنه بنت وهب، مادر پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم است.(۲)

صفیه خواهر حضرت حمزه علیه السلام

صفیه دختر عبدالمطلب بن هاشم بن عبدمناف، عمه ی پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم و حضرت علی علیه السلام ، مادر زبیر بن عوام و خواهر حمزه سیدالشهدا علیه السلام می باشد که اضافه بر قدرت سرودن شعر و

ص: ۲۷

۱- البعاس علیه السلام ، ص ۳۸ و ۳۹ به نقل از سیره حلبیه، ج ۱، ص ۵.

۲- حمزه سیدالشهداء علیه السلام ، ص ۱۵.

داشتن شجاعت و رسیدن به حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم ، از آن حضرت حدیث هم روایت کرده است.^(۱)

صفیه در روزگار جاهلیت، همسر «حارث بن حرب» برادر ابوسفیان بود، که بعد از مرگ آن شوهر به ازدواج «عَوّام بن خُوَیلِد» در آمد و از عَوّام دارای پسرانی شد که نام آنها را «زبیر»، «سائب» و «عبدالکعبه» گذاشتند.^(۲)

صفیه در همان روزهای اول طلوع اسلام، به آیین اسلام گرایید و با فرزند خود «زبیر» به مدینه هجرت کرد و در جنگ معروف «احد» که سوم شوال سال سوم هجرت واقع شد^(۳)

شرکت داشت، و آن گاه که مسلمانان جبهه ها را رها می کردند، صفیه با نیزه ای که به دست گرفته بود، جلو افراد را می گرفت و افرادی را که رسول خدا را ترک می کردند، مورد سرزنش قرار می داد.^(۴)

ص: ۲۸

-
- ۱- الاصابه، ج ۴، ص ۳۴۹؛ اعلام النساء، ج ۲، ص ۳۴۳.
  - ۲- الاستیعاب، ج ۴، ص ۳۰۶.
  - ۳- تاریخ پیامبر اسلام، ص ۳۰۶.
  - ۴- اعلام النساء، ج ۲، ص ۳۴۲.

«ام عروه» دختر «جعفر بن زبیر» از جده ی خود صفیه دختر عبدالمطلب روایت کرده که، آن بانو گفته است:

وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم برای جنگ خندق از مدینه خارج شد، آن حضرت ما زنان را با «حسان بن ثابت» صحابی، در برج «فارغ» قرار داد. یک وقت متوجه یک مرد یهودی شدیم که به حالت کنجکاوی و جاسوسی اطراف برج می گشت، من به حسان بن ثابت گفتم:

ما امنیت نداریم، برو پایین و این دشمن رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم را به قتل برسان.

حسان گفت:

اگر من اهل جنگ بودم، همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم می رفتم. اما من وقتی وضع را این طور دیدم، خود عمودی را برداشتم، از برج پایین آمدم، و آن دشمن را با یک ضربه از پای درآوردم و سر او را از تن جدا ساختم و آن گاه بالای برج آمدم، به حسان گفتم: سر بریده ی او را به طرف یهودیان پرتاب کن. [\(۱\)](#)

ص: ۲۹

۱- الاصابه، ج ۴، ص ۳۴۹؛ اسدالغابه، ج ۵، ص ۴۹۳.

صفیة، اولین زن مسلمانی است که مردی از مشرکین را به قتل رسانده است.^(۱)

به هر حال، صفیة دختر عبدالمطلب، عمه رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم شاعر و شجاع و راوی حدیث بود، آن گاه هم که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در بیماری که منجر به شهادت به سر می برد، به عنوان یک سفارش جدی و یادگاری و به جای ماندنی، خطاب به وی و حضرت فاطمه سلام الله علیها کرد و فرمود:

«یا فاطمه بنت رسول الله! و یا صفیة عمه رسول الله! اعمالا لما عند الله، انی لا اغنی عنکما من الله شیئاً؛ ای فاطمه دختر رسول خدا! و ای صفیة عمه ی رسول خدا! برای حساب و مسئولیتی که در پیشگاه خداوند خواهید داشت، عمل صالح و خالصانه ای انجام

ص: ۳۰

دهید؛ زیرا من به جای شما در برابر پروردگار عالم پاسخگو نخواهم بود، و نمی توانم از شما دفاع کنم.»^(۱)

هم چنین صفتی می گوید:

وقتی حضرت حسین بن علی علیهما السلام به دنیا آمد، من هم عهده دار کارهای ولادت آن کودک بودم، رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم به من فرمود: عمه جان! کودک مرا به من بده.

گفتم: ای رسول خدا! هنوز او را نظافت نکرده ام.

آن حضرت فرمود:

عمه جان! کودک من به نظافت احتیاج ندارد؛ زیرا خداوند، خود او را پاک و تمیز به دنیا آورده است.^(۲)

صفتی در سال بیستم هجرت، در حالی که ۷۳ سال از عمر او می گذشت، در مدینه از دنیا رفت، و در بقیع به خاک سپرده شد.^(۳)

ص: ۳۱

-
- ۱- زنان دانشمند و روای حدیث، ص ۱۸۹ به نقل از: محجه البیضاء، ج ۶، ص ۲۸۵؛ درالمنثور، ج ۵، ص ۹۵.
  - ۲- سفینه البحار، ج ۲، ص ۳۶.
  - ۳- زنان دانشمند و روای حدیث، ص ۱۹۰ به نقل از: سفینه البحار، ج ۲، ص ۳۶؛ اعلام النساء، ج ۲، ص ۳۴۵.

فصل دوم: بیوگرافی و ولادت حضرت حمزه علیه السلام

اشاره

ص: ۳۲

حمزه در لغت

حمزه در لغت به معنی «صلابت» و «شیربیشه»، شیر(۱) و

تیز فهم(۲)

دانسته اند.

ولادت حضرت

جناب حمزه علیه السلام در سال ۵۵ یا ۵۷ قبل از هجرت (۵۶۷/۵۶۹ میلادی) یعنی ۲ سال یا ۴ سال قبل از ولادت پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم در مکه متولد شد.(۳)

بر اساس روایاتی که می گویند تُویبه، کنیز ابولهب، به پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم و حضرت حمزه علیه السلام شیر داده است (۴) و نیز تأکید

ص: ۳۴

۱- تاج العروس، ج ۸، ص ۵۳.

۲- اشتقاق، ج ۱، ص ۴۵.

۳- الغذیر، ج ۷، ص ۲۸۲.

۴- تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۹.

پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم بر اینکه حضرت حمزه علیه السلام برادر رضاعی اوست،^(۱) حضرت حمزه علیه السلام حداکثر دو سال از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم بزرگ تر بوده است. عده ای این اختلاف سنی را چهار سال هم دانسته اند^(۲) که با توجه به تردید بعضی از محققان در مورد شیر دادن ثویبه به پیامبر،^(۳) ممکن است بیشتر هم باشد. در مجموع، وی احتمالاً دو تا چهار سال پیش از عام الفیل سال تولد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم متولد شده است.

کنیه و لقب

کنیه حضرت ابوعمار و ابویعلی می باشد. به خاطر دو پسری بود که نامشان: عماره و یعلی بود.^(۴)

ص: ۳۵

۱- الطبقات الکبری، ج ۱، ص ۱۰۸۱۱۰.

۲- المغازی، ج ۱، ص ۷۰.

۳- الصحیح من سیره النبی، ج ۲، ص ۷۱۷۸.

۴- الطبقات الکبری، ج ۳، ص ۸.

وی را اسدالله و اسد رسول الله لقب داده اند. (۱) این لقب، پس از شهادت حضرت حمزه علیه السلام، توسط جبرئیل به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله وسلم گفته شد. (۲)

از القاب مهم حضرت حمزه علیه السلام، سیدالشهداء می باشد. (۳)

ثویبه نخستین مادر رضاعی پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم

حمزه علیه السلام برادر رضاعی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از کنیز ابی لهب به نام «ثُویبَه» بود. (۴)

از بزه دختر ابو تجراه روایت کرده اند:

نخستین زنی که پیغمبر خدا را شیر داد «ثویبه» بود و از شیر پسر خویش به او داد؛ نام پسرش «مَسْرُوح» بود و این کار چند سال قبل از آمدن حلیمه اتفاق افتاد. بیش از آن ثویبه،

ص: ۳۶

۱- المغازی، ج ۱، ص ۶۸.

۲- همان، ج ۱، ص ۲۹۰.

۳- نهج البلاغه، نامه ۲۸.

۴- حضرت حمزه علیه السلام، مدافع حق، ص ۹.

حمزه بن عبدالمطلب را شیر داده بود، پس از آن نیز ابوسلمه بن عبدالاسد مخزومی را شیر داد.^(۱)

ثویبه در سال هفتم هجری مسلمان در گذشت و پسرش مسروح قبل از او فوت کرد.^(۲)

سیره نویسان می نویسند:

پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم سه روز اول از مادرش آمنه شیر خورد، و به قول بعضی هفت روز اول شیر خورد سپس ثویبه اسلمیه کنیز ابولهب، چند روزی قبل از آمدن حلیمه ی سعدیه به آن حضرت شیر داد.

مؤلف کتاب «ازهار بستان الناظرین» می گوید:

ثویبه کنیز آزاد شده ابولهب بود. ابولهب هنگامی که مژده ی ولادت حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم را از ثویبه شنید، به خاطر این مژده او را آزاد کرد.

ثویبه بعدها هر زمان به حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم می رسید، پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم به یاد محبت های او می افتاد و به او احترام می کرد و

ص: ۳۷

۱- همان ص ۹؛ محمد بن جریر الطبری، ج ۲، ص ۲۹۵.

۲- بحارالانوار، ج ۱۵، ص ۲۸۱.

مقدم او را گرمی می داشت. حضرت خدیجه سلام الله علیها همسر پیامبر نیز به او احترام و محبت می کرد. حتی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در مدینه برای او لباس و هدیه های دیگر می فرستاد، و او همچنان از محبت های پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم برخوردار بود تا اینکه بعد از فتح خیبر (در سال هفتم هجرت) از دنیا رفت.

و در کتاب «سیره ی مغلطای» آمده:

او در سال هفتم هجرت وفات کرد، خبر فوت او به پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم رسید، پیامبر پرسید: پسرش «مسروح» کجاست؟

گفته شد: او نیز از دنیا رفته است.

پرسید: خویشان او چه می کنند؟

گفته شد: کسی از خویشان او به جای نمانده است. (۱)

ص: ۳۸

فصل سوم: حضرت حمزه عليه السلام

قبل و بعد از اسلام

ص: ۴۰

حضرت حمزه علیه السلام در جنگ های فجار و در پیمان حلف الفضول شرکت داشته است. وی با ابوطالب و دیگر عموهای پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم در خواستگاری خدیجه سلام الله علیها نیز حاضر بوده است؛ حتی برخی از منابع، با وجود فاصله سنی کم او با پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم خواندن خطبه ازدواج توسط ابوطالب، در ماجرای خواستگاری حضرت خدیجه سلام الله علیها فقط از

حضرت حمزه علیه السلام نام برده اند. (۱)

در سالی که قُریش به قحطی و خشک سالی سختی گرفتار شده بود، در پی پیشنهاد پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم برای کمک به ابوطالب که فردی عیال وار بود، حضرت حمزه علیه السلام سرپرستی جعفر (۲) را و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله وسلم سرپرستی آقاامیرالمؤمنین علیه السلام را به عهده گرفت.

ص: ۴۲

۱- السیره النبویه، قسم ۱، ص ۱۸۹۱۹۰.

۲- مقاتل الطالبیین، ص ۲۶.

حضرت حمزه علیه السلام شکارچی بود و به شکار می پرداخت. (۱) او در روزگار جاهلیت، از جمله فرزندان عبدالمطلب بود که در قریش ریاست یافتند و چنان جایگاهی داشت که بعضی با او پیمان می بستند (۲).

بعد از اسلام

روزی که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم خویشان نزدیک خود را برای دعوت به اسلام گردآورد (یوم الإنذار)، حضرت حمزه علیه السلام نیز حضور داشت. (۳) حضرت حمزه علیه السلام حتی در زمانی که هنوز مسلمان نشده بود، همچون ابوطالب، از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم در مقابل آزار مشرکان حمایت می کرد. طبق برخی از نقل های تاریخی، حضرت حمزه علیه السلام توهین های ابولهب و سایر مشرکان به پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم را تلافی می کرد. (۴)

ص: ۴۳

۱- المُنَمَّق، ص ۲۴۳.

۲- المُنَمَّق، ص ۲۴۳.

۳- تاریخ الطبری، ج ۲، ص ۳۱۹۳۲۰.

۴- الکافی، ج ۱، ص ۴۴۹.

روزی ابوجهل نزدیک کوه صفا به پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم برخورد و سخنانی ناشایست به وی گفت. پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم بدو پاسخی نداد. کنیزی در آنجا بود و این ماجرا را دید. دیری نگذشت که حضرت حمزه علیه السلام از شکار به مکه بازگشت. عادت حضرت حمزه علیه السلام چنان بود که چون از شکار برمی گشت، کعبه را طواف می کرد، سپس به انجمن های قریش می رفت و با آنان سخن می گفت. قریش حضرت حمزه علیه السلام را به سبب جوانمردیهایش دوست می داشتند. این بار که حضرت حمزه علیه السلام به عادت خود به دیدن آشنایان مشغول بود، آن کنیز نزد او رفت و گفت: نبودی تا ببینی ابوجهل به برادرزادهات چه گفت. حضرت حمزه علیه السلام به سروقت ابوجهل رفت، او را دید که در مسجدالحرام در میان مردم نشسته است. کمان خود را بر سر وی کوفت، چنان که سر ابوجهل زخمی بزرگ برداشت. سپس گفت: «تو محمد را دشنام می دهی، مگر نمی دانی من به دین او درآمده ام. هر چه او بگوید من هم می گویم.» بنی مخزوم خواستند به یاری ابوجهل برخیزند، لکن وی گفت: حضرت حمزه علیه السلام را بگذارید، که من برادرزاده او را دشنام های ناخوشایند داده ام. این پیشامد سبب شد که حضرت حمزه علیه السلام در شمار مسلمانان درآید. از آن

پس، قریش چون دیدند محمد صلی الله علیه و آله وسلم پیشتیانی قوی مانند حضرت حمزه علیه السلام دارد و او را از آسیب آنان نگاه خواهد داشت، کمتر متعرض وی شدند.^(۱)

بر اساس روایتی از امام سجاد علیه السلام، عامل اسلام آوردن حضرت حمزه علیه السلام، غیرت او در ماجرای بود که مشرکان بچه دان شتری را روی سر پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم انداختند.^(۲) با این حال، برخی از محققان معتقدند اسلام حضرت حمزه علیه السلام از ابتدا، مبتنی بر آگاهی و شناخت بوده است.^(۳)

استاد مهدی پور در مقاله اش نوشته: این اظهار اسلام که در سال دوم بعثت اتفاق افتاد، اعلام اسلام بود و گرنه حضرت حمزه علیه السلام از اول مسلمان بود و هرگز در برابر بت سر فرود نیاورده بود، اصطلاحاً آنان را «حُنفاء» می گفتند.

حُنفاء کسانی بودند که پیش از بعثت پیامبر حنیف، موحد و تابع آیین حضرت ابراهیم علیه السلام بودند، که از آن جمله حضرت عبدالمطلب، حضرت ابوطالب، حضرت حمزه، حضرت خدیجه، جناب عبدالله علیهم السلام و خویلد پدر حضرت خدیجه علیها السلام بودند.

ص: ۴۵

۱- السیره النبویه، قسم ۱، ص ۲۹۱۲۹۲.

۲- الکافی، ج ۱، ص ۴۴۹، ج ۲، ص ۳۰۸.

۳- الصحیح من سیره النبی، ج ۳، ص ۱۵۳۱۵۴.

در اوائل بعثت، حضرت حمزه علیه السلام نمی خواست اسلام خود را علنی کند، تا بهتر بتواند از آن حضرت دفاع کند. پس از آن حادثه، او ناگزیر شد که شمشیر برداشته، علناً در مقابل قریش بایستد. (۱)

اسلام آوردن وی را در سال دوم یا ششم بعثت و قبل از مسلمان شدن ابوذر دانسته اند. (۲) مسلمان شدن حضرت حمزه علیه السلام در گرویدن خویشان او به اسلام مؤثر بود. (۳)

آگاهی ما از زندگی حضرت حمزه علیه السلام، پس از اسلام آوردن تا هجرت، ناچیز است. پس از آنکه پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم دعوت خود را آشکار ساخت، حضرت حمزه علیه السلام نیز به دعوت علنی پرداخت. (۴) وی در کنار پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم ماند و به حبشه مهاجرت نکرد. (۵) در سه سالی که مشرکان بنی هاشم را در شعب ابی طالب محاصره کردند، حضرت حمزه علیه السلام با مسلمانان همراه بود. (۶) در دومین

ص: ۴۶

-
- ۱- شیریزدان، ص ۲.
  - ۲- الاستیعاب، ج ۱، ص ۳۶۹.
  - ۳- الطبقات الکبری، ج ۳، ص ۱۲۳.
  - ۴- انساب الاشراف، ج ۱، ص ۱۲۳.
  - ۵- السیره النبویه، قسم ۱، ص ۳۴۳.
  - ۶- السیر و المغازی، ابن اسحاق، ص ۱۶۰-۱۶۱.

بیعت عقبه، در سال دوازدهم بعثت، که جمعی از مردم مدینه با پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم پیمان بستند، حضرت حمزه علیه السلام همراه حضرت علی علیه السلام حاضر و مراقب بود تا مشرکان بدانجا نزدیک نشوند. (۱)

حضور در مدینه

حضرت حمزه علیه السلام در پیمان برادری مسلمانان در مکه با زید بن حارثه برادر شده و در روز اُحد هم او را وصی خود کرد. (۲) در پیمان برادری مدینه، پیش از بدر، حضرت حمزه علیه السلام با کلثوم بن هدم برادر شد. (۳)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم نخستین پرچم نبرد را در ماه رمضان سال اول هجرت برای حضرت حمزه علیه السلام بست تا سربیه ای را برای حمله به کاروان تجاری قریش که از شام به مکه بازمی گشت، رهبری کند. حضرت حمزه علیه السلام به همراه ۳۰ تن از مهاجران و از انصار تا ناحیه عیص در ساحل دریا پیش رفت و در آنجا، با ۳۰۰ سوار از مشرکان مکه به فرماندهی ابوجهل روبه رو شد. با

ص: ۴۷

۱- تفسیر القمی، ذیل سوره انفال، آیه ۳۰.

۲- السیره النبویه، قسم ۱، ص ۵۰۵

۳- انساب الاشراف، ج ۱، ص ۲۷۰.

وساطت مجدی بن عمرو جُهَنی که با هر دو دسته قرار صلح داشت، جنگی روی نداد و هر دو سپاه باز گشتند. (۱) حضرت حمزه علیه السلام همچنین در غزوات ابواء یا وَدَّان، ذوالعُشیره و بنی قَینقاع پرچم دار بود. (۲)

در غزوه بدر، حضرت حمزه علیه السلام در نزدیک ترین بخش سپاه اسلام به مشرکان بود (۳) و پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم او، حضرت علی علیه السلام و عبیده بن حارث بن عبدالمطلب را به مقابله با چند تن از سران مشرکان فرستاد. بنابراین گزارش های متفاوت، عتبه بن ربیع یا شیبه در مبارزه مستقیم با حضرت حمزه علیه السلام کشته شد. (۴)

در ماجرای سدّ ابواب نیز به حضرت حمزه علیه السلام اشاره شده است. گویا حضرت حمزه علیه السلام یکی از کسانی بود که از خانه خود به مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم در می داشتند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم دستور داد که همه به جز حضرت علی علیه السلام این درها را ببندند و در پاسخ سؤال حضرت حمزه علیه السلام از علت این دستور و استثنا شدن

ص: ۴۸

۱- المغازی، ج ۱، ص ۹.

۲- الطبقات الکبری، ج ۲، ص ۸۹ و ج ۳، ص ۱۰.

۳- همان، ج ۳، ص ۱۲.

۴- کتاب المغازی، ج ۱، ص ۶۸۶۹.

حضرت علی علیه السلام، آن را دستوری از جانب خدا خواند. (۱) اگرچه از پاره ای روایات برمی آید که این ماجرا مربوط به بعد از فتح مکه بوده است، اما نظر اول ترجیح دارد. (۲)

در آستانه غزوه احد در سال سوم هجرت، حضرت حمزه علیه السلام از جمله کسانی بود که خواستار جنگ در بیرون مدینه بودند، به حدی که سوگند خورد چیزی نخورد تا وقتی در خارج شهر با دشمن بجنگد. وی مسئول قلب سپاه بود، با دو شمشیر می جنگید و در این جنگ رشادت ها نمود. (۳)

ص: ۴۹

۱- وفاءالوفاء، ج ۲، ص ۴۷۷۴۷۹.

۲- الصحيح من سیره النبی، ج ۵، ص ۳۴۲.

۳- کتاب المغازی، ج ۱، ص ۲۱۱، ص ۷۶، ص ۸۳.

فصل چهارم: شهادت حضرت حمزه عليه السلام

اشاره

ص: ۵۰

غزوه أحد در شنبه ۷ شوال یا ۱۵ شوال (۱) سال سوم قمری، ۲۳ مارس ۶۲۵ میلادی اتفاق افتاد. (۲) در این غزوه، حضرت حمزه علیه السلام به دست وحشی بن حرب، غلام حبشی دختر حارث بن عامر بن نوفل یا غلام جُبیر بن مُطعم، به شهادت رسید. (۳) طبق روایتی، دختر حارث با وعده آزادی وحشی، از او خواست به انتقام پدرش که در غزوه بدر کشته شده بود، حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم، حضرت حمزه علیه السلام یا حضرت علی علیه السلام را بکشد. (۴) بنابر روایت دیگر، جبیر بن مطعم در برابر گرفتن انتقام عمویش، طعیمه بن عدی که در بدر کشته شده بود، به وحشی وعده آزادی داد؛ (۵)

ص: ۵۲

-
- ۱- تاریخ الطبری، ج ۲، ص ۵۳۴.
  - ۲- المغازی، ج ۱، ص ۱۹۹.
  - ۳- الطبقات الکبری، ج ۳، ص ۱۰.
  - ۴- المغازی، ج ۱، ص ۲۸۵.
  - ۵- السیره النبویه، قسم ۲، ص ۷۰۷۲.

اما گفته شده است که:

انگیزه هند دختر عتبه و زن ابوسفیان، برای انتقام گرفتن به دلیل کشته شدن پدر، برادر و عمویش در جنگ بدر، بیشتر از جبر یا دختر حارث بود. طبق برخی نقل ها، از ابتدا هند با وعده مال، وحشی را به این کار ترغیب کرد.^(۱)

نقش هند در معرکه ی اُحد

هند دختر عقبه (مادر معاویه که در جنگ بدر، پدر و عمو و برادرش کشته شده بودند و کینه ی مسلمین را در دل داشت) در وسط سپاه دشمن، دشمنان را بر ضدّ مسلمین تحریک می کرد، و هرگاه مردی از قریش از میدان جنگ فرار می کرد، سرمه دان و میل سرمه را به او می داد و می گفت: تو زن هستی و به چشم خود سرمه بکش. و دیگر ادعای مردی مکن.

حمزه بن عبدالمطلب در جنگ رشادت های بزرگی انجام داد مشرکان از مقابل او فرار می کردند و تاب مقاومت و ایستادگی در

ص: ۵۳

برابر او را نداشتند، هند به وحشی که غلام حبشی جُبیر بن مطعم بود، گفت:

اگر تو محمد یا علی علیه السلام و یا حمزه علیه السلام را بکشی هر قدر مال دنیا بخواهی به تو می بخشم تا خشنود گردی.

وحشی اهل حبشه بود، در پاسخ درخواست هند گفت:

در مورد محمد صلی الله علیه و آله وسلم قدرت دستیابی به او را ندارم، و اما علی علیه السلام مردی را با هوش تر و تیزتر از او در میدان جنگ ندیده ام و هیچ گاه طمع در کشتن او نمی کنم. پس در کمین حضرت حمزه علیه السلام نشست دید که حمزه علیه السلام مشغول جنگ است در این هنگام اسبش بر موضعی پا گذاشت که سیلاب زیرش را خالی کرده بود، و در آن فرو رفت و از اسب افتاد وحشی با نیزه ای که در دست داشت به سوی او رفته و به جانبش پرتاب کرد و نیزه بر تهیگاه آن حضرت اصابت کرده و از میانه اش بیرون آمد وحشی بالای سر آن حضرت آمده او را شهید نمود و شکمش را درید و جگرش را بیرون آورده و برای هند برد و به او گفت: این جگر حمزه علیه السلام است. (هند لباس و زیور خود را به وحشی داد و به او وعده ده دینار در مکه داد.) به روایتی، هند برای

ص: ۵۴

خوردن جگر حضرت حمزه علیه السلام نذر کرده بود. (۱) هند آن را گرفته و در دهان خود گذاشت تا بخورد. خداوند آن را در دهان آن ملعونه، مانند استخوانی سفت کرد تا جگر پاک حمزه علیه السلام جزء بدن کثیر او نگردد، چون نتوانست بخورد آن را بر زمین انداخت، خداوند ملکی را فرستاد تا آن جگر را به جای خود برگرداند.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

خدا ابا نمود از اینکه قسمتی از بدن حمزه داخل آتش جهنم شود. هند به بالا سر جنازه آمد، بدن آن حضرت را مثله (۲) کرده و با اعضای بدن آن جناب گردن بند درست کرده و به گردن خود آویخت. مشرکان به جنگ برگشتند و قریش از کوه بالا رفتند. (۳)

گفته شده است:

معاویه بن مغیره و ابوسفیان هم بدن حضرت حمزه علیه السلام را مثله یا زخمی کردند. (۴)

ص: ۵۵

۱- الطبقات الکبری، ج ۳، ص ۱۲.

۲- به بریدن گوش، بینی، یا لب کسی به عنوان شکنجه گفته می شود. فرهنگ لغت عمید

۳- ترجمه تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۳۴ - ۴۴۵، ذیل آیه ۱۲۲ آل عمران.

۴- انساب الاشراف، ج ۱، ص ۳۳۸.

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم آن گاه فرمود:

چه کسی از عمویم حمزه علیه السلام خبر دارد؟

حرث بن سمیه گفت:

من محل او را می دانم. بر بالا سر حمزه علیه السلام آمد. وقتی وضع رقت بار او را دید خوش نداشت که به نزد سول خدا صلی الله علیه و آله وسلم برگشته و حال او را به آن حضرت اطلاع دهد. رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم به حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

ای علی! عمویت را پیدا کن؟

حضرت علی علیه السلام نیز آمد. وقتی وضع رقت بار آن بزرگوار را دید کراحت داشت که به نزد پیامبر برگردد و وضع او را به آن حضرت گزارش دهد. رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم شخصاً بالای سر عمویم حمزه علیه السلام آمد، هنگامی که وضع اسف بار عمویم را مشاهده کرد که با بدن مطهر آن بزرگوار چه کرده اند گریه کرد و فرمود: به خدا سوگند! در هیچ مکانی نایستاده ام که همچون این مکان مرا به خشم آورده باشد، اگر خدا به من قدرت داد هفتاد نفر از

مردان قریش را مانند عمویم مُثله می کنم. جبرئیل علیه السلام بر آن حضرت وارد شد و این آیه را برایش خواند:

«وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ؛ اگر عقاب کنید پس مانند آنچه عقاب کرده اند عقاب کنید و اگر صبر کنید که البته آن برای صبرکنندگان بهتر است» (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: بلکه صبر می کنم.

پیامبر ردای خود را که از بُرد یمن بود بر روی جنازه حمزه علیه السلام انداخت، آن ردا بر قامت رشید حمزه علیه السلام کوتاه بود هر وقت آن را به سر مبارکش می کشید پاهایش نمایان می گشت و چون به پایش می کشید سرش نمایان می شد، پس ردا را بر سر آن حضرت کشید و پاهایش را با علف پوشاند و فرمود:

اگر زنان بنی عبدالمطلب اندوهگین نمی شدند جنازه او را برای درندگان و مرغان رها می کردم تا روز قیامت از شکم آنها محشور شود و اقامه دعوی نماید.

ص: ۵۷

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم دستور دادند که شهدا را جمع کنند، بر بدن آنها نماز خواند و دفنشان نمود و بر جنازه حمزه علیه السلام تکبیر گفت.

ابلیس در مدینه فریاد کرد، محمد صلی الله علیه و آله وسلم کشته شده است. تمام زنان مهاجرین و انصار از خانه هایشان بیرون آمدند؛ حضرت فاطمه سلام الله علیها نیز با پای پیاده از خانه بیرون آمده و به سمت احد دوید تا اینکه رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم را ملاقات کرد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم وقتی دخترش را گریان دید، با گریه او گریه نمود.

ابوسفیان فریاد کشید وعده گاه ما سال آینده بر سر چاه باشد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم به امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: بگو بله.

حضرت به سوی مدینه به راه افتاد چون وارد مدینه شد زنان با گریه و ناله به استقبال آن حضرت و از کشته شدگان خود خبر می گرفتند. زینب دختر جحش نیز آمده و سراغ رزمندگان را از حضرت گرفت.

پیامبر او به فرمود: صبر کن.

گفت: برای چه کسی ای رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم؟

فرمود: در عزای برادرت.

گفت: «انا لله و انا اليه راجعون» شهادت بر او گوارا باد.

فرمود: صبر کن.

گفت: برای چه کسی ای رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم؟

فرمود: برای حمزه بن عبدالمطلب علیه السلام.

گفت: «انا لله و انا اليه راجعون» شهادت بر او گوارا باد.

فرمود: صبر کن؟

گفت: برای چه کسی ای رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم؟

فرمود: به خاطر شهادت شوهرت مصعب بن عمیر.

زینب گفت: «واحزناه».

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: برای شوهر در نزد زن مرتبه ای است که کس دیگری آن مرتبه را ندارد.

به آن زن گفته شد: چرا آن کلمه را برای شوهرت گفتی؟

گفت: یتیم شدن بچه هایش را به یاد آوردم. ... (۱)

ص: ۵۹

آمدن صفیه کنار نعش حضرت حمزه علیه السلام

وقتی خیر شهادت و شکافته شدن شکم و بریده شدن گوش و بینی، برادر او «حمزه» را به وسیله ی «هند» همسر «ابوسفیان» از زنان دیگر دشمن به صفیه دادند، رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم متوجه شد صفیه به طرف جنازه ی حضرت حمزه علیه السلام می آید، به زبیر فرزند صفیه فرمود:

مادر خود را برگردان، تا صحنه ی ناراحت کننده ی جسد برادر خود را نبیند، اما صفیه گفت: چرا نمی گذارید برادرم را ببینم؟ اگر برای آن است که او را مُثله کرده اند، آن راشنیده ام، این مصیبت در راه خدا اندک است، ما راضی به رضای خدا هستیم، در برابر این مصیبت شکیبایی می کنم، و آن را به حساب خداوند می گذاریم.

آن گاه هم که زبیر سخنان مادر خود را برای رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بازگو کرد، آن حضرت فرمود: او را آزاد بگذارید.

صفیه کنار بدن غرق به خون و شکم شکافته ی برادر حضور یافت، «انا لله و انا اليه راجعون» گفت، برای حمزه علیه السلام از خداوند درخواست مغفرت کرد و سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بدن حمزه علیه السلام در همان سرزمین «أحد» که جنگ واقع شده بود، مدفون ساخت. (۱)

خاکسپاری

حضرت حمزه علیه السلام نخستین شهید اُحُد بود که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم بر او نماز گزارد و سپس سایر شهیدان را در چند نوبت آوردند و کنار او نهادند و رسول خدا بر آنها و بر او نماز می گزارد. بدین ترتیب، حدود هفتاد بار به صورت مستقل و همراه با دیگر شهداء بر پیکر وی نماز گزارد. (۲) حضرت حمزه علیه السلام را در پارچه ای

ص: ۶۱

-
- ۱- زنان دانشمند راوی حدیث، ص ۱۸۷ و ۱۸۸ به نقل از: الاصابه، ج ۴، ص ۳۴۹؛ اسدالغابه، ج ۵، ص ۴۹۲؛ شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۹، ص ۱۵؛ اعلام النساء المؤمنات، ص ۴۶۱.
  - ۲- الطبقات الکبری، ج ۳، ص ۱۱.

که خواهرش صفیه آورده بود، کفن کردند؛ چراکه مشرکان او را برهنه کرده بودند.^(۱)

گریه بر حضرت حمزه علیه السلام

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم چون حضرت حمزه علیه السلام را بدان وضع دید، گریست.^(۲) و آنگاه که گریه انصار بر کشتگان خود را شنید، فرمود:

«لَكِنَّ حَمْزَةَ لَا بَوَاكِيَ لَهُ الْيَوْمَ؛ اما حضرت حمزه علیه السلام گریه کننده ندارد» سعد بن مُعَاذ این سخن را شنید و زنان را بر در خانه رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم آورد و آنان بر حضرت حمزه علیه السلام گریستند. از آن زمان به بعد، هر زنی از انصار که می خواست بر مرده ای گریه کند، نخست بر حضرت حمزه علیه السلام می گریست.^(۳)

گفته شده است: زینب، دختر ابوسلمه، سه روز برای حضرت حمزه علیه السلام لباس عزا پوشید.^(۴)

ص: ۶۲

۱- همان، ج ۳، ص ۱۵۱۶.

۲- الاستیعاب، ج ۱، ص ۳۷۴.

۳- المغازی، ج ۱، ص ۳۱۵۳۱۷.

۴- البدایه و النهایه، ج ۵، ص ۶۸.

خواب پیامبر خداصلی الله علیه و آله وسلم پس از شهادت حضرت حمزه علیه السلام

ابن عباس گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم به من فرمودند:

«در خواب عمویم حمزه علیه السلام فرزند عبدالمطلب و برادرم جعفر فرزند ابوطالب را دیدم که جلوی دست ایشان طبقی از میوه ی سدر(۱)

بود. مدتی از آن خوردند؛ پس آن طبق به طبق خرما تبدیل شد و مدتی از آن خوردند؛ به آنها نزدیک شدم و گفتم: پدر و مادرم فدای شما باد! برترین اعمال را چه یافتید؟

گفتند: پدران و مادران ما فدای شما باد! برترین اعمال را درود و صلوات بر شما و آب دادن به تشنگان و دوستی علی بن ابی طالب علیه السلام یافتیم.»(۲)

مرثیه های صحابه در سوگ حضرت حمزه علیه السلام

اشاره

جماعت بسیاری در سوگ حضرت حمزه علیه السلام و شهدای احد، مرثیه سرایی نموده اند، مانند مرثیه ی صفیه خواهر حضرت

ص: ۶۳

۱- نبق: میوه ی درخت سدر یا پودری که از داخل تنه ی درخت خرما گرفته می شود. (علی اکبر دهخدا، لغت نامه).

۲- بحارالانوار، ج ۲۲، ص ۲۸۴، ح ۴۶.

حمزه علیه السلام ، حسان بن ثابت در قصیده های متعدد، و کعب بن مالک در قصائد بسیار.

(۱) مرثیه صفیه در سوگ برادرش حضرت حمزه علیه السلام

صفیه دختر عبدالمطلب در سوگ برادرش حضرت حمزه علیه السلام مرثیه ای سرود. ابن هشام در کتاب سیره ی خود به نقل از ابن اسحاق، اشعار او را بازگو کرده است:

فوالله لا انساك ما هبت الصبا بكاءً و حزناً محضری و مسیری

علی اسدالله الذی كان مدرها

یدوذ عن الاسلام کلّ کفور

فیا لیت شلوی عند ذاک و اعظمی لدی اذبع تعتادنی و نسور

اقول و قد اعلى النعیّ عشیرتی جزی الله خیراً من أخ و نصیر

به خدا سوگند! تا زمانی که باد صبا می وزد تو را فراموش نخواهم کرد و در سفر و حضر تو را با گریه و اندوه یاد می کنم.

گریه ی من بر شیر خداست که رهبر قوم خویش بود و هر کافر ناسپاسی را از اسلام دور می ساخت و می راند.

ای کاش جسد و استخوان های من (در کنار جسد حضرت حمزه علیه السلام) طعمه ی گفتارها و لاشخورها می شد.

من در حالی که سوگواری قوم و قبیله ام فراوان شده است می گویم: خداوند به (حمزه علیه السلام) که برادر و یاور ما بود جزای خیر بدهد. (۱)

۲) مرثیه ی حسان بن ثابت در رثای حضرت حمزه علیه السلام

اتعرف الدار عفا رسمها بعدك صوب المسبل الهاطل

دع عنك داراً قد عفا رسمها

و ابك علی حمزه ذی النائل

مال شهیداً بین اسیافکم شلت یداً وحشی من قاتل

اظلمت الارض لفقده و اسود نور القمر الناصل

کنا نری حمزه حرزاً لنا فی

کل ما امر بنا نازل

لا تفرحی یا هند و استحلیبى دمعاً و أذری عبرة الثاکل

آیا پس از تو، باران فراوان، خانه ای را که آثار آن از میان رفته، خواهد شناخت؟

خانه ای را که اثری از آن نمانده رها کن و بر حمزه علیه السلام که کریم و بخشنده بود گریه کن.

ص: ۶۵

۱- تاریخچه ی عزاداری اهل سنت بر امام حسین علیه السلام، ص ۱۰۵، به نقل از سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۱۶۷.

او در میان شمشیرهای شما به شهادت رسید؛ دست های وحشی قاتل او سُست گردد!

در فقدان او زمین تاریک شد و نور ماه درخشان خاموش و سیاه شد.

ما حمزه علیه السلام را برای خود در هر امر و مصیبت مهمی که بر ما نازل می شد، حرز و پناه خود می دانستیم.

ای هند! خوشحال مباش؛ بلکه اشک بدوش و مانند زن فرزند مرده گریه کن. (۱)

(۳) مرثیه ی کعب بن مالک در سوگ حضرت حمزه علیه السلام

ابن عبدالبر در کتاب الاستیعاب، ضمن شرح حال حضرت حمزه علیه السلام می گوید:

ابوزید عمر بن شبه، اشعاری را که کعب بن مالک در رثای حضرت حمزه علیه السلام سرود، خواند.

ابن اسحاق می گوید:

این اشعار متعلق به عبدالله بن رواحه است.

ص: ۶۶

۱- تاریخچه ی عزاداری اهل سنت بر امام حسین علیه السلام، ص ۱۰۸، به نقل از سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۱۵۵۱۵۶.

ابن هشام می گوید:

این اشعار را ابوزید انصاری به عنوان شعر کعب بن مالک برای من خواند.

بکت عینی و حق لها بکاها و ما یغنی البكاء و لا العویلُ

على اسد الاله غداة قالوا حمزة ذاکم الرجل القتیلُ

اصیب المسلمون به جمیعاً هناك و قد اصیب به الرسولُ

ابا یعلی لك الارکان هدّت و انت الماجد البرّ الوصولُ

علیک سلام ربّک فی جنان یخالطها

نعیم لا یزولُ

الا یا هاشم الاخیار صغیراً فکلّ فعالکم حسنٌ جمیلُ

رسول الله مصطبر کریم بامرالله

ینطق اذ یقولُ

چشم من گریه می کند، و حق دارد که بگرید، ولی (افسوس) که گریه و فریاد چاره ساز نیست.

بر شیرخدا، آن زمان که گفتند حمزه علیه السلام آن مرد، کشته شد.

تمامی مسلمانان و پیامبر در شهادت او مصیبت زده شدند.

ای ابایعلی! (۱)

در سوگ تو ستون‌ها (ی جامع) منهدم شد، چرا که تو بزرگوار و نکوکار و خیر رسان بودی.

ص: ۶۷

۱- ابویعلی، کنیه ی حضرت حمزه علیه السلام است.

(ای حمزه علیه السلام!) درود پروردگارت همراه با نعمت های تمام نشدنی اش در بهشت، نصیب تو باد.

ای بنی هاشم! ای نیکوکاران! صبور باشید؛ چرا که تمامی کارهای شما زیبا و پسندیده است.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم که شخصی کریم است شکیبایی اختیار کرده است (و کسی است که) تنها به امر و فرمان خداوند سخن می گوید. (۱)

ص: ۶۸

۱- تاریخچه ی عزاداری اهل سنت بر امام حسین علیه السلام ، ص ۱۰۷، به نقل از سیره ابن هشام، ج ۳، ص ۱۶۲.

فصل پنجم: تلاش دشمنان برای مخدوش ساختن چهره حضرت حمزه علیه السلام

اشاره

ص: ۷۰

کینه و خصومت عمیق امویان نسبت به امیرمؤمنان علیه السلام را در جنگ خونین صفین و در قتل و شکنجه شیعیان و بالاخره در سب و لعن آن حضرت به روشنی می توان دید که به صورت یک فریضه ثابت و سنت جاری، در طول سالیان متمادی و در ده ها هزار منبر و خطابه و در اجتماعات مسلمانان - از شام گرفته تا مصر و از ری تا کوفه و بصره و از عاصمه و پایگاه اسلام، مدینه تا مکه مکرمه و حرم امن الهی و ... انجام می گرفت و این عمل در میان مسلمانان آن چنان نفوذ یافت که وقتی عمر بن عبدالعزیز تصمیم گرفت به مقتضای سیاست روز، از سب آن حضرت جلوگیری کند، او را به انجام دادن یک خلاف شرع بزرگ و ارتکاب یک گناه غیر قابل عفو متهم کردند! در حالی که ممانعت و پیشگیری او از سب امیرمؤمنان علیه السلام ، نه به صورت عام، بلکه تنها در خطبه های نماز جمعه بود. و اما کینه و خصومت امویان نسبت به حضرت حمزه علیه السلام - با توجه به وضعیت و موقعیت خاص آن بزرگوار شکل دیگری گرفت؛ زیرا پس از شهادت آن

حضرت در میدان جنگ، نه امکان جنگ مجدد با وی بود و نه متهم ساختن او به کفر و الحاد، همان روشی را که درباره امیرمؤمنان علیه السلام به کار گرفتند. لذا در مرحله ی نخست تصمیم گرفتند پیکر آن حضرت را به همراه سایر شهدای اُحد به نقاط مختلف انتقال دهند و اثر قبر وی را که نماد مظلومیت و دفاع جانانه او از اسلام و نیز نمادی از جنایات بنی امیه بود، از میان ببرند و فکر می کردند با این حرکت می توانند شخصیت او را به تدریج به فراموشی بسپارند و لکه ننگ جنایت هولناک و مُثله کردن او را از پیشانی عاملان آن و مدعیان خلافت و جانشینی امروز پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم بزدایند و بر همین اصل، طبق دستور معاویه حفر قنات و اجرای آن از میان قبور شهدای اُحد طرح ریزی و در مدینه اعلان عمومی کردند که هر یک از خانواده شهدا پیکر شهید خود را به جهت در امان ماندن از جریان آب، به نقطه ی دیگر از شهر مدینه انتقال دهند.

روشن است که مقصد اصلی در این طرح، انتقال پیکر حضرت حمزه علیه السلام و محو اثر قبر او بود که در اثر کرامت شهدا و سالم بودن اجساد پاکشان، این سیاست خیالی با شکست مواجه

گردید و معاویه در حذف فیزیکی اثر قبر حضرت حمزه علیه السلام ناکام ماند. بدین جهت بود که درباره ی آن بزرگوار، سیاست دیگر و راه خطرناکتر و بزرگتری برگزیدند و برای اعمال خصومت و دشمنی خویش درباره او، از راه فرهنگی وارد شدند تا شخصیت او را مخدوش کنند و همه فضایل و تلاشها و پیروزی های سید شهیدان و در نهایت جنایت وحشی حبشی را، که با ترغیب و تشویق ابوسفیان و هند جگرخوار مرتکب شده بود، برای همیشه به فراموشی بسپارند و این ریاست را در چند بُعد مختلف به کار گرفتند.

الف: کتمان فضایل حضرت حمزه علیه السلام

ب): تیرئه قاتل او.

ما اکنون با توجه به اهمیت موضوع به این ابعاد می پردازیم:

الف: کتمان فضائل حضرت حمزه علیه السلام

دستگاه تبلیغاتی بنی امیه و افرادی که آن روز در جامعه به عنوان دانشمند و محدث و ناقل اخبار و حوادث دوران حیات پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم مطرح بودند و در بازگو کردن حوادث صدر اسلام

ص: ۷۴

و شخصیت های آن دوران، نقشی به عهده داشتند و در واقع از سوی حکام به انجام این وظیفه فرمان گرفته بودند و وظیفه داشتند درباره بعضی افراد فضیلت تراشی و مدیحه سرایی کنند و به تقیح و نکوهش اهل بیت علیهم السلام پردازند که در این جهت وظیفه خود را دقیق و حساب شده انجام دادند و لذا درباره حضرت حمزه علیه السلام هیچ فضیلتی و نکته مثبتی ذکر نکرده اند و از نقش آن بزرگوار در پیشرفت اسلام و در هم کوبیدن کفر، مطلبی نگفتند و ننوشتند؛ زیرا بیان این حوادث و فضائل سرانجام به ضرر آنان و موجب نفرت و انزجار از پدران و اجدادشان می شد که پرچم شرک و بت پرستی را به دوش می کشیدند.

بنابراین، نه تنها ابعاد شخصیت او را به فراموشی سپردند و از وی ذکری به میان نیاوردند، بلکه او را از صف اقوام و عشیره پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم و از ردیف صحابه و یاران آن حضرت هم گنار گذاشتند که گویا شخصی به نام حضرت حمزه علیه السلام وجود نداشته و این دید و حرکت با مرور زمان گسترش یافت و به نسل های

آینده منتقل گردید به طوری که ما امروز و پس از گذشت قرن ها شاهد آن هستیم.

این پدیده شوم رامی توان در منابع حدیثی دست اول و مورد اعتماد اهل سنت به وضوح مشاهده کرد؛ زیرا در این کتاب ها معمولاً بخش مستقلی به نام «کتاب الفضائل» عنوان و به هر یک از اقوام و عشیره پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم و همچنین درباره ی هریک از اصحاب و یاران مشهور آن حضرت باب مستقلی اختصاص یافته است.

برای نمونه، درباره فضایل اقوام پیامبر، فضایل عباس بن عبدالمطلب، جعفر بن ابی طالب، عبدالله بن جعفر، و فضایل زبیر پسر عمه پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم نقل شده است.

و در بخش فضایل اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم گذشته از خلفاء، از سعد بن ابی وقاص، عبدالله بن سلام، عبدالله بن عمر، ابوهریره، ابوموسی اشعری و بالاخره برای ذکر فضایل ابوسفیان و معاویه بابتی مستقل اختصاص یافته و در این میان تنها کسی که از وی ذکری به میان نیامده و حتی در ردیف عباس بن عبدالمطلب و عبدالله بن جعفر و یا در صف ابوهریره و معاویه و ابوسفیان قرار

ص: ۷۶

نگرفته است حمزه بن عبدالمطلب عموی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم و فاتح جنگ بدر و شهید مُثله شده جنگ اُحد می باشد گویی پیامبر خدا، نه عمو و برادر رضاعی به نام حمزه علیه السلام داشته، نه صحابه ای به نام ابوعمارَه!

خواننده عزیز می تواند در این حق کُشی، به مهمترین منابع حدیثی اهل سنت؛ یعنی صحیح بخاری و صحیح مسلم رجوع کند و سایر صحاح و سنن نیز از این رویه پیروی کرده و در این مسیر گام نهاده اند؛ لذا کسانی که این کتاب ها را می خوانند تصور می کنند که حضرت حمزه علیه السلام اصلاً نه نسبتی با پیامبر اسلام داشته و نه جزء مهاجران و انصار و اصحاب و یاران آن حضرت به حساب می آمده و نه در دوران زندگی اش قدمی به نفع اسلام برداشته و نه در جنگی شرکت کرده است. (۱)

ص: ۷۷

۱- حمزه سیدالشهدا علیه السلام ، ص ۱۶۳۱۶۷.

امویان به سبب دشمنی با خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم، رفتاری ناشایست با قبر حضرت حمزه علیه السلام و دیگر شهدای احد داشتند. گفته شده است که ابوسفیان در عهد عثمان بر قبر حضرت حمزه علیه السلام پای کوفت و خطاب به او گفت:

آنچه دیروز برای حفظ آن بر ما شمشیر کشیدی، امروزه بازیچه جوانان ماست. (۱) معاویه نیز حدود ۴۰ سال پس از واقعه احد، به قصد جاری کردن آب چشمه و قناتی در احد، و گویا از سر دشمنی با خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم، دستور داد شهدای احد از جمله حضرت حمزه علیه السلام را نبش قبر و جنازه آنان را به جای دیگری منتقل کنند. ظاهراً جای قبر برخی از شهدا و احتمالاً حضرت حمزه علیه السلام تغییر کرد. (۲)

از قدیم بر سر مزار حضرت حمزه علیه السلام، مسجد و بارگاهی وجود داشت؛ اما پس از تسلط وهابیان و روی کار آمدن آل سعود در حجاز، قبه و بارگاه حضرت حمزه علیه السلام در ۱۳۴۴ ق. تخریب گردید. (۳) همچنین مسجد حضرت حمزه علیه السلام تخریب و

ص: ۷۸

-
- ۱- شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۱۶، ص ۱۳۶.
  - ۲- کتاب المغازی، ج ۱، ص ۲۶۷۲۶۸؛ الطبقات الکبری، ج ۳، ص ۱۱.
  - ۳- حمزه سیدالشهداء علیه السلام، ص ۱۹۱ ۲۱۲.

مسجد دیگری که به مسجد احد، مسجد علی علیه السلام و مسجد حضرت حمزه علیه السلام معروف است، در اطراف آن، در سمت مغرب مزار شهدای احد، بنا شد. (۱) مزار حضرت حمزه علیه السلام از قدیم زیارتگاه خاص زائران، به خصوص زائران شیعه و از جمله ایرانیانی بوده است که به زیارت مدینه مشرف می شده اند.

(ب): تبرئه قاتل حضرت حمزه علیه السلام

یکی از محورهایی که تحت الشعاع قرار دادن شخصیت حضرت حمزه علیه السلام است، تبرئه ی غلام وحشی، قاتل او و کم رنگ کردن جنایت وی نسبت به آن حضرت می باشد. و این مطلب را از زبان خود وحشی نقل کرده و قتل مُسَلِمه را به او مستند نموده و این قتل را کفاره آن جنایت هولناک نسبت به حضرت حمزه علیه السلام قرار داده اند.

و این داستان نیز در صحیح بخاری نقل شده است. بخاری از جعفر بن عمر نقل می کند که به همراه عبیدالله بن عدی وارد شهر حمص شد و چون وحشی در آن شهر سکونت داشت

ص: ۷۹

خواستند با وی ملاقات کنند و چگونگی به شهادت رساندن حضرت حمزه علیه السلام را از زبان خود او بشنوند، وحشی هم این جریان را، از آغاز تصمیم گیری بر قتل آن حضرت تا مرحله ی آخر توضیح داد و افزود: پس از گذشت مدتی از این ماجرا، به ملاقات پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم رفتم، آن حضرت وقتی مرا شناخت، فرمود:

«فهل تستطيع ان تغيب عني وجهك؟» از من دور شو تا قیافه و چهره ات را نبینم».

وحشی می گوید:

من هم تا پیامبر زنده بود با او مواجه نشدم و پس از شهادت آن حضرت، چون از خروج «مسيلمه کذاب» آگاهی یافتم به خود گفتم: خوب است من هم در جنگ با او با مسلمانان شرکت کنم و اگر بتوانم در این جنگ او را بکشم، کفاره قتل حضرت حمزه علیه السلام خواهد شد؛ زیرا اگر مسلمانی را کشته ام، در مقابل آن کافری را هم به هلاکت رسانیده ام. در صحنه جنگ مسيلمه را دیدم که مانند شتری خشمگین به دیوار کهنه ای تکیه کرده بود، حربه ام را به سویس نشانه رفتم که به سینه اش فرو رفت و از پشت سرش بیرون آمد و همزمان مردی از انصار فرا رسید و

ص: ۸۰

شمشیر بر فرقش زد و بدین گونه مسیلمه به دست ما هلاک گردید. (۱)

و این مضمون ماجرای تبرئه قاتل حضرت حمزه علیه السلام است، البته همراه با تغییر و اصلاح و با حذف جملاتی که بیانگر روحیه شقاوت پیشه وحشی است.

و متن کامل آن را ابن کثیر، از ابن اسحاق، پیشوای مورخان چنین آورده است که: جعفر بن عمر می گوید:

در دوران معاویه، در مسیر خود به دمشق، به همراه «عبیدالله بن عدی» وارد حمص شدیم و از شخصی سراغ وحشی را، که در این شهر سکونت داشت (۲) گرفتیم تا چگونگی به شهادت رسانیدن حضرت حمزه علیه السلام را از زبان خود او بشنویم.

ص: ۸۱

۱- صحیح بخاری، کتاب المغازی، باب قتل حمزه بن عبدالمطلب علیهما السلام، حدیث شماره ۳۸۴۴؛ حمزه سیدالشهدا علیه السلام، ص ۱۸۵۱۸۷.

۲- حموی در معجم البلدان می نویسد: حمص به کسر حاء، شهری مشهور و بزرگ است که در وسط راه دمشق به حلب واقع شده و ساکنان این شهر، در اثر بدی آب و هوا، مردمانی کم عقل و در حماقت مثال زدنی هستند و آنان در جنگ صفین جدی ترین و دشمن ترین مردم نسبت به علی بن ابیطالب علیهما السلام بودند و دیگران را به جنگ با آن حضرت تشویق و ترغیب می کردند.

راهنمای ما در ضمن معرفی منزل وحشی گفت:

چون او دائم الخمر و همیشه مست است، در صورتی می تواند به پرسش شما پاسخ دهد که در حال عادی باشد و گرنه او را به حال خود رها سازید و از پرسش و پاسخ صرف نظر کنید. (۱)

اکنون در این ماجرا این پرسش مطرح می شود که آیا اصلاً مساله قتل مسیلمه کذاب که مورد ادعای وحشی است و پس از سالیان متمادی و در نقطه دور از حجاز و در یک جلسه خصوصی مطرح شده است تا چه حد می تواند از صحت و درستی برخوردار باشد و آیا این مطلب از فردی دائم الخمر، خودستایی و کم رنگ کردن جنایت هولناکش در قتل حضرت حمزه علیه السلام نبوده؟

و اصلاً او به هنگام پاسخ گویی در حال عادی بوده یا در اثر مستی عقل و هوش را از دست داده بود؟

ص: ۸۲

۱- البدایه و النهایه، ج ۴، ص ۱۹۲۰.

آری، ادعایی است از جنایتکار دائم الخمر، آن هم به نفع خودش!

ابن کثیر از ابن هشام نقل می کند که:

وحشی دائم الخمر بوده و در تمام دوران زندگی اش در حجاز، بارها و بارها حد شرابخواری بر وی جاری شده بود؛ تا آنجا که سرانجام، نام او از دیوان بیت المال حذف گردید و برای این که زندگی او بدون مانع خود را در زیر سایه اموی ها و دشمنان اهل بیت ادامه دهد، حجاز را به سوی شام ترک کرد و در شهر «حمص» اقامت گزید و در همان شهر هم از دنیا رفت. (۱)

همان طور که ملاحظه کردید، داستان کشته شدن مسیلمه کذاب به دست غلام وحشی، از خود وحشی نقل شده است که، در درستی تاریخ و نقل حوادث، دارای هیچ اعتبار و ارزش خبری نیست و عقل سلیم و فکر صائب از پذیرفتن آن امتناع دارد؛ زیرا این جریان را دروغ پردازی و خودستایی از یک جنایتکار بزرگ و دائم الخمر تلقی می کند که می خواهد با سر

ص: ۸۳

هم کردن آن دروغ، جنایت هولناک خود درباره حضرت حمزه علیه السلام و ضربه ای که به اسلام و مسلمین وارد کرده را کم رنگ کند و به فراموشی بسپارد.

ولی به هر حال، همین داستان ساختگی و بی ارزش از سوی دشمنان و مخالفان حضرت حمزه علیه السلام از سلسله دروغ ها در محکومیت و موهون ساختن آن حضرت به کار گرفته شده است و در منابع و کتاب های حدیثی که دستمایه و ساخته شده حکومت های اموی است به جای مانده است زیرا:

قاتل حضرت حمزه علیه السلام در چهره ای ظاهر شده که جنایت او نسبت به آن حضرت توجیه و عملکرد وی در کشتن و مثله کردن دومین حامی توحید، با کشتن مسیلمه کذاب جبران می گردد و گناه و خطای اول او با اقدام دومش بخشیده می شود. و بدین گونه، از حضرت حمزه علیه السلام، آن بزرگ شهید اسلام و حامی توحید و مثله شده به دست سردمداران کفر و الحاد انتقام گرفته می شود و او پس از محکومیت در جنگ احد بار دیگر در صف مظلومان تاریخ قرار می گیرد و از طریق فرهنگی با شخصیت او

مبارزه می شود و این مبارزه در پهنه تاریخ و تا همیشه ادامه می یابد. (۱)

ص: ۸۵

۱- حمزه سیدالشهدا علیه السلام ، ص ۱۸۷۱۹۰.

فصل ششم: حضرت حمزه عليه السلام از دیدگاه قرآن

اشاره

ص: ۸۶

حضرت حمزه علیه السلام در قرآن مجید و در احادیث و روایات، مورد تقدیر و تجلیل فراوان قرار گرفته و مدال پرافتخار «سیدالشهدا» از سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم نصیب او گردید و لقب زیبای «اسدالله» و «اسدالرسول» بر او داده شد. و ائمه هدی: با شخصیت و فداکاری او، در مقابل مخالفان مناظره و احتجاج و در میان پیروانشان مباحثات و افتخار نموده اند و در اثر ترغیب و تشویق رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بر زیارت قبر حضرت حمزه علیه السلام، قبر و حرم آن بزرگوار در طول تاریخ مورد توجه مسلمانان قرار گرفت و زیارت او را مانند زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بر خود لازم دانستند و در ساختن حرم و گنبد و بارگاه بر روی قبر او، مانند حرم پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم و ائمه علیهم السلام به همدیگر سبقت می جستند و از این رو قبر شریف آن بزرگوار دارای مجموعه ای از حرم و رواق و گنبد و بارگاه بود که قدمت و پیشینه آن، به قرن های اول اسلام می رسد ولی نزدیک به یکصد سال قبل، این حرم شریف مانند سایر بقاع و حرم ها در مدینه و مکه، به وسیله وهابیان تخریب گردید و اینک از این بقعه پاک، به جز یک قبر خاکی و ساده چیزی باقی نیست.

در قرآن مجید چون به آیاتی مانند آیه شریفه: «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ * وَالَّذِينَ آوَا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ؛ و آنان که ایمان آوردند و هجرت نمودند و در راه خدا جهاد کردند و آن ها که پناه دادند و یاری نمودند، آنان مؤمنان حقیقی اند، برای آن ها آموزش «رحمت خدا» و روزی شایسته ای است.» (۱) می رسیم، حمزه بن عبدالمطلب ۸ را در رأس این مؤمنان حقیقی مشاهده می کنیم: ایمان آوردن در وضعیت سخت، یاری کردن و پناه دادن به رسول خدا در مقابل دشمنان، آن گاه که همه مشرکان و دشمنان بر علیه او بسیج شده بودند.

و باز چون به آیه شریفه: «لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَقَاتَلُوا؛ کسانی که قبل از پیروزی انفاق کردند و جنگیدند با کسانی که بعد از فتح انفاق نمودند و جهاد کردند، یکسان نیستند، آن ها بلند مقام تر از کسانی هستند که بعد از فتح انفاق نمودند و جهاد کردند.» (۲) می رسیم حضرت حمزه علیه السلام را در اول این صف از مؤمنان می بینیم که قبل از فتح، جان خویش را در طبق اخلاص گذاشت و با دشمنان به قتال و

ص: ۸۹

۱- انفال / ۷۴.

۲- حدید / ۱۰.

جهاد پرداخت و به خیل اولین شهدای اسلام پیوست؛ قتال و شهادتی که با مثله و قطعه قطعه شدن اعضای بدنش توأم گشت و علف های بیابان بر پیکر خونینش کفن گردید. و آیات متعدد دیگری که سیدالشهدا، حضرت حمزه علیه السلام مصداق روشن و نمودار بارزی از این آیات است.

ولی در قرآن مجید آیات متعدد دیگری وجود دارد که طبق نظر مفسران و محدثان و بر اساس مضمون روایات از ائمه هدی علیهم السلام به خصوص درباره حضرت حمزه سیدالشهدا علیه السلام نازل شده و خداوند سبحان در این سند آسمانی و از طریق وحی بر ایمان و پایداری او در دفاع از اسلام مهر تأیید زده و استقبال او از شهادت در راه خدا را ستوده است که در این زمینه به نقل شش آیه بسنده می کنیم:

آیه اول:

«هَذَا خِزْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ (۱)؛ اینان دو گروهند که درباره پروردگارشان به مخاصمه و جدال پرداختند، کسانی که کافر

ص: ۹۰

شدند، لباس هایی از آتش برای آن ها بریده شده و مایع سوزان و جوشان بر سرشان ریخته می شود».

در صحیح بخاری و صحیح مسلم (۱) و سنن ترمذی و ابن ماجه و منابع دیگر از اهل سنت و شیعه آمده که حضرت ابوذر علیه السلام فرموده است: این آیه درباره دو گروه؛ گروهی حامی و مدافع سرسخت اسلام و گروه دیگر دشمن کینه توز و سرسخت اسلام نازل گردیده است. گروه اول امیرمؤمنان و حضرت حمزه علیه السلام و عبیده (۲) و گروه دوم ولید، عتبه و شیبه از سران قریش می باشند که در جنگ بدر مقابل هم قرار گرفتند.

در تفسیر فرات کوفی نزول آیه شریفه را از طریق سُدیّ از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم نقل می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم پس از نزول این آیه فرموده است:

«هُؤْلَاءِ الثَّلَاثَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَوَاسِطُهُ الْقَلَادَةُ فِي الْمُؤْمِنِينَ وَ هُؤْلَاءِ الثَّلَاثَةِ كَوَاسِطُهُ الْقَلَادَةُ فِي الْكُفَّارِ؛ در روز قیامت این سه تن در میان مؤمنان همانند مهره درشت گردن بند خواهند درخشید، همان گونه که

ص: ۹۱

۱- به تفسیر الدرالمنثور والميزان، تفسیر سوره حج مراجعه شود.

۲- عبیده بن حرث بن عبدالمطلب، پسرعموی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم است. او از شجاعان عرب و از مدافعان اسلام بود که در جنگ بدر به شهادت رسید.

این سه تن دیگر در میان کفار و مشرکین مانند مهره درشت گردن بند خواهند بود.»^(۱)

آیه دوم:

«مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَن قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَن يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا»^(۲) در میان مؤمنان مردانی هستند که بر عهده‌ی که با خدا بسته‌اند، صادقانه ایستاده‌اند؛ بعضی پیمان خود را به آخر بردند (و در راه او شربت شهادت نوشیدند) و گروهی دیگر در انتظارند و هرگز تغییر و تبدیلی در عهد و پیمان خود ندادند.»

در تفسیر قمی ابن ابی الجارود از امام باقر علیه السلام نقل می‌کند که:

این آیه درباره حضرت حمزه علیه السلام و جعفر و علی علیهما السلام نازل گردیده است. منظور از «مَن قَضَىٰ نَحْبَهُ»، حضرت حمزه علیه السلام و جعفر علیه السلام و منظور از «مَن يَنْتَظِرُ» علی بن ابی طالب است.^(۳)

ابن حجر مکی نقل می‌کند:

ص: ۹۲

۱- تفسیر فرات کوفی، ص ۲۷۱.

۲- احزاب / ۲۳.

۳- تفسیر قمی، ج ۲، ص ۱۸۸.

امیر مؤمنان علیه السلام در کوفه بر فراز منبر بود که از ایشان درباره این آیه پرسیدند. حضرت فرمود:

«اللَّهُمَّ غُفْرًا» این آیه درباره من و عمویم حضرت حمزه علیه السلام و پسرعمویم عبیده نازل شده است که عبیده در بدر و حضرت حمزه علیه السلام در احد به شهادت رسیدند و اما من منتظر شقی ترین این امتم تا محاسنم را از خون سرم خضاب کند. این پیمانی است که حبیبم ابوالقاسم صلی الله علیه و آله وسلم از آن خبر داده است (۱).

آیه سوم:

«أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ؟» (۲) آیا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، همچون مفسدان در زمین قرار دهیم یا پرهیزکاران را همچون کافران؟!».

فراز کوفی از ابن عباس نقل می کند که:

این آیه درباره سه تن از مؤمنان متقی که عمل صالح انجام داده بودند؛ علی بن ابی طالب و حضرت حمزه علیهم السلام و عبیده و سه نفر مشرک مفسد؛ عتبه و شیبه و ولید بن عتبه نازل گردیده است. ابن عباس

ص: ۹۳

۱- صواعق المحرقة، ص ۸۰.

۲- ص / ۲۸.

اضافه می کند این دو گروه بودند که در جنگ بدر با هم به مبارزه برخاستند؛ حضرت علی علیه السلام ولید را، حضرت حمزه علیه السلام عتبه را و عییده، شیبه را کشت. (۱)

آیه چهارم:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» (۲) ای کسانی که ایمان آورده اید، از (مخالفت فرمان) خدا بپرهیزید و با صادقان باشید.

مرحوم طبرسی درباره مصداق «صادقین» که در پایان آیه شریفه آمده است، چند احتمال ذکر نموده و می گوید: و گفته شده است که منظور از صادقین در این آیه همان افرادی است که خداوند در آیه دیگر از آن ها یاد کرده و فرموده است: «رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ... حمزه بن عبدالمطلب و جعفر بن ابی طالب و «وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ» یعنی علی بن ابی طالب علیه السلام. (۳)

ص: ۹۴

۱- تفسیر فرات کوفی، ص ۳۵۹.

۲- توبه / ۱۱۹.

۳- مجمع البیان، ج ۳، ص ۸۱.

«وَمَنْ يُطِغِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا؛ و کسی که خدا و پیامبر را اطاعت کند (در روز رستاخیز) همنشین کسانی خواهد بود که خدا نعمت خود را بر آنان تمام کرده؛ از پیامبران و صدیقان و شهدا و صالحان، و آن ها رفیق های خوبی هستند.» (۱)

شیخ طوسی از انس بن مالک نقل می کند:

روزی با رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم نماز صبح را به جای آوردیم، آن حضرت پس از نماز رو به ما نشست، من عرض کردم: ای فرستاده خدا، اگر صلاح بدانید تفسیر این آیه «وَمَنْ يُطِغِ اللَّهَ...» را بیان کنید.

پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم فرمود: مصداق «نَبِيِّنَ» من هستم و مصداق «صِدِّيقِينَ» برادرم علی علیه السلام است و مصداق «شهداء» عمویم حضرت حمزه علیه السلام و اما مصداق «صالحان» دخترم فاطمه و دو فرزندش حسن و حسین علیهم السلام می باشند (۲).

ص: ۹۵

۱- نساء/ ۶۹.

۲- بحار الأنوار، ج ۲۴، ص ۳۱.

«مَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ* وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ...» (۱) کسانی که امید به دیدار و لقای پروردگار و رستاخیز دارند، (در اطاعت او می کوشند) زیرا سرآمدی که خدا تعیین کرده، فرامی رسد. و کسی که (در راه خدا) جهاد و تلاش می کند برای خود جهاد می کند.»

حسین بن سعید از ابن عباس نقل می کند:

این آیه درباره بنی هاشم نازل گردیده که از آن ها حمزه بن عبدالمطلب^۸ و عبیده بن حارث می باشد. ابن عباس می افزاید: درباره آن ها این آیه نیز نازل گردیده است؛ «وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ» (۲)

آیات دیگری مثل: سوره فاطر، آیه ۱۹۲۲، حدید، آیه ۱۹، توبه، آیه ۱۹، حج آیات ۲۴، ۳۹ و ۴۰، حجرات، آیه ۱۵، قصص، آیه ۶۱، تحریم، آیه ۸، مطففین، آیه ۲۲ و ۲۳، کهف، آیه ۲، زمر، آیه ۲۲، صف، آیه ۴، نور، آیه ۳۶ در قرآن می بینیم که درباره حضرت حمزه علیه السلام بیان گردیده است.

ص: ۹۶

۱- عنکبوت/ ۵ و ۶.

۲- تفسیر فرات کوفی.

فصل هفتم: حضرت حمزه عليه السلام در کلام رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم

اشاره

ص: ۹۸

ما فقط نامی شنیده ایم، حمزه، اما حمزه علیه السلام کیست؟ رفعت و مقام او تا کجاست نه تنها نمی دانیم، بلکه عرصه پرواز ما نیست.

ملاحظه کنید پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم چگونه او را مورد ستایش قرار داده است: «اسدالله و اسد رسوله؛ حمزه شیر خدای تعالی و شیر رسول اوست».

آیا منظور پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم فقط ستایش حضرت حمزه علیه السلام به شجاعت دلیری است؟

مسئلاً خیر، زیرا کلام آن حضرت وحی است و فوق سخن انسان هاست. اگر مقصود حضرت از این عبارت تأیید شجاعت و دلاوری حضرت حمزه علیه السلام و دو کلمه «اسد» به روشنی مطلب را می رساند. همان گونه که در نثر و نظم روش ادبا و شعرا چنین است. و نیازی به دو کلمه «الله» و «رسوله» نمی باشد. پس آن

ص: ۱۰۰

حضرت مقصود دیگری داشته اند و آن نشان دادن قاطعیت، مهابت و صلابت او در یاری دین خدا و پیشبرد دعوت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم است و این معنی زیننده و مناسب شأن آن جناب است به این طریق او سزاوارتر بر این دین و پرچم هدایت است.

لذا پیامبر رحمت صلی الله علیه و آله وسلم آن جناب را بدین وصف مورد ستایش قرار داده و عنایت ویژه خدای تعالی را به او، که شامل شهیدان دیگر نگردیده اعلام فرمود، شهادت به این ویژگی دلیل کامل بودن ایمان و جزء عقاید یک مسلمان است.

سید بن طاووس در کتاب «اطراف» می نویسد:

در شبی که فردای آن جنگ احد آغاز می شد، رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم به حمزه علیه السلام فرمود:

به زودی به سفر آخرت خواهی رفت، اگر خدای تعالی از تو درباره اسلام و ایمانت پرسد چه خواهی گفت؟

حمزه علیه السلام گریست و گفت:

مرا ارشاد فرموده به من بفهمانید.

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود:

ص: ۱۰۱

«تشهد الله بالوحدانية و لمحمد بالرسالة و لعلی بالولاية و ان الائمة من ذرية الحسين و ان فاطمه سيدة نساء العالمين و ان جعفرا الطيار من الملائكة في الجنة ابن اخيك و ان محمداً و آله خير البرية؛ شهادت می دهی برای خدالی تعالی به وحدانیت، برای حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم به رسالت، برای حضرت علی علیه السلام به ولایت و امامان از نسل امام حسین علیه السلام، برای حضرت فاطمه سلام الله علیها سیده زنان دو جهان و اینکه جعفر برادرزاده ی تو با فرشتگان در بهشت، در پرواز است و اینکه محمد و اهل بیت علیهم السلام بهترین مخلوقات هستند»

حضرت حمزه علیه السلام گفت:

ایمان آوردم و به راستی به آن گواهی می دهم.

سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود:

«و تشهد بانك سيد الشهداء و اسدالله و اسد رسوله؛ حال گواهی ده تو سید و آقای شهیدان و اسدالله و اسد رسول او هستی».

ص: ۱۰۲

حضرت حمزه علیه السلام با شنیدن این سخنان وحشت زده به رو افتاد. سپس برخاست و چشمان مبارک رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم را بوسید و گفت:

شما را بر این گواهی شاهد می گیرم و خدای را نیز که برای شهادت کافی است گواه می گیرم.

با تأمل اندک، این حدیث شریف، منزلت و بزرگی حضرت حمزه علیه السلام در دیدگاه شارع مقدس و ایمان بی مرز او را نشان می دهد. با توجه به این که حضرت حمزه علیه السلام در مکه ایمان آورده بود و به وحدانیت خدای تعالی و نبوت و رسالت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم شهادت داده بود، بنابراین اعتراف و گواهی و بیعت مجدد او در شبی که فردای آن به شهادت می رسد مسلماً فایده و هدفی بس والاتر دارد. رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم برای این شخصیت پاک و بزرگوار که به قله بلند یقین و ایمان رسیده است آراسته شدن به بالاترین صفات کمال که اعتراف و تسلیم نسبت به ولایت مطلقه حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام و خلافت فرزندان آن معصوم آن حضرت، ائمه هدی علیهم السلام می باشد را اراده فرموده اند.

ص: ۱۰۳

منزلت مهم دیگر او که انسان به او راه ندارد، شهادت اوست. او سید و سالار شهیدان راه حق و اسدالله و اسد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم است و برادر زاده اش جعفر علیه السلام در بهشت همراه فرشتگان در پرواز است. این از منزلت های اهل بیت علیهم السلام است و درک ما از دستیابی به شناخت و معرفت آن، ناتوان است و این از مقامات سالکین و صاحبان یقین است. (۱)

مقام قرب و فضیلت حضرت حمزه علیه السلام

اشاره

با توجه به اینکه ائمه علیهم السلام، آگاه ترین خلق به روحيات مردم هستند همان گونه که به نسبت خود با رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم احتیاج می کنند، حمزه را آن چنان بزرگ می شمارند که مقام استدلال به آن جناب استناد می کنند و این موضوع مقام قرب او را به اهل بیت علیهم السلام نشان می دهد.

ص: ۱۰۴

(۱) حضرت حمزه علیه السلام ، سید همه شهدا، جز انبیا و اوصیا است:

شیخ المحدثین صدوق ۱ در ضمن حدیث مفصلی، با اسناد به حضرت سلمان، نقل می کند:

«در ایام مریضی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم که به ارتحال آن بزرگوار منتهی گردید، در کنار بستر آن حضرت بودم که حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها وارد شد، وقتی ضعف شدید را در پدر بزرگوارش دید، اشک به صورتش جاری گردید. رسول خدا برای تسلی و آرامش دخترش، از عنایات و برکات خداوند بر اهل بیت علیهم السلام سخن گفت و بخشی از نعمت های خدا را، که بر این خاندان ارزانی داشته است، برشمرد تا بدین جا رسید که: ... دخترم! ما اهل بیتی هستیم که خداوند شش صفت و ویژگی را بر ما عطا کرده است که بر هیچیک از گذشتگان و آیندگان عطا ننموده است؛ زیرا پیامبر ما سید انبیا و مرسلین است و آن پدر تو است و وصی ما سید اوصیا است و آن همسر تو است و شهید ما سیدالشهدا است و آن حمزه بن عبدالمطلب ۸ عموی پدر تو است.

حضرت فاطمه سلام الله علیها فرمود:

ای فرستاده خدا! آیا او فقط سید شهیدانی است که با وی به شهادت رسیده اند؟

پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم فرمود:

ص: ۱۰۵

نه، بلکه او سید شهدای اولین و آخرین، به جز انبیا و اوصیا است. (۱)

با توجه به مضمون این حدیث، معلوم می شود که هم حضرت حمزه علیه السلام و هم حضرت حسین بن علی ۸ برای همیشه، از افتخار «سیدالشهدا» بودن برخوردارند. و این لقب برای همیشه به آن دو بزرگوار اطلاق می گردد؛ با این تفاوت که حسین بن علی ۸ حتی نسبت به حضرت حمزه علیه السلام هم سید و سرور است ولی حضرت حمزه علیه السلام سید است نسبت به سایر شهدا.

(۲) حضرت حمزه علیه السلام از سروران اهل بهشت است:

انس بن مالک نقل می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود:

«نَحْرُنُ بَنُو عَبِيدِ الْمُطَلَّبِ سَيَادَاتُ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَنَا وَ أَخِي عَلِيُّ وَ عَمِّي حَمَزَةُ وَ جَعْفَرُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ فَاطِمَةُ وَ الْمَهْدِيُّ؛ ما فرزندان عبدالمطلب، سروران اهل بهشتیم. رسول الله، حضرت حمزه

ص: ۱۰۶

۱- مشروح حدیث را در کمال الدین، ج ۱، ص ۲۶۴۲۶۳، چاپ دارالکتب الاسلامیه ملاحظه کنید.

سیدالشهدا علیه السلام ، جعفر ذوالجناحین، علی، فاطمه، حسن، حسین و مهدی:» (۱)

۳) حضرت حمزه علیه السلام ، محبوب ترین عموی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم:

امام صادق علیه السلام از جدش رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم نقل می کند که فرمود:

«أَحَبُّ إِخْوَانِي إِلَيَّ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَأَحَبُّ أَعْمَامِي إِلَيَّ حَمْزَةُ؛ محبوب ترین برادرانم علی بن ابی طالب ۸ و محبوب ترین عموهایم حضرت حمزه علیه السلام است.» (۲)

۴) حضرت حمزه علیه السلام محبوب ترین نام ها در نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم :

امام صادق علیه السلام فرموده اند:

ص: ۱۰۷

۱- امالی صدوق، مجلس هفتاد و دوم، ص ۴۷۶؛ کتاب سلیم بن قیس الهمدانی، ج ۲، ص ۸۵۷.

۲- امالی صدوق، مجلس هشتاد و دوم، ص ۵۵۳.

«جاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وُلِدَ لِي غُلَامٌ فَمَاذَا أُسَمِّيهِ؟ قَالَ: سَمِّهِ بِأَحَبِّ الْأَسْمَاءِ إِلَيَّ؛ حَمْزُهُ؛ شَخْصِي مُحَضَّرُ رَسُولِ خُودَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ آمَدَ وَعَرَضَ كَرْدٌ: أَي فَرَسْتَادَهُ خُودَا، فَرَزْنَدَ ذَكُورِي بَرَايْمَ مَتُولَدَ شُدِهَ اسْت، چِه نَامِي بَرِ وَي نِهْم؟

فرمود: او را «حمزه» نام بگذار که محبوب ترین نام ها در نزد من است.» (۱)

۵) حضرت حمزه علیه السلام یکی از چهار راکب در قیامت:

شیخ صدوق رحمه الله می گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمودند:

«وَمَا فِي الْقِيَامَةِ رَاكِبٌ غَيْرِنَا وَنَحْنُ أَرْبَعَةٌ فَقَامَ إِلَيْهِ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمَطْلِبِ، فَقَالَ: مَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ: أَمْرًا أَنَا فَعَلَى الْبِرَاقِ... وَعَمِّي حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمَطْلِبِ اسدالله و اسد رسوله سيدالشهدا على ناقتي الغضباء... و أخى على، على ناقة من نوق الجنة؛ در قیامت همه پیاده هستند به جز ما چهار تن.

عباس بن عبدالمطلب عرض کرد: ای رسول خدا، آن چهار تن کدامند؟

ص: ۱۰۸

فرمود: اما من سوار بر براق خواهم بود... و عمویم حمزه بن عبدالمطلب اسدالله و اسد رسول و سیدشهدا بر شتر غضبای من سوار خواهد شد. و برادرم حضرت علی علیه السلام بر شتری از شتران بهشتی.» (۱)

۶) حضرت حمزه علیه السلام انجام دهنده نیکی ها و به جا آورنده صله رحم:

ابن حجر عسقلانی نقل می کند که:

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم چون در کنار جسد مُتله شده عمویش حضرت حمزه علیه السلام نشست، خطاب به وی چنین فرمود:

«رَحِمَكَ اللَّهُ أَيَّ عَمٍّ، لَقَدْ كُنْتَ وَصُولًا لِلرَّحِمِ فَعُولًا لِلْخَيْرَاتِ؛ أَيَّ عَمٍّ! خدای رحمت کند تو را، که در صله رحم و انجام دادن کارهای نیک فعال و کوشا بودی.» (۲)

و این توصیف، معرفی حضرت حمزه علیه السلام به عنوان «وَصُولِ رَحِمٍ» و «فَعُولِ خَيْرَاتٍ» امتیازی است که اختصاص به آن حضرت دارد.

ص: ۱۰۹

۱- خصال باب الأربعة، ج ۱، ص ۲۰۳.

۲- الاحتجاج، ج ۱، ص ۱۳۵.

۷) حضرت حمزه علیه السلام شفیع در روز قیامت:

در حدیث مفصلی که امیرمؤمنان علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم نقل نموده، آن حضرت، درباره حضرت حمزه علیه السلام می فرماید:

«... اما انّ حمزه عمی یُنحَى جَهَنَّمَ مِنْ مُجِيبِهِ؛ همانا در قیامت عمویم حضرت حمزه علیه السلام جهنم را از دستدارانش دور خواهد کرد.» (۱)

۸) نام حضرت حمزه علیه السلام در پایه عرش نوشته شده:

امام باقر علیه السلام به نقل از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم می فرمایند:

«وَعَلَى قَائِمَةِ الْعَرْشِ مَكْتُوبٌ: حمزه اسدالله و اسد رسوله و سیدالشهدا؛ بر ساق عرش نوشته که: حمزه سیدالشهدا، شیر خدا، شیر رسول خدا و سید شهیدان است.» (۲)

ص: ۱۱۰

۱- تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام، ص ۴۳۶؛ بحارالانوار، ج ۱۷، ص ۲۴۵.

۲- بصائرالدرجات، ص ۳۴؛ بحارالانوار، ج ۲۷، ص ۷.

۹) حضرت حمزه علیه السلام در دعای رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم :

ابن ابی الحدید می گوید:

در جنگ خندق چون امیر مؤمنان علیه السلام با عمرو بن عبدود مواجه شدند و مبارزه آنان آغاز گردید، پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم رو به آسمان کرد و دستانش را بالا گرفت و این دعا را مکرر خواند:

«اللَّهُمَّ إِنَّكَ أَخَذْتَ مِنِّي عُيْبِي يَوْمَ بَدْرٍ وَ حَمْزَةَ يَوْمَ أُحُدٍ فَاحْفَظْ عَلَيَّ الْيَوْمَ عَلَيَّا... رَبِّ لَا تَذَرْنِي فُؤَادًا وَ أَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ؛ (۱)»
خدایا! پسر عمویم عبیده را در جنگ بدر و عمویم حضرت حمزه علیه السلام را در جنگ احد از من گرفتی پس امروز علی علیه السلام را برایم نگهدار! خدایا! مرا تنها نگذار، وَ أَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ. (۲)»

۱۰) حضرت حمزه علیه السلام افضل شهدا است:

ابوایوب انصاری نقل می کند که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم خطاب به حضرت فاطمه سلام الله علیها چنین فرمود:

«شهِدْنَا أَفْضَلَ الشَّهَدَاءِ وَ هُوَ عَمَّكَ وَ مِنَّا مَنْ جَعَلَ اللَّهُ لَهُ جَنَاحَيْنِ يَطِيرُ بِهِمَا مَعَ الْمَلَائِكَةِ وَ هُوَ ابْنُ عَمِّكَ؛ شهید ما افضل

ص: ۱۱۱

۱- انبیاء / ۴۹.

۲- شرح نهج البلاغه، ج ۱۹، ص ۶۱.

شهدا است و آن عموی تو و از خاندان ما است؛ کسی که خداوند بر وی دو بال عنایت فرموده که در میان فرشتگان پرواز می کند و آن پسرعموی تو است.» (۱)

(۱۱) حضرت حمزه علیه السلام مشمول رحمت الهی

«يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ، يَا مَعْشَرَ بَنِي هَاشِمٍ، يَا مَعْشَرَ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، أَنَا مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ. أَلَا إِنِّي خُلِقْتُ مِنْ طِينِهِ مَرْحُومِهِ فِي أَرْبَعِهِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي: أَنَا وَعَلِيٌّ وَحَمَزَةٌ وَجَعْفَرٌ؛ أَيُّ گروهِ انصار، أَيُّ گروهِ بنی هاشم، أَيُّ گروهِ بنی عبدالمطلب! همانا من محمد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم هستم. آگاه باشید من و سه تن از اهل بیت من از طینتی مشمول رحمت حق آفریده شده ایم. من، علی، حمزه و جعفر علیهم السلام.» (۲)

مقصود رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در این بیان، شناساندن فضیلت عمو و برادرزاده شان است. به همین دلیل ذکری از ائمه علیهم السلام و نیز شیعیانشان که از زیادی طینت آن بزرگواران آفریده شده اند

ص: ۱۱۲

۱- امالی طوسی، مجلس ششم، ص ۱۵۵؛ بحار الانوار، ج ۲۲، ص ۲۷۳.

۲- العباس علیه السلام، ص ۶۳؛ به نقل از: امالی صدوق، مجلس ۳۷، ص ۲۰۶.

نفرموده اند، بلکه خود و وصی خود را که اصل اسلام و ایمان هستند ذکر فرموده اند.

۱۲) حضرت حمزه علیه السلام از بزرگان اهل بهشت

سلمان می گوید:

قریش به عادت معهود، در کنار کعبه به گفتگو نشسته بودند. در این میان یکی از آنان گفت: «مثل محمد در میان اهل بیتش، همچون نخلی است که در زمینی پست رویده باشد». این سخن در اندک زمانی به رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم رسید و آن حضرت در حال غضب به سوی منبر رفته و بر فراز آن نشست. آن گاه پس از حمد و ثنای الهی فرمود:

ای مردم! من کیستم؟

گفتند: تو رسول خدایی.

فرمود: من رسول خدا، محمد پسر عبدالله، پسر عبدالمطلب، پسر هاشم ... و پسر نزار هستم. پس خوب بدانید که من و اهل بیتم دو هزار سال پیش از آفرینش آدم، نوری در پیشگاه خداوند

ص: ۱۱۳

بودیم تا آن جا که هر گاه آن نور تسبیح می گفت، ملائکه نیز به پیروی از او، لب به تسبیح می گشودند.

پس از آن و هنگامی که آدم آفریده شد، خداوند آن نور را در صُلب او قرار داد و با او به زمین فرو فرستادش. سپس در صلب نوح، آن را در کشتی حمل نمود و بعد، در صلب ابراهیم به آتش افکندش.

آری! این چنین، ما را در گرامی ترین اصلاّب منتقل کرد تا سرانجام در بهترین معادن از نظر اصالت، و شریف ترین مکان ها از نظر رشد، از بین پدران و مادران بیرون آورد؛ آن گونه که هیچ یک از آنها به سِفاح آلوده نگشتند.

آگاه باشید که ما فرزندان عبدالمطلب، بزرگان اهل بهشت هستیم یعنی من، علی، جعفر، حمزه، حسن، حسین، فاطمه و مهدی علیهم السلام. (۱)

ص: ۱۱۴

۱- بحارالانوار، ج ۲۲، ص ۱۴۹، ح ۱۴۲. اسرار آل محمد صلی الله علیه و آله وسلم، ص ۵۵۰، ح ۴۵. نیز وقتی در اینجا سخن از حضرت مهدی علیه السلام به میان می آید یعنی پدران بزرگوارش تا حسین بن علی علیهما السلام را در باطن خود مستور دارد.

این حدیث، دلیل آشکار و متقن دیگری است که بر پاکی عبدالمطلب، ابوطالب، عبدالله و حمزه علیهم السلام از هرگونه شرک و بت پرستی؛ تا آن جا که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم اصلا بپدران و ارحام مادران این بزرگان آفرینش را بهترین معادن از نظر اصالت «أَفْضَلِ الْمَعَادِنِ مَخْتِئاً» و شریف ترین مکانها «وَ أَكْرَمِ الْمَغَارِسِ مَنِيئاً» می داند. (۱)

ص: ۱۱۵

۱- آن که گفت آری، ص ۱۱۰۱۱۱. «أَبَانُ عَنْ سُلَيْمِ بْنِ سَلْمَانَ قَالَ: كَانَتْ قُرَيْشٌ إِذَا جَلَسَتْ فِي مَجَالِسِهَا فَزَأَتْ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ قَطَعَتْ حَدِيثَهَا فَبَيْنَمَا هِيَ جَالِسَةٌ إِذْ قَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ يَا مِثْلُ مُحَمَّدٍ فِي أَهْلِ بَيْتِهِ إِلَّا مِثْلُ نَحْلِهِ نَبَتْ فِي كُنَاسِهِ فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ ص فَغَضِبَ ثُمَّ خَرَجَ فَأَتَى الْمُنْبَرَ فَجَلَسَ عَلَيْهِ حَتَّى اجْتَمَعَ النَّاسُ ثُمَّ قَامَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ مَنْ أَنَا قَالُوا أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ قَالَ أَنَا رَسُولُ اللَّهِ وَ أَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ بْنِ هَاشِمٍ ثُمَّ مَضَى فِي نَسَبِهِ حَتَّى انْتَهَى إِلَى نِزَارٍ ثُمَّ قَالَ أَلْمَا وَ إِنِّي وَ أَهْلُ بَيْتِي كُنَّا نُورًا نَسِيَ عَنِ يَدِي اللَّهُ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ اللَّهُ آدَمَ بِالْفَنَى عَامَ فَكَانَ ذَلِكَ النُّورُ إِذَا سَبَّحَ سَبَّحَتْ الْمَلَائِكَةُ لِتَسْبِيحِهِ فَلَمَّا خَلَقَ آدَمَ وَضَعَ ذَلِكَ النُّورَ فِي صُلْبِهِ ثُمَّ أَهْبَطَ إِلَى الْأَرْضِ فِي صُلْبِ آدَمَ ثُمَّ حَمَلَهُ فِي السَّفِينَةِ فِي صُلْبِ نُوحٍ ثُمَّ قَدَفَهُ فِي النَّارِ فِي صُلْبِ إِبْرَاهِيمَ ثُمَّ لَمْ يَزَلْ يَنْقُلُنَا فِي أَكْرَامِ الْأَصْلَابِ حَتَّى أَخْرَجْنَا مِنْ أَفْضَلِ الْمَعَادِنِ مَخْتِئاً وَ أَكْرَمِ الْمَغَارِسِ مَنِيئاً بَيْنَ الْأَيَّامِ وَ الْأَمْهَاتِ لَمْ يَلْتَقِ أَحَدٌ مِنْهُمْ عَلَى سِفَاحِ قَطْ أَلَا وَ نَحْنُ بَنُو عَبْدِ الْمُطَّلِبِ سَادَةُ أَهْلِ الْجَنَّةِ أَنَا وَ عَلِيُّ وَ جَعْفَرُ وَ حَمْزَةُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ ضَاطِمَةُ وَ الْمُهَيْدِيُّ أَلْمَا وَ إِنَّ اللَّهَ نَظَرَ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ نَظْرَةً فَاخْتَارَ مِنْهَا رَجُلَيْنِ أَحَدَهُمَا أَنَا فَبَعَثَنِي رَسُولًا وَ الْآخَرَ عَلِيًّا بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَ أَوْحَى إِلَيَّ أَنْ اتَّخِذْهُ أَخًا وَ خَلِيلًا وَ وَزِيرًا وَ وَصِيًّا وَ خَلِيفَةً أَلَا وَ إِنَّهُ وَلِيُّ كُلِّ مُؤْمِنٍ بَعْدِي مَنْ وَالَاهُ وَالَاهُ اللَّهُ وَ مَنْ عَادَاهُ عَادَاهُ اللَّهُ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَ لَا يُبْغِضُهُ إِلَّا كَافِرٌ هُوَ زُرُّ الْأَرْضِ بَعْدِي وَ سَيَكُنُّهَا وَ هُوَ كَلِمَةُ اللَّهِ التَّقْوَى وَ عَزْوَةُ اللَّهِ الْوُثْقَى أَنْ تُرِيدُونَ أَنْ تُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِكُمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ أَلْمَا وَ إِنَّ اللَّهَ نَظَرَ نَظْرَةً ثَانِيَةً فَاخْتَارَ بَعْدَنَا اثْنَيْ عَشَرَ وَصِيًّا مِنْ أَهْلِ بَيْتِي فَجَعَلَهُمْ خِيَارَ أُمَّتِي وَاحِدًا بَعْدَ وَاحِدٍ مِثْلَ النُّجُومِ فِي السَّمَاءِ كُلَّمَا غَابَ نَجْمٌ طَلَعَ نَجْمٌ هُمْ أئِمَّةٌ هُدَاهُ مُهْتَدُونَ لَا يَضُرُّهُمْ كَيْدٌ مِنْ كَادِهِمْ وَ لَا خِدْلَانٌ مِنْ خِدْلِهِمْ هُمْ حَجَجُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ وَ شَهَادَةُ عَلَى خَلْقِهِ خِرَانٌ عِلْمِهِ وَ تَرَاجِمُهُ وَ حِيَهُ وَ مَعَادِنُ حِكْمَتِهِ مِنْ أَطَاعَهُمْ أَطَاعَ اللَّهُ وَ مَنْ عَصَاهُمْ عَصَى اللَّهُ هُمْ مَعَ الْقُرْآنِ وَ الْقُرْآنُ مَعَهُمْ لَا يُفَارِقُونَهُ حَتَّى يَرُدُّوا عَلَيَّ الْحَوْضَ فَلْيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبِ اللَّهُمَّ اشْهَدْ اللَّهُمَّ اشْهَدْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ.»

ابن عباس می گوید: روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در حالی که دست علی علیه السلام را در دست گرفته بود، از خانه اش بیرون آمد و فرمود:

ای گروه انصار! ای گروه بنی هاشم! و ای فرزندان عبدالمطلب! بدانید من که رسول خدا هستم، همراه چهار نفر از اهل بیتم، یعنی علی و حمزه و جعفر و فاطمه علیهم السلام از طینت رحمت شده «طینه مرحومه» آفریده شده ایم. (۱)

که درباره ی «طینت مرحومه» کافی است این سخن علی علیه السلام را بشنویم:

«إِنَّ طِينَتَنَا طِينَةُ مَرْحُومَةٍ، أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَهَا يَوْمَ أَخَذَ الْمِيثَاقَ، فَلَا يَشْتَدُّ مِنْهَا شَادُّ، وَلَا يَدْخُلُ فِيهَا دَاحِلٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ؛ بِهِ يَقِينُ كَيْفَ سَرَّشْتُمْ مَا، سَرَّشْتُمْ رَحْمَتٌ شَدِيدَةٌ وَ خَدَّوْنَ فِي رُؤْسِكُمْ (روز الست) عهد و پیمان گرفت، در مورد آن سرشت عهد و پیمان گرفت. پس تا روز قیامت، نه از آن کاسته خواهد شد و نه بر آن افزوده می گردد.» (۲)

ص: ۱۱۷

۱- امالی صدوق، ص ۲۷۵، ح ۳۰۶؛ بحار الانوار، ج ۲۲، ص ۲۷۴، ح ۲۰.

۲- بحار الانوار، ج ۲۶، ص ۱۱۷، ح ۱.

آگاهی از اختصاص حضرت حمزه علیه السلام به اهل بیت و حقیقت آفرینش او از «طینت مرحومه» بی شک افق بارزتری از شخصیت و موقعیت آن حضرت را در برابر ما به نمایش می گذارد، و گره ی کور اذهان متوقف و قفل قلب های زنگار زده را، به سرانگشت تدبیر می گشاید. (۱)

(۱۴) حمزه علیه السلام سید شهیدان

سلمان می گوید:

زمانی که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم در بستر بیماری بود که به رحلتش انجامید، من نزد آن حضرت بودم. در این اثنا، حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها وارد شد و با دیدن پدر بزرگوارش در آن حال، به شدت گریست. رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در تسلی فرزندش فرمود: دخترم! ما اهل بیتی هستیم که خداوند هفت ویژگی به ما عطا فرموده که به هیچ کس از اولین و آخرین نبخشیده است.

(۱) پیامبر ما سید پیامبران است و او پدرتوست.

ص: ۱۱۸

۱- آن که گفت آری، ص ۱۱۱۱۲.

(۲) وصی ما سید اوصیاء است و او شوهر توست.

(۳) شهید ما سیدالشهداست و او حمزه بن عبدالمطلب عموی پدر تو می باشد.

حضرت زهرا سلام الله علیها پرسید: ای رسول خدا! آیا او سید شهادی است که همراه تو به شهادت رسیده اند؟

فرمود: نه! بلکه سید شهیدان از اولین و آخرین است به جز پیامبران و اوصیای آنان.

(۴) جعفر بن ابیطالب که صاحب دو بال است و با آنها در بهشت همراه ملائکه پرواز می کند.

(۵ و ۶) دو پسر حسن و حسین علیهما السلام که دو سبط امت من و سید جوانان بهشت است.

(۷) سوگند به آنکه جانم در دست اوست، مهدی این امت نیز از ما می باشد؛ همان که زمین را پر از عدل و داد خواهد کرد، پس از آن که از ظلم و جور پر شده باشد.

پرسید: از این هفت موردی که نام بردی، کدام یک برترین است؟

ص: ۱۱۹

فرمود: علی علیه السلام پس از من در امتم برتر از همه است. آن گاه پس از علی و تو و دو فرزندت حسن و حسین علیهما السلام و اوصیای پس از حسین علیه السلام که مهدی علیه السلام از آنان است؛ افضل این امت، حمزه و جعفر علیهما السلام هستند.

ما اهل بیتی هستیم که خداوند، دنیا و آخرت را برای ما برگزیده است. (۱)

۱۵) دوستدار حضرت علی علیه السلام، همنشین حضرت حمزه علیه السلام

ابن عمر - به طعنه از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم درباره ی علی بن ابی طالب علیه السلام پرسید. آن حضرت غضبناک شد و فرمود:

چه بر سر این مردم آمده که این گونه یاد می کنند کسی را که مقام و منزلتش نزد خدا، همچون مقام و منزلت من است.

ص: ۱۲۰

۱- آن که گفت آری، ص ۱۱۲۱۱۳ به نقل از: کمال الدین و تمام النعمه، ج ۱، ص ۲۵۱؛ ترجمه کشف الیقین، ص ۱۴۰.

بدانید هر که علی علیه السلام را دوست بدارد، مرا دوست داشته و هر که مرا دوست بدارد، خداوند از او راضی است، و هر که خداند از او راضی باشد پاداشی جز بهشت ندارد. بدانید هر که علی علیه السلام را دوست بدارد، نماز و روزه و عبادتش پذیرفته شده و دعایش به اجابت می رسد... بدانید هر که علی علیه السلام را دوست بدارد، فرشته ی مرگ با او مدارا کند و خداوند، هراس نکیر و منکر را از او بردارد و قبرش را نورانی گرداند و او را خردمند سازد.

بدانید هر که علی علیه السلام را دوست بدارد، در سایه ی عرش همراه شهدا و صدیقین خواهد بود.

بدانید هر که علی علیه السلام را دوست بدارد، کارهای نیکش پذیرفته خواهد شد و بدی هایش نادیده گرفته می شود و او در بهشت، دوست و همنشین حمزه سیدالشهدا علیه السلام خواهد بود. (۱)

ص: ۱۲۱

۱- فضائل الشیعه، ص ۴۶، بشاره المصطفی، ج ۲، ص ۳۷. عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: سَأَلْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَغَضِبَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَذْكُرُونَ مَنْ مَنَزَلَتْهُ مِنَ اللَّهِ كَمَنْزِلَتِي أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا أَحَبَّنِي وَ مَنْ أَحَبَّنِي فَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَ مَنْ رَضِيَ اللَّهَ عَنْهُ كَأَفَاةِ الْجَنَّةِ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا لَا يَخْرُجُ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يَشْرَبَ مِنَ الْكُوْثِرِ وَ يَأْكُلَ مِنْ طُوبَى وَ يَرَى مَكَانَهُ فِي الْجَنَّةِ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا قَبْلَ صِيَامَتِهِ وَ صِيَامَتُهُ وَ قِيَامَتِهِ وَ اسْتِجَابَ لَهُ دُعَاؤُهُ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا اسْتِغْفَرَتْ لَهُ الْمَلَائِكَةُ وَ فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ الثَّمَانِيَةِ يَدْخُلُهَا مِنْ أَيِّ بَابٍ شَاءَ بِغَيْرِ حِسَابٍ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا أَعْطَاهُ اللَّهُ كِتَابَهُ بِبَيْمِينِهِ وَ حَاسِبَهُ حِسَابَ الْأَنْبِيَاءِ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا هَوَّنَ اللَّهُ عَلَيْهِ سَكَرَاتِ الْمَوْتِ وَ جَعَلَ قَبْرَهُ رَوْضَةً مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا أَعْطَاهُ اللَّهُ بِكُلِّ عِزٍّ فِي بَدَنِهِ حَوْزَاءً وَ شَفَعَهُ فِي ثَمَانِينَ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ وَ لَهُ بِكُلِّ شَعْرَةٍ فِي بَدَنِهِ حَوْزَاءٌ وَ مَدِينَةٌ فِي الْجَنَّةِ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا بَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَكَ الْمَوْتِ كَمَا يَبْعَثُ إِلَى الْأَنْبِيَاءِ وَ دَفَعَ اللَّهُ عَنْهُ هَوْلَ مُنْكَرٍ وَ نَكِيرٍ وَ بَيْضَ وَجْهِهِ وَ كَانَ مَعَ حَمْزَةَ سَيِّدِ الشُّهَدَاءِ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا [لَمَّا يَخْرُجُ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يَشْرَبَ مِنَ الْكُوْثِرِ وَ يَأْكُلَ مِنْ طُوبَى] اثْبَتَ اللَّهُ فِي قَلْبِهِ الْحِكْمَةَ وَ أَجْرَى عَلَى لِسَانِهِ الصَّوَابَ وَ فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ أَبْوَابَ الرَّحْمَةِ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا سُمِّيَ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ أَسِيرَ اللَّهِ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا نَادَاهُ مَلَكٌ مِنْ تَحْتِ الْعَرْشِ يَا عَبْدَ اللَّهِ اسْتَأْنِفِ الْعَمَلَ فَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ الدُّنُوبَ كُلَّهَا أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ وَجْهُهُ كَالْقَمَرِ لَيْلَهُ الْبَدْرُ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا وَضِعَ عَلَى رَأْسِهِ تَاجُ الْمُلْكِ وَ أَلْبَسَ حُلَّةَ الْكِرَامَةِ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا جَازَ عَلَى الصُّرَاطِ كَالْبُرْقِ الْخَاطِفِ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا كُتِبَ لَهُ بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ وَ جَوَازٌ عَلَى الصُّرَاطِ وَ أَمَانٌ مِنَ الْعَذَابِ وَ لَمْ يُنْشَرْ لَهُ دِيْوَانٌ وَ لَمْ يُنْصَبْ لَهُ مِيزَانٌ وَ قِيلَ لَهُ ادْخُلِ الْجَنَّةَ بِلَا حِسَابٍ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا صَافَحَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَ زَارَتْهُ الْأَنْبِيَاءُ وَ قَضَى اللَّهُ لَهُ كُلَّ حَاجَةٍ أَلَا وَ مَنْ أَحَبَّ آلَ مُحَمَّدٍ أَمِنَ مِنَ الْحِسَابِ وَ الْمِيزَانِ وَ الصُّرَاطِ أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ فَأَنَا كَفِيلُهُ بِالْجَنَّةِ مَعَ الْأَنْبِيَاءِ أَلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى بُغْضِ آلِ مُحَمَّدٍ لَمْ يَشَمَّ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ قَالَ أَبُو رَجَاءٍ كَانَ حَمَادُ بْنُ زَيْدٍ يَفْتَحُرُ بِهَذَا وَ يَقُولُ هُوَ الْأَمَلُ [الأصل].

روزی پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم این آیه را تلاوت فرمود:

«إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً؛ به یقین که خداوند، پلیدی را از شما اهل بیت علیهم السلام دور ساخته و در نهایت پاکی قرارتان داده است.» (۱)

آن گاه در ادامه اش فرمود:

من و اهل بیتم از آفات و گناهان دور هستیم. پس بدانید که خداوند مرا و سه نفر از اهل بیتم را بر تمام امتم برگزید؛ آن گونه

ص: ۱۲۲

که من، بزرگ آن سه نفرم و بزرگ تمام فرزندان آدم تا روز قیامت؛ بی هیچ فخری.

آنان که نشسته بودند و چنین شنیدند، گفتند:

ما پیمان می بندیم که این اسامی را به دیگران برسانیم، پس شما نیز این سه تن را به ما بشناسانید.

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم دو دستش را گشود و سپس در هم فشرد و فرمود:

خداوند مرا، علی، جعفر و حمزه علیهم السلام را برگزید.

ما روزی در مکانی خوابیده بودیم و هر یک خود را در لباس هایمان پوشانده بودیم؛ بدین صورت که علی علیه السلام در سمت راست من، جعفر علیه السلام طرف چپ و حمزه علیه السلام پایین پایم خوابیده بودند.

من از خواب برنخاستم مگر زمانی که صدای بال فرشتگان و سردی بازویم را زیر سرم احساس کردم.

پس از آن برخاستم و جبرئیل را همراه سه فرشته ی دیگر دیدم که یکی از آنها از جبرئیل پرسید: به سوی کدام یک از اینان فرود آمده ای؟

ص: ۱۲۳

جبریل به من اشاره کرد و گفت: به سوی این، و او سید فرزندان آدم است.

پرسیدند: اینان چه کسانی اند؟

جبریل گفت: محمد بن عبدالله که سید انبیاست، علی بن ابی طالب علیهما السلام که سید اوصیاست. جعفر بن ابی طالب علیهما السلام که برای او دو بال در بهشت قرار داده شده تا هر جا می خواهد پرواز کند و حمزه بن عبدالمطلب سید الشهداء علیهما السلام (۱).

ص: ۱۲۴

۱- بحارالانوار، ج ۲۲، ص ۲۷۷؛ تفسیر البرهان، ج ۹، ص ۳۳۹. «إِنَّ إِلَهِي اخْتَارَنِي فِي ثَلَاثَةِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِي وَ أَنَا سَيِّدُ الثَّلَاثَةِ وَ اتَّقَاهُمْ لِلَّهِ وَ لَا فَخْرَ اخْتَارَنِي وَ عَلِيًّا وَ جَعْفَرًا ابْنِي أَبِي طَالِبٍ وَ حَمْزَةَ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ كُنَّا رُقُودًا بِالْأَبْطَحِ لَيْسَ مِنَّا إِلَّا مُسَيِّجِي بَنُو بِيهِ عَلِيٌّ وَ جِهَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ عَنْ يَمِينِي وَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ عَنْ يَسَارِي وَ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ عِنْدَ رِجْلِي فَمَا تَبَهَّنِي عَنْ رَقْدَتِي غَيْرُ حَفِيفٍ أُجْنِحَهُ الْمَلَائِكَةُ وَ بَرَدَ ذِرَاعِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ فِي صِدْرِي فَانْتَبَهْتُ مِنْ رَقْدَتِي وَ جَبْرَائِيلُ فِي ثَلَاثَةِ أَمْلاكٍ يَقُولُ لَهُ أَحَدُ الْأَمْلاكِ الثَّلَاثَةِ يَا جَبْرَائِيلُ إِلَى أَيِّ هَؤُلَاءِ الْأَرْبَعَةِ أُرْسِلْتَ فَرَفَسَنِي بِرِجْلِهِ فَقَالَ إِلَى هَذَا قَالَ وَ مَنْ هَذَا يَسْتَفْهِمُهُ فَقَالَ هَذَا مُحَمَّدٌ سَيِّدُ النَّبِيِّينَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ هَذَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ سَيِّدُ الْوَصِيِّينَ وَ هَذَا جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ لَهُ جَنَاحَانِ خَضِييَانِ يَطِيرُ بِهِمَا فِي الْجَنَّةِ وَ هَذَا حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ سَيِّدُ الشُّهَدَاءِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ.»

انس بن مالک گوید:

همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم رهسپار شدیم؛ ما پیاده می رفتیم تا به بقعه ی «غرقده» رسیدیم و به درخت سدر خشکیده ی بدون میوه ای برخوردیم. رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم زیر آن درخت نشستند، به ناگاه بر آن درخت برگ روید و میوه داد و بر رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم سایه افکند. (از دیدن این ماجرا پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم) لبخند بر لب هایش نشست و فرمود:

«ای انس! (برو و) علی علیه السلام را خبر کن.» من باز گشتم تا به خانه فاطمه سلام الله علیها رسیدم. دیدم علی علیه السلام غذا می خورد. بدو گفتم: رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم را دریاب. او فرمود: (امیدوارم) دعوت من به خیر باشد.

گفتم: خدا و رسولش داناترند.

انس گوید:

ص: ۱۲۵

حضرت علی علیه السلام به راه افتاد و با سر انگشتان خود می دوید تا به حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم رسید. رسول خدا او را به طرف خود خواند و در کنار خویش نشاند؛ من دیدم آن دو با یکدیگر سخن می گفتند و می خندیدند و دیدم رخسار علی علیه السلام می درخشید.

وی در ادامه گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم به من فرمودند:

ای انس! ... هر که می خواهد به آدم در دانش و به ابراهیم در وقار و به سلیمان در حکومت و به یحیی در زهد و به ایوب در صبر و به اسماعیل در راستگویی اش بنگرد، باید به علی بن ابی طالب علیهما السلام بنگرد.

ای انس! هیچ پیامبری نیست مگر این که خدای متعال مرا به چهارتن، دو تن در آسمان و دو تن در زمین، مخصوص داشته است: اما آن دو تن آسمانی جبریی و میکائیل اند و آن دو تن زمینی علی بن ابی طالب علیهما السلام و عموم حمزه اند علیه السلام. (۱)

ص: ۱۲۶

۱- بحارالانوار، ج ۳۹، ص ۱۲۸ و ۱۲۹، ح ۱۶؛ بشاره المصطفی، ج ۲، ص ۸۴. عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ نَتَمَاشِي حَتَّى انْتَهَيْتُنَا إِلَى بَقِيعِ الْعُرْقِدِ فَإِذَا نَحْنُ بِسِدْرِهِ عَارِيَهُ لَأَنْبَاتٍ عَلَيْهَا فَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ تَحْتَهَا فَأُورِقَتِ الشَّجْرَةُ وَانْمَرَتْ وَاسْتَبْطَلَتْ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ فَتَبَسَّمْ وَقَالَ أَنَسُ ادْعُ لِي عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ فَعَدَوْتُ حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَى مَنْزِلِ فَاطِمَةَ سَلَامِ اللَّهِ عَلَيْهَا فَإِذَا أَنَا بِعَلِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَتَنَاوَلُ شَيْئًا مِنَ الطَّعَامِ فَقُلْتُ لَهُ أَجِبْ رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ لِي خَيْرٍ أَذْعَى فَقُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَجَعَلَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَمْشِي وَيَهْزُولُ عَلَيَّ أَطْرَافِ أَنَامِلِهِ حَتَّى مَثَلَ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَجَذَبَهُ رَسُولُ اللَّهِ فَأَجْلَسَهُ إِلَيَّ جَنْبِهِ فَرَأَيْتُهُمَا يَتَحَدَّثَانِ وَيَضْحَكَانِ وَرَأَيْتُ وَجْهَ عَلِيِّ قَدْ اسْتَنَارَ فَإِذَا أَنَا بِجِزَامٍ مِنْ ذَهَبٍ مُرْصَعٍ بِأَلْيُوقَايِيتِ وَالْحِوَاهِرِ وَاللِّجَامِ أَرْبَعُهُ أَرْكَانٍ عَلَيَّ رُكْنٍ مِنْهُ مَكْتُوبٌ لِمَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ عَلَيَّ الرُّكْنُ الثَّانِي مَكْتُوبٌ لِمَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ عَلَيَّ الرُّكْنُ الثَّالِثُ لِمَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ أَيَّدْتُهُ بِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ وَ عَلَيَّ الرُّكْنُ الرَّابِعُ نَجَا الْمُعْتَقِدُونَ لِذَيْنِ اللَّهِ الْمُؤَالُونَ لِأَهْلِ بَيْتِ رَسُولِ اللَّهِ وَإِذَا فِي الْجَامِ رُطْبٌ وَ عِنَبٌ وَ لَمْ يَكُنْ أَوْانُ الْعِنَبِ وَ لَا أَوْانُ الرُّطْبِ فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ يَأْكُلُ وَ يُطْعِمُ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ حَتَّى إِذَا شَبِعَا ارْتَفَعَ الْجَامُ فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ يَا أَنَسُ أَتَرَى هَذِهِ السُّدْرَةَ فَقُلْتُ نَعَمْ قَالَ قَدْ قَعِدَ تَحْتَهَا ثَلَاثِمِائَةٍ وَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ نَبِيًّا وَ ثَلَاثِمِائَةٍ وَ ثَلَاثَةَ عَشَرَ وَصِيًّا مَا فِي النَّبِيِّينَ نَبِيٌّ أَشْرَفَ مِنِّي وَ لَا فِي الْوَصِيِّينَ وَصِيٌّ أَوْجَهُ مِنِّي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ يَا أَنَسُ مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى آدَمَ فِي عِلْمِهِ وَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ فِي وَقَارِهِ وَ إِلَى سُلَيْمَانَ فِي قَضَائِهِ وَ إِلَى يَحْيَى فِي زُهْدِهِ وَ إِلَى أَيُّوبَ فِي صَبْرِهِ وَ إِلَى إِسْمَاعِيلَ فِي صِدْقِهِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ يَا أَنَسُ مَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَ هَدَى اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى بِعُزْرِيهِ وَ هَدَى اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى بِأَرْبَعَةِ اثْنِينَ فِي السَّمَاءِ وَ اثْنِينَ فِي الْأَرْضِ فَأَمَّا اللَّذَانِ فِي السَّمَاءِ فَجَبْرَيْلُ وَ مِيكَائِيلُ وَ أَمَّا اللَّذَانِ فِي الْأَرْضِ فَعَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ وَ عَمِّي حَمْرَةُ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

۱۸) نام حمزه علیه السلام را بیش از نام های دیگر دوست دارم

جابر بن عبدالله انصاری می گوید:

خدا به یکی از بستگان ما پسر داد. من به رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم عرض کردم: نام او را چه بگذارم؟

فرمود:

«سموه باسم احب الناس الی: حمزه بن عبدالمطلب؛ او را همانم آن کس کن که او را از همه بیشتر دوست دارم و او حمزه علیه السلام و پسر عبدالمطلب است» (۱).

ص: ۱۲۷

۱- بهجه الآمال، ج ۳، ص ۳۹۶.

فصل هشتم: حضرت حمزه عليه السلام در كلام اهل بيت عصمت و طهارت عليهم السلام

اشاره

ص: ۱۲۸

حضرت حمزه علیه السلام در کلام مولی امیرالمؤمنین علیه السلام

(۱) حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام می فرماید:

«أَنْ قَوْمًا اسْتَشْهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَ لِكُلِّ فَضْلٍ حَتَّى إِذَا اسْتَشْهَدَ شَهِدْنَا قِيلَ سَيِّدُ الشُّهَدَاءِ وَ خَصَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ بِسَبْعِينَ تَكْبِيرَةً عِنْدَ صِلَاتِهِ عَلَيْهِ؛ گروهی از مهاجرین در راه خدا به شهادت رسیدند و هر کدام فضیلتی به دست آوردند تا آنکه شهید ما به شهادت رسید، گفته شد: او سیدالشهداء سرور و آقای شهیدان است و رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم اختصاصاً نماز بر او را ۷۰ تکبیر اقامه کرد.» (۱)

(۲) در مجلس شورایی که خلیفه دوم بعد از مرگش برای انتخاب جانشینی خود دستور برپایی آن را داده بود، حضرت فرمودند:

ص: ۱۲۹

۱- نهج البلاغه (صبحی صالح)، ص ۳۸۶.

«فَأَنْشُدْكُمْ اللَّهُ هَلْ فِيكُمْ أَحَدٌ لَهُ مِثْلُ عَمِّي حَمْزَةَ أَسِيدِ اللَّهِ وَ أَسَدِ رَسُولِهِ؛ شما را به خدا سوگند! آیا هیچ یک از شما عمویی مانند حمزه علیه السلام، عموی من که شیر خدا و شیر رسول او صلی الله علیه و آله وسلم است دارد؟» (۱)

۳) حضرت امیرمؤمنان علی علیه السلام در روز آزادی بصره، در خطابه ای به فضیلت هفت تن از فرزندان عبدالمطلب اشاره کرد و فرمود:

«فضیلت چند تن را فقط کافر و ملحدان نکار می کنند و آنان محمد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم، وصی او، دو سبط او حضرت امام حسن و امام حسین علیهما السلام حضرت مهدی علیه السلام، حمزه سیدالشهدا علیه السلام و جعفر علیه السلام پرواز کننده در بهشت هستند.» (۲)

در این مقام حضرت هدفی جز اشاره به مقام عمو و برادر خود نداشتند که شهادت آن دو بزرگوار در راه خدا و ارکان اسلام و ایمان بود.

ص: ۱۳۰

۱- امالی طوسی، العباس علیه السلام، ص ۶۲.

۲- همان، ص ۶۳.

برای این دو بزرگوار هیچ فضیلتی جز شهادتشان در راه خدا و دعوت به اسلام و حمایت از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم نمی بود کافی بود که انسان محقق در جستجوی فضیلت دیگری برای آن دو بزرگوار نباشد. (۱)

اظهار نظر یک عالم شیعی

از میان علمای گذشته تا آنجا که ما کنکاش نمودیم تنها سید عبدالرزاق موسوی مقرر است که به موضوع بسیار مهم بیعت خصوصی حمزه علیه السلام با رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بر سر پذیرش ولایت مطلقه ی امیرالمؤمنین علیه السلام و اقرار آن حضرت به مقام رفیع و ارجمند فاطمه ی زهرا سلام الله علیها و جانشینی بر حق فرزندان بزرگوار ایشان و ... اشاره نموده است.

البته هر چند ایشان در کتاب سردار کربلا (ترجمه ی العباس) به اختصار به ذکر این نکته ی سرنوشت ساز از زندگی حمزه بن عبدالمطلب علیه السلام پرداخته است، ولی نظر به اهمیت خود موضوع

ص: ۱۳۱

از یک طرف، و مقام و منزلت علامه مقرر در میان علمای شیعه از طرف دیگر، ضرورت دارد که نظر و اعتقاد صحیح این عالم مدقق و نکته سنج را نیز در این جا بیاوریم.

«تأمل و دقت نظر در این حدیث و حدیث موسی بن جعفر علیه السلام ما را به منزلت بزرگ دین و ایمان حضرت حمزه علیه السلام آشنا می سازد، و گر نه حمزه که در مکه به وحدانتی خداوند و نبوت حضرتش صلی الله علیه و آله وسلم شهادت داده بود.

پس فایده ی این اعتراف و پیمان چیست؟

پاسخ آن که: رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم خواست نفس قدسی حمزه علیه السلام را که والاترین مراتب یقینش رسانده بود، به برترین صفات کمال نیز آراسته گرداند؛ و آن نبود مگر پذیرش ولایت مطلقه ی امیرالمؤمنین علیه السلام و اقرار به این که فرزندان معصومش علیهم السلام، نسل بعد از نسل تا امام دوازدهم حضرت بقیت الله جانشینان بر حق جد امینشان صلی الله علیه و آله وسلم هستند.»^(۱)

ص: ۱۳۲

۱- سردار کربلا، ص ۸۵ و ۸۶؛ آن که گفت، آری، ص ۹۸.

حمیری (۱) در قرب الإسناد آورده است که امیر مؤمنان علیه السلام فرمود:

«مِنَّا سَبْعَةٌ خَلَقَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يُخْلَقْ فِي الْأَرْضِ مِثْلُهُمْ: مِنَّا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ سَيِّدُ الْأَوْلِيَيْنِ وَالْآخِرِينَ وَخَاتَمُ النَّبِيِّينَ، وَوَصِيَّهُ خَيْرُ الْوَصِيَّينَ، وَسِبْطُهُ خَيْرُ الْأَسْبَاطِ حَسَنًا وَحُسَيْنًا، وَسَيِّدُ الشُّهَدَاءِ حَمَزُهُ عُمُّهُ، وَمَنْ قَدَّ طَارَ مَعَ الْمَلَائِكَةِ جَعْفَرٌ، وَالْقَائِمُ ۴؛ خداوند در میان خاندان ما هفت نفر خلق کرد که در روی زمین مانند آن ها را نیافریده است. آن گاه در معرفی این هفت تن چنین فرمود: از ما است رسول خدا که سید اولین و آخرین و خاتم پیامبران است. و از ما است وصی او که بهترین اوصیا است و دو سبطش حسن و حسین که بهترین اسباطند و عمویش سیدالشهدا علیه السلام و جعفر علیه السلام که به همراه فرشتگان پرواز می کند و قائم ۴» (۲)

ص: ۱۳۳

۱- وی از اصحاب امام حسن عسکری علیه السلام است. و کتابش قرب الاسناد، از منابع حدیثی شیعه می باشد.

۲- قرب الإسناد، ص ۳۹.

۲) حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام در شورای شش نفری:

عمر بن خطاب هنگام مرگش خلافت را به شورای شش نفری، متشکل از امیرمؤمنان علیه السلام، عثمان بن عفان، طلحه، زبیر، عبدالرحمان عوف و سعد بن ابی وقاص محول نمود و دستور داد پس از مرگ وی این شش نفر در خانه ای برای تعیین خلیفه جمع شوند و با وی بیعت کنند، به طوری که اگر چهار نفر با یکی از آنان بیعت کرد و تنها یک نفر امتناع ورزید، گردن او را بزنند و اگر دو نفر امتناع کرد گردن آن دو نفر را بزنند و زمینه را طوری فراهم نمود که با عثمان بن عفان بیعت نمودند. در این جلسه امیرمؤمنان علیه السلام سخنانی ایراد کرد و خصوصیات خانواده اش را برای اتمام حجت برشمرد تا این که فرمود:

شما را به خدا سوگند می دهم آیا در میان شما به جز من کسی هست که عمویش سیدالشهدا باشد؟

گفتند: نه. «نشدتکم بالله هل فیکم أحد عمه سیدالشهداء غیری؟! قالوا: لا.» (۱)

ص: ۱۳۴

۱- مشروح این سخنانی در احتجاج طبرسی، ج ۱، صص ۱۸۸۲۱۰ آمده است.

۳) حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام در بصره:

مرحوم کلینی (۱) از اصبخ بن نباته نقل می کند: روزی که در بصره امیرمؤمنان علیه السلام بر لشگر طلحه و زبیر پیروز گردید، در حالی که به شتر مخصوص رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم سوار بود در معرفی خود و خاندانش خطاب به مردم چنین فرمود:

آیا می خواهید بهترین خلق در قیامت را برای شما معرفی کنم؟

ابویوب انصاری گفت:

آری، ای امیرمؤمنان معرفی کن، زیرا تو همیشه شاهد و حاضر بودی و ما غایب.

امیرمؤمنان علیه السلام فرمود:

بهترین مردم در روز قیامت هفت نفر از فرزندان عبدالمطلب خواهند بود که انکار نمی کند فضیلت آن ها را مگر کافر.

در این جا عمار عرض کرد: ای امیرمؤمنان، آن ها را به نام معرفی کن.

فرمود: روزی که خدا مردم را در یک وادی جمع می کند، بهترین آن ها پیامبرانند و افضل پیامبران محمد صلی الله علیه و آله وسلم است و بهترین هرامت

ص: ۱۳۵

پس از پیامبرشان وصی آن پیامبر است تا پیامبر دیگری مبعوث شود، پس بهترین همه اوصیا وصی محمد است علیه و آله السلام.

آنگاه فرمود:

آگاه باشید که افضل خلق بعد از اوصیا، شهدا هستند و افضل همه شهدا حمزه بن عبدالمطلب علیهما السلام و جعفر بن ابی طالب علیهما السلام است که دارای دو بال رنگین است. و این دو بال از این امت به کسی جز وی داده نشد و خداوند به وسیله او به محمد صلی الله علیه و آله وسلم کرامت و شرافت بخشید و دیگر دو سبط پیامبر حسن و حسین علیهما السلام و دیگری مهدی^۱ است که او را از خاندان ما انتخاب می کند. آنگاه این آیه را خواند:

«وَمَنْ يُطِغِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا * ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ عَلِيمًا.» (۱)

امیرالمومنین علیه السلام در این بیان، حضرت حمزه علیه السلام را در فضیلت و منزلت در روز قیامت در ردیف پیامبر و امیرمؤمنان و حسنین و حضرت

ص: ۱۳۶

مهدي عجله الله تعالى فرجه الشريف قرار داده و با خواندن آیه شریفه «وَمَنْ يُطِغِ اللَّهَ...» او را از مصادیق شهدایی که قرآن مجید از آنان یاد نموده، معرفی کرده است. (۱)

ص: ۱۳۷

۱- عن الأصمغ بن نباته قال رأيت امير المؤمنين يوم افتتح البصره و ركب بَغْلَهُ رسول الله (ثم) قال أيها الناس ألا أخبركم بخير الخلق يوم يجمعهم الله؟ فقام اليه ابو ايوب الأنصاري فقال يا امير المؤمنين، حد ثنا فانك كنت تشهد و نغيب فقال ان خير الخلق يوم يجمعهم الله، سبعة من وُلِدِ عبدالمطلب لا ينكر فضلهم إلا كافر ولا يجحد به إلا جاحد، فقام عمّار بن ياسر رحمه الله فقال يا امير المؤمنين، سمّهم لنا لنعرفهم، فقال: ان خير الخلق يوم يجمعهم الله الرسل و ان أفضل الرسل محمد صلى الله عليه و آله وسلم و ان افضل كل أحد بعد نبيا وصى نبيا حتى يدركه نبيّ آلا و ان أفضل الأوصياء وصى محمد صلى الله عليه و آله وسلم آلا و ان أفضل الخلق بعد الأوصياء الشهداء، آلا و ان أفضل الشهداء حمزه بن عبدالمطلب و جعفر بن ابى طالب له جناحان خضيبان يطير بهما فى الجنة لم يُنحَلْ أَحَدٌ من هذه الأئمة جناحان غيره شىء، كرم الله به محمدا و شرفه و السبطان الحسن والحسين والمهدى يجعله الله من شاء منا أهل البيت ثم تلا هذه الآية و مَنْ يُطِغِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا. ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَ كَفَى بِاللَّهِ عَلِيمًا.

۴) حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امیرمؤمنان علیه السلام با معاویه:

امیرمؤمنان علیه السلام در پاسخ نامه ای که معاویه به آن حضرت نوشته بود، در معرفی خاندان خود و بیان نقاط ضعف خاندان معاویه، به نکاتی اشاره می کند و حضرت حمزه علیه السلام را همانند حسنین، «سیدی شباب أهل الجنة»، از امتیازات این خاندان می شمارد و می فرماید:

«أَلَا تَرَى غَيْرَ مُخْبِرٍ لَكَ، وَلَكِنْ بِنِعْمَةِ اللَّهِ أُحَدِّثُ أَنْ قَوْمًا اسْتَشْهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ، وَلِكُلِّ فَضْلٍ، حَتَّى إِذَا اسْتَشْهَدَ شَهِيدُنَا قِيلَ: سَيِّدُ الشُّهَدَاءِ، وَخَصَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ بِسَبْعِينَ تَكْبِيرَةً عِنْدَ صَلَاتِهِ عَلَيْهِ... وَأَنْتَى يَكُونُ ذَلِكَ وَمِنَّا النَّبِيُّ وَمِنْكُمْ الْمَكْذِبُ، وَمِنَّا أَسَدُ اللَّهِ وَمِنْكُمْ أَسَدُ الْإِخْلَافِ، وَمِنَّا سَيِّدُ شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَمِنْكُمْ صَبِيهُ النَّارِ وَمِنَّا خَيْرُ نَسَائِ الْعَالَمِينَ، وَمِنْكُمْ حَمَالَةُ الْحَطَبِ...» (۱) مگر نمی بینی نه این که بخواهم خبرت دهم بلکه به عنوان شکر و سپاسگزاری نعمت خداوند

ص: ۱۳۸

می گویم جمعیتی از مهاجران و انصار در راه خدا شربت شهادت نوشیدند و همه آنان مشمول فضل خداوند می باشند، اما هنگامی که شهید ما (حضرت حمزه علیه السلام) شربت شهادت نوشید به او گفته شد «سیدالشهدا» و رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم هنگام نماز بر وی (به جای پنج تکبیر) هفتاد تکبیر گفت... چگونه این دو خاندان با هم برابر است در حالی که پیامبر (محمد صلی الله علیه و آله وسلم) از ما است و تکذیب کننده او (ابوجهل) از شما. اسدالله (حضرت حمزه علیه السلام) از ما است و اسدالأحلاف؛ یعنی ابوسفیان سرکرده و سامان دهنده احزاب برای جنگ با پیامبر از شما. دو سید و آقای جوانان بهشت (حسن و حسین علیهما السلام) از مایند و کودکان آتش (فرزندان مروان یا عقبه بن ابی معیط) از شما. بهترین زنان جهان (فاطمه سلام الله علیها) از ما است و حماله الحطب (همسر ابولهب) از شما.»

(۵) حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امیر مؤمنان علیه السلام با دانشمند یهودی:

در روایت مشروحو که حضرت موسی بن جعفر علیه السلام از پدران خود از حضرت حسین بن علی علیهما السلام نقل کرده، چنین آمده است:

یکی از دانشمندان یهود، پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در مدینه در جلسه ای که گروهی از صحابه؛ از جمله امیر مؤمنان علیه السلام حضور داشتند، شرکت نمود و در تفضیل حضرت ابراهیم علیه السلام و بعضی انبیای گذشته

بر پیامبر اسلام، به صورت مناظره دلایلی ذکر کرد و امیرمؤمنان علیه السلام به یکایک دلایل او پاسخ گفت؛ از جمله مسائلی که آن دانشمند مطرح نمود این بود که: «فَإِنَّ إِبْرَاهِيمَ قَدْ أَضْحَجَ وَلَدَهُ وَ تَلَّهُ لِلْجَبِينِ...»؛ این ابراهیم بود که فرزند خود اسماعیل را برای اجرای امر خداوند بر زمین انداخت و صورت دلبندهش را به روی خاک گذاشت و آماده ذبح او گردید، ولی در پیامبر شما چنین حرکتی وجود نداشته است.»

امیرمؤمنان علیه السلام در پاسخ وی فرموده:

« لَقَدْ كَانَ كَذَلِكَ وَ لَقَدْ أُعْطِيَ إِبْرَاهِيمُ بَعْدَ الْإِضْطِجَاعِ الْفِدَاءَ وَ مُحَمَّدٌ أُصِيبَ بِأَفْجَعٍ مِنْهُ فَجِيعَةً إِنَّهُ وَقَفَ عَلَى عَمِّهِ حَمْرَةَ أَسَدِ اللَّهِ وَ أَسَدِ رَسُولِهِ وَ نَاصِرِ دِينِهِ وَ قَدْ فُرِّقَ بَيْنَ رُوحِهِ وَ جَسَدِهِ فَلَمْ يُبْنَ عَلَيْهِ حُرْفَةٌ وَ لَمْ يُفَضَّ عَلَيْهِ عَبْرَةٌ وَ لَمْ يَنْظُرْ إِلَى مَوْضِعِهِ مِنْ قَلْبِهِ وَ قُلُوبِ أَهْلِ بَيْتِهِ لِيُرِضِيَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ بِصَبْرِهِ وَ يَسْتَسْلِمَ لِأَمْرِهِ فِي جَمِيعِ الْفِعَالِ وَ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ لَوْ لَا أَنْ تَحْزَنَ صَفِيَّتُهُ لَتَرَكْتُهُ حَتَّى يُحْشَرَ مِنْ بُطُونِ السَّبَاعِ وَ حَوَاصِلِ الطَّيْرِ وَ لَوْ لَمَا أَنْ يَكُونَ سَيْنَهُ بَعِيدِي لَفَعَلْتُ ذَلِكَ؛ این مطلب را که درباره حضرت ابراهیم علیه السلام گفتمی صحیح است، ولی خداوند برای جبران این ناراحتی، بلافاصله فدیهِ و عوض (گوسفند بهشتی) را بر وی فرورستاد. اما محمد صلی الله علیه و آله وسلم بر مصیبتی بالاتر از آن مبتلا گردید؛ زیرا در کنار جسد بی روح و مثله شده عمویش

و ناصر و یاور دینش، حضرت حمزه علیه السلام اسدالله و اسدالرسول قرار گرفت ولی برای جلب رضای خداوند و تسلیم امر او صبر و شکیبایی را در پیش گرفت، نه اظهار ناراحتی کرد و نه اشکی جاری ساخت و نه به جایگاه و محبوبیت حضرت حمزه علیه السلام که در دل پیامبر و خاندانش از آن برخوردار بود، توجه نمود و چنین فرمود:

اگر نبود حزن و اندوه صفیه و این که پس از من مردم از این روش پیروی کنند، پیکر حضرت حمزه علیه السلام را دفن نمی کردم تا از شکم درندگان و پرندگان محشور شود(۱).

حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج امام حسن مجتبی علیه السلام :

شیخ طوسی رحمه الله از امام صادق علیه السلام از پدر ارجمندش امام باقر علیه السلام و او از امام سجاد علیه السلام نقل می کند که: امام حسن مجتبی علیه السلام در یک محاجه و مناظره با معاویه چنین فرمود:

«...قال الحسن بن علی فیما احتج علی معاویه: وَ كَانَ مِمَّنِ اسْتَجَابَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَسَلَّمَ عَمُّهُ حَمْزَةُ وَ جَعْفَرُ ابْنُ عَمِّهِ، فَقُتِلَا شَهِيدَيْنِ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا) فِي قَتْلَى كَثِيرَةٍ مَعَهُمَا مِنْ أَصْحَابِ

ص: ۱۴۱

۱- مشروح این مناظره در احتجاج طبرسی، ج ۱، صص ۳۳۵۳۱۸؛ بحار، ج ۱۰ ص ۱۷، ۴۹، ۵۱ و ۲۹۸۲۷۳.

حمزه علیه السلام در احتجاج حسین بن علی علیهما السلام:

حضرت حسین بن علی علیهما السلام در صبح عاشورا، پس از تنظیم صفوف لشکر خویش، بر اسب سوار شد و در برابر دشمن قرار گرفت و با صدای بلند و رسا، خطاب به افراد لشکر عمر سعد، سخنان مفصلی ایراد کرد و با آنان اتمام حجت نمود و در ضمن این بیانات، چنین فرمود:

«أَيُّهَا النَّاسُ أُنَسِبُونِي فَأَنْتُسُونِي فَأَنْظُرُوا مَنْ أَنَا ثُمَّ ارْجِعُوا إِلَيَّ أَنْفُسِكُمْ وَعَائِبُوهَا فَأَنْظُرُوا هَلْ يَصْلُحُ لَكُمْ قَتْلِي وَانْتِهَاكُمُ حُرْمَتِي؟! أَلَسْتُ ابْنُ ابْنَتِ نَبِيِّكُمْ وَابْنِ وَصِيِّهِ وَابْنِ عَمِّهِ وَأَوَّلِ الْمُؤْمِنِينَ الْمُصَدِّقِ لِرَسُولِ اللَّهِ بِمَا جَاءَ بِهِ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ؟ أَوَلَيْسَ حَمْزُهُ سَيِّدُ الشُّهَدَاءِ عَمِّي أَوَلَيْسَ جَعْفَرُ الطَّيَّارُ فِي الْجَنَّةِ بِجَنَاحَيْنِ عَمِّي أَوَلَمْ يَبْلُغْكُمْ مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ لِي وَالْأَخِي هَذَا سَيِّدًا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟ مَرْدَمُ! بَكُوَيْدٍ مِنْ جِهَةِ كَسِي هَسْتَم، سِپَس بَه خُود آيِيد وَخُويِشْتَن رَا مَلَامْت كَنِيد وَبَيِينِيد آيَا قَتْلِ مَنْ وَشَكْسْتَن حَرْمَتَم بَرَاي شَمَا جَايزِ اسْت؟»

آیا من فرزند دختر پیامبر شما نیستم؟

آیا من فرزند وصی و پسر عموی پیامبر شما نیستم؟

مگر من فرزند کسی نیستم که پیش از همه به خدا ایمان آورد و پیش از همه رسالت پیامبر را تصدیق کرد؟

آن گاه فرمود:

آیا حضرت حمزه سیدالشهدا علیه السلام عموی پدر من نیست؟ آیا جعفر طیار علیه السلام عموی من نیست؟ آیا شما سخن پیامبر را در حق من و برادرم نشنیده اید که فرمود: این دو، سروران جوانان بهشت هستند؟»^(۱)

ص: ۱۴۴

۱- این سخنرانی با مختصر اختلاف در متن آن، در تاریخ طبری، ج ۷، ص ۳۲۸؛ کامل ابن اثیر، ج ۳، ص ۲۸۷؛ ارشاد مفید، ص ۲۳۴؛ مقتل خوارزمی، ج ۱، ص ۲۵۳ و طبقات ابن سعد آمده است.

حضرت حمزه علیه السلام در گفتار و احتجاج حضرت علی بن الحسین علیهما السلام

(۱) صدوق رحمه الله از ثابت بن ابی صفیه نقل می کند:

نَظَرَ سَيِّدُ الْعَابِدِينَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ إِلَى عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَاسْتَعْبَرَ ثُمَّ قَالَ: مَا مِنْ يَوْمٍ أَشَدَّ عَلَيَّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَوْمِ أُحُدٍ قُتِلَ فِيهِ عَمُّهُ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ أَسَدُ اللَّهِ وَ أَسَدُ رَسُولِهِ وَ بَعْدَهُ يَوْمَ مُوتِهِ قُتِلَ فِيهِ ابْنُ عَمِّهِ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ثُمَّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَ لَا يَوْمَ كَيَوْمِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أزدَلَفَ عَلَيْهِ ثَلَاثُونَ أَلْفَ رَجُلٍ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ مِنْ هَيْدِهِ الْأَمَّةِ كُلُّ يَتَقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِدَمِهِ....؛ روزی حضرت علی بن الحسین علیهما السلام عیدالله فرزند عباس بن علی علیهما السلام را دید و اشک در چشم آن بزرگوار حلقه زد، آنگاه فرمود: برای پیامبر روزی سخت تر از جنگ احد پیش نیامد؛ زیرا در آن روز بود که عمویش حمزه بن عبدالمطلب، اسدالله و اسدالرسول شربت شهادت نوشید و پس از احد سخت ترین روز برای آن حضرت جنگ موته بود که پسرعمویش جعفر بن ابی طالب علیهما السلام را شهید کردند. و سخت تر از روز حسین علیه السلام پیش نیامده؛ زیرا سی هزار نفر آن بزرگوار

ص: ۱۴۵

را احاطه کرده بودند که همه آن ها خود را جزو امت پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم تصور می کردند و همه آن ها با ریختن خون فرزند همان پیامبر به پیشگاه خدا تقرب می جستند (۱).

(۲) تعصبی که پاداش آن بهشت است:

کلینی رحمه الله از حبيب بن ثابت نقل می کند که امام سجاد علیه السلام فرمود:

لَمْ يُدْخِلِ الْجَنَّةَ حَمِيَّهُ غَيْرُ حَمْرَةَ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَذَلِكَ حِينَ أُسْلِمَ غَضَبًا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فِي حَدِيثِ السَّلَى الَّذِي أَلْقَى عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ؛ هَيْجَ تَعْصَبِي صَاحِبِ خُودٍ رَا دَاخِلَ بَهْشْتِ نَكْرَد، جَز تَعْصَبِ حَمْرَةَ بِنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، أَنْكَاهُ كِه بَجَه دَان شْتَرِي بَه وَسِيلَه مُشْرِكِينَ مَكِه بَه سِر وَ صُورْتِ پِيَامْبِرِ اِنْدَاخْتِه شَد وَ حَضْرَتِ حَمْرَةَ عَلَيْهِ السَّلَامِ بَرَايِ دِفَاعِ اَزْ اَن حَضْرَتِ وَ دِفْعِ شَرِّ دَشْمَنَانِ، اِسْلَامِ رَا پَذِيرَفْتِ. (۲)

ص: ۱۴۶

۱- امالی صدوق، ص ۲۷۷؛ بحار الأنوار، ج ۲۲، ص ۲۷۴ و ج ۴۴، ص ۲۹۸.

۲- کافی، ج ۲، ص ۳۰۸.

۳) حضرت حمزه علیه السلام در خطبه امام سجاد علیه السلام :

یکی از خطبه های تاریخی و مهیج و انقلابی که به وسیله امام سجاد علیه السلام ایراد گردیده و در منابع تاریخی ثبت شده است، خطبه ای است که آن حضرت پس از حادثه عاشورا و به هنگام اسارت اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم در شام و در مسجد جامع این شهر ایراد کرد؛ جلسه ای که انبوه شرکت کنندگان در نماز جمعه و از جمله شخص یزید بن معاویه و درباریان وی، در آن شرکت داشتند.

خوارزمی در کتابش می نویسد:

در این مجلس حساس، پس از آن که حضرت امام علی بن الحسین علیه السلام بر عرشه منبر قرار گرفت و حمد و ثنای پروردگار را به جای آورد، چنین فرمود:

«أَيُّهَا النَّاسُ أُعْطِينَا سِتًّا وَفُضِّلْنَا بِسَبِّحِ أُعْطِينَا الْعِلْمَ وَالْحِلْمَ وَالسَّمَاحَةَ وَالْفَصَاحَةَ وَالشَّجَاعَةَ وَالْمَحَبَّةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ وَفُضِّلْنَا بِأَنَّ مِنَّا النَّبِيَّ الْمُخْتَارَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَمِنَّا الصِّدِّيقَ وَمِنَّا الطَّيَّارَ وَمِنَّا أَسَدَ اللَّهِ وَ أَسَدَ رَسُولِهِ وَمِنَّا سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ فَاطِمَةَ الْبَتُولَ وَمِنَّا سَبْطًا هَذِهِ الْأُمَّةِ وَ سَيِّدَاتِ شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ...! أَيُّ مَرْدَمِ!

ص: ۱۴۷

خدا به ما شش نعمت ارزانی داشته، و ما را به هفت ویژگی بر دیگر انسانها برتری و امتیاز بخشیده است.

خدا به ما دانش و بینش، حلم و بردباری، سخاوت و بخشندگی، فصاحت و سخنوری، جوانمردی و آزادگی، شجاعت و شهامت ارزانی داشته و گستره دلها و قلب های مردم توحیدگرا و با ایمان و آزاده را کانون مهر و عشق ما ساخته است.

این نشانه های برتری و ملاک های شکوه عبارتند از:

۱ پیامبر بزرگ خدا، محمد صلی الله علیه و آله وسلم از خاندان ماست.

۲ صدیق (حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام) از ما است.

۳ جعفر طیار علیه السلام، از ماست.

۴ حضرت حمزه علیه السلام شیر خدا و شیر رسول خدا، از ماست.

۵ حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها سید زنان عالمیان، فاطمه ی بتول از ماست.

۶ دو فرزند ارجمند پیامبر، آقایان اهل بهشت حضرت حسن و حضرت حسین علیهما السلام از ما هستند.» (۱)

ص: ۱۴۸

حضرت حمزه علیه السلام در کلام امام باقر علیه السلام:

سدیر صیرفی می گوید:

نزد امام باقر علیه السلام بودیم و در مورد کارهایی که مردم پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم انجام دادند و با امیرالمؤمنین علیه السلام آن گونه رفتار کردند، صحبت می کردیم. در این میان، مردی برخاست و گفت: خداوند کار شما را اصلاح فرماید! با وجود کمی دشمنان، پس عزت و اقتدار بنی هاشم کجا رفته بود؟

امام باقر علیه السلام فرمود:

چه کسی از بنی هاشم باقی مانده بود؟ جعفر و حمزه علیهما السلام که نبودند و تنها دو مرد ضعیف و زبون و تازه مسلمان، باقی مانده بودند که این دو نیز از آزاد شده های فتح مکه بودند.

به خدا سوگند! اگر حمزه و جعفر علیهما السلام در میان ما بودند، هرگز غاصبین خلافت به اهداف شومشان دست نمی یافتند. (۱)

ص: ۱۴۹

۱- بحارالانوار، ج ۲۸، ص ۲۵۱، ح ۳۳؛ روضه کافی، ص ۱۸۹ و ۱۹۰، ح ۲۱۶.

حضرت حمزه علیه السلام در کلام امام صادق علیه السلام:

عیاشی از حسین بن حضرت حمزه علیه السلام نقل می کند که گفت: از امام صادق علیه السلام شنیدم که می فرمود:

چون رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در کنار جسد مثله شده حضرت حمزه علیه السلام قرار گرفت، چنین گفت:

«اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ وَإِلَيْكَ الْمُسْتَكِي وَ أَنْتَ الْمُسْتَعَانُ» سپس فرمود: اگر من هم پیروز شوم از مشرکان چند برابر مثله خواهم کرد! در این جا بود که این آیه شریفه نازل شد:

«وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ» (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود:

پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم با نزول این آیه فرمود:

«أَصْبِرْ، أَصْبِرْ؛ مَنْ هُمْ صَبْرٌ خَوَاهُمْ كَرْد.» (۲)

ص: ۱۵۰

۱- نحل / ۱۲۵.

۲- تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۲۷۴.

امام صادق علیه السلام فرموده اند:

«خدای تعالی روز قیامت همه را گرد می آورد، نوح پیامبر علیه السلام اول شخصی است که برای حساب فرا خوانده می شود. به او خطاب می شود آیا رسالتت را به مردم رسانده ای؟

می گوید: آری.

خطاب می شود: شاهد داری؟

می گوید: محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله وسلم .

نوح علیه السلام از میان مردم می گذرد تا به پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم می رسد. حضرت بر تپه ای از مشک و عنبر قرار دارد و امیرمؤمنان علیه السلام نیز با آن بزرگوار است، نوح علیه السلام عرضه می دارد خدای تعالی از من پرسیده آیا تبلیغ رسالت کرده ای؟

عرضه داشتم: بلی.

فرمود: شاهد داری؟

عرضه داشتم: محمد صلی الله علیه و آله وسلم .

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم می فرماید: ای جعفر علیه السلام! و ای حمزه علیه السلام! بروید شهادت دهید که او تبلیغ رسالت کرده است.»

ص: ۱۵۱

امام صادق علیه السلام فرمود: حمزه و جعفر دو گواه برای پیامبران هستند که تبلیغ کرده اند.

راوی پرسید: در آن هنگام، حضرت امیرمؤمنان علیه السلام کجا تشریف دارند؟

فرمود: شأن آن حضرت بسی بالاتر از آن است گواه پیامبران باشد». (۱)

ص: ۱۵۲

۱- سفینه البحار، ج ۱، ص ۱۵۸؛ روضه کافی، ج ۸، ص ۲۶۷، ح ۳۹۲. «قَالَ: أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ لِي إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَجَمَعَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى الْخَلَائِقَ كَانَ نُوحٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَوَّلَ مَنْ يُدْعَى بِهِ فَيُقَالُ لَهُ هَلْ بَلَغْتَ فَيَقُولُ نَعَمْ فَيُقَالُ لَهُ مَنْ يَشْهَدُ لَكَ فَيَقُولُ مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَيَخْرُجُ نُوحٌ عَ فَيَتَخَطَّى النَّاسَ حَتَّى يَجِيءَ إِلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَلَى كَنْبِ الْمَسْكِ وَمَعَهُ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وَجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُ نُوحٌ لِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى سَأَلَنِي هَلْ بَلَغْتَ فَقُلْتُ نَعَمْ فَقَالَ مَنْ يَشْهَدُ لَكَ فَقُلْتُ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَيَقُولُ يَا جَعْفَرُ يَا حَمَزَةَ أَذْهَبَا وَاشْهَدَا لَهُ أَنَّهُ قَدْ بَلَغَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَجَعَفَرُ وَحَمَزَةُ هُمَا الشَّاهِدَانِ لِلْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ بِمَا بَلَّغُوا فَقُلْتُ جُعِلَتْ فِدَاكَ فَعَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَيْنَ هُوَ فَقَالَ هُوَ أَكْبَرُ مَنْزِلَةً مِنْ ذَلِكَ.

این شهادت یک گواهی حقیقی است. یعنی لازمه اش این است که این دو شاهد بزرگوار اطلاع و آگاهی از شریعت نوح و ادیان دیگر داشته باشند، نه تنها اطلاع، بلکه احاطه ی شهودی به کلیه احکام و دستورات و معارف آنها، و گرنه شهادت دادن درست نیست، و معنی متبادر به ذهن از نفس کلمه شهادت همین مطلب است.

شهادت این دو بزرگوار در ارتباط با انجام تبلیغ و تکلیف و ابلاغ دستورات الهی توسط پیامبران، یک موضوع علمی و استدلالی نیست تا گفته شود چون آن دو بزرگواران پیامبران را معصوم می دانند بنابراین شهادت می دهند که نسبت به ودایع نبوت و رساندن آن ها کوتاهی نکرده اند. اگر علم آن دو بزرگوار در نتیجه چنین استنباطی باشد نیازی نیست از پیامبران شاهد خواسته شود؛ زیرا خدای عزوجل که پیامبران را معصوم قرار داده اند از همه آگاهتر است که پیامبران به وظایف خود و ادای امانات نزد خود اقدام کرده اند. پس حکمت خواستن شاهد از پیامبران در روز قیامت به خاطر آن است که خدای تعالی اراده فرموده کار طبق اصول قضاوت انجام شود.

همچنین شهادت این دو بزرگوار منشعب از شهادت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم نیست که آنها به خاطر شهادت آن حضرت شهادت می دهند. چنین استدلالی صحیح نیست؛ زیرا در دادگاه ها تنها شهادت و جدایی شاهد ملاک و معتبر است. پس روشن گردید این دو بزرگوار که شاهدان روز قیامت هستند، دارای علم و آگاهی کامل به تمام شرایع و ادیان آسمانی بوده اند.

اینکه آنها چگونه به این آگاهی و علمی دست یافته اند، بر ما پوشیده است. مشاهده در عالم انوار یا علم ذر می باشد یا بر اساس حق الیقین است؟ یا در روز رستاخیز این آگاهی و علم به شرایع پیامبران را متذکر می شوند؟ بنابراین با توجه به این احاطه علمی و شهودی محال است آن دو بزرگوار حتی نسبت به یکی از دستورات اسلام ناآگاه باشند. (۱)

ص: ۱۵۴

امام موسی کاظم علیه السلام از پدر بزرگوارش امام جعفر صادق علیه السلام روایت می کند:

پس از هجرت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم به مدینه و در روزهای پیش از آغاز غزوه ی بدر، آن حضرت مردم را برای بیعت فرا خواند تا بر اطاعت و فرمانبرداری اش بیعت کنند. نیز پس از فراغت، کسانی را که بر این بیعت وفادار می ماندند یا عهد خود را می شکستند، همه را به حضرت علی علیه السلام شناساند و پنهان داشتن این راز را از آن حضرت خواستار شد. آن گاه علی و فاطمه زهرا و حمزه علیهم السلام را دیگر بار فرا خواند و به آنان فرمود تا با آن حضرت بیعتی را به نام «بیعه الرضا» انجام دهند.

در این میان حضرت حمزه علیه السلام گفت: پدر و مادرم فدای تو گردند، بر چه مواردی می باید بیعت کنیم؟

فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: يَا أَسِيدَ اللَّهِ وَ أَسِيدَ رَسُولِهِ تُبَايِعُ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ بِالْوَفَاءِ وَ الْإِسْتِقَامَةِ لِابْنِ أَخِيكَ إِذَنْ تَشِيتُ كَمَلِ الْإِيْمَانَ قَالَ: نَعَمْ سَمْعًا وَ طَاعَةً وَ بَسَطَ يَدَهُ.

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود:

ای شیر خدا، و شیر رسول خدا! بیعت می کنی با خدا و پیامبرش، به وفاداری و استقامت در راه پسر برادرت (علی بن ابیطالب) تا ایمانت را کامل نمایی.

حضرت حمزه علیه السلام گفت:

آری، شنیدم و پذیرفتم و سپس دستانش را برای بیعت گشود.

پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم فرمود:

دست خدا برتر و بالاتر از دست شماست. حضرت علی، امیرمؤمنان علیه السلام و حمزه سیدالشهدا علیه السلام و جعفر علیه السلام، پرواز کننده در بهشت و فاطمه سلام الله علیها، بزرگ زنان دو عالم و نوادگانم حسن و

حسین علیهما السلام بزرگ جوانان بهشتند. این، عهد و پیمانی است از سوی خداوند بر تمام مسلمانان از جن و انس.

اما کسی که آن را بشکند، جز این نیست که آن را به ضرر و زیان خود شکسته است. و هر کس به عهدی که خدا با او بسته وفا کند، بداند که خداوند به زودی پاداش عظیمی به او خواهد داد. (این بیعت یک بار دیگر و با مضمونی مشابه، در شب قبل از غزوه ی احد نیز با حضرت حمزه علیه السلام تجدید می شود که در ادامه ی همین حدیث امام موسی بن جعفر علیهما السلام آمده است).

سپس این آیه ۱۰ سوره فتح را قرائت فرمود:

«ای رسول خدا! کسانی که با تو بیعت کردند، به یقین با خدا بیعت کرده اند» (۱).

ص: ۱۵۷

۱- بحارالانوار، ج ۲۲، ص ۲۷۸، ح ۳۲؛ به نقل از کتاب الطُّرْف تالیف سید بن طاووس. كِتَابُ الطُّرْفِ، لِلْسَيِّدِ ابْنِ طَاوُوسٍ قَدَّسَ اللَّهُ رُوحَهُ نَقْلًا مِنْ كِتَابِ الْوَصِيِّ لِعِيسَى بْنِ الْمُسْتَفَادِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَمَّا هَاجَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْمَدِينَةِ وَحَضَرَ خُرُوجَهُ إِلَى بَدْرِ دَعَا النَّاسَ إِلَى الْبَيْعَةِ فَبَايَعَهُ كُلُّهُمْ عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ إِذَا خَلَعَا دَعَا عَلِيًّا فَأَخْبَرَهُ مَنْ يَفِي مِنْهُمْ وَمَنْ لَا يَفِي وَيَسْأَلُهُ كَثِمَانَ ذَلِكَ ثُمَّ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عَلِيًّا وَحَمْزَةَ وَفَاطِمَةَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ فَقَالَ لَهُمْ بَايَعُونِي بَيْعَةَ الرِّضَا فَقَالَ حَمْزَةُ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي عَلَى مَا تُبَايِعُ أَلَيْسَ قَدْ بَايَعْنَا فَقَالَ يَا أَسَدَ اللَّهِ وَ أَسَدَ رَسُولِهِ تُبَايِعُ لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ بِالْوَفَاءِ وَ الْإِسْتِقَامَةِ لِابْنِ أُخِيكَ إِذَنْ تَسِيءُ تَكْمِلُ الْإِيمَانَ قَالَ نَعَمْ سَمِعْنَا وَ طَاعَهُ وَ بَسَطَ يَدَهُ. فَقَالَ لَهُمْ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيكُمْ عَلَيَّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ حَمْزَةُ سَيِّدُ الشُّهَدَاءِ وَ جَعْفَرُ الطَّيَّارُ فِي الْجَنَّةِ وَ فَاطِمَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ وَ السَّبْطَانِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ هَذَا شَرْطٌ مِنَ اللَّهِ عَلَى جَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ مِنَ الْجَنِّ وَ الْإِنْسِ أَجْمَعِينَ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ وَ مَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ثُمَّ قَرَأَ: «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» قَالَ: وَ لَمَّا كَانَتِ اللَّيْلَةُ الَّتِي أَصِيبَ حَمْزَةُ فِي يَوْمِهَا دَعَا بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا حَمْزَةُ يَا عَمَّ رَسُولِ اللَّهِ يُوشِكُ أَنْ تَغِيْبَ غَيْبَةً بَعِيدَةً فَمَا تَقُولُ لَوْ وَرَدَتْ عَلَى اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ سَأَلَكَ عَنْ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ وَ شُرُوطِ الْإِيمَانِ فَبَكَى حَمْزَةُ وَ قَالَ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي أَرْضِدُنِي وَ فَهَمِنِي فَقَالَ يَا حَمْزَةُ تَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُخْلِصًا وَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ تَعَالَى بِالْحَقِّ قَالَ حَمْزَةُ شَهِدْتُ قَالَ وَ أَنَّ الْجَنَّةَ حَقٌّ وَ أَنَّ النَّارَ حَقٌّ وَ أَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَ أَنَّ الصِّرَاطَ حَقٌّ وَ الْمِيزَانَ حَقٌّ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ وَ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ وَ أَنَّ عَلِيًّا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ حَمْزَةُ شَهِدْتُ وَ أَفَرَرْتُ وَ آمَنْتُ وَ صَدَّقْتُ وَ قَالَ الْأَيْمَةَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ وَ الْإِمَامَةَ فِي ذُرِّيَّتِهِ قَالَ حَمْزَةُ آمَنْتُ وَ صَدَّقْتُ وَ قَالَ فَاطِمَةَ سَيِّدَةَ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ. قَالَ: نَعَمْ صَدَّقْتُ وَ قَالَ حَمْزَةُ سَيِّدُ الشُّهَدَاءِ وَ أَسَدُ اللَّهِ وَ أَسَدَ رَسُولِهِ وَ عَمَّ نَبِيَّهُ فَبَكَى حَمْزَةُ حَتَّى سَقَطَ عَلَى وَجْهِهِ وَ جَعَلَ يُقَبِّلُ عَيْنِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَ قَالَ جَعْفَرُ [جَعْفَرًا] ابْنَ أُخِيكَ طَيَّارٌ فِي الْجَنَّةِ مَعَ الْمَلَائِكَةِ وَ أَنَّ مُحَمَّدًا وَ آلَهُ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ تَوْمُنٌ يَا حَمْزَةُ بِسَرِّهِمْ وَ عَلَانِيَتِهِمْ وَ ظَاهِرِهِمْ وَ بَاطِنِهِمْ وَ تَحِيًّا عَلَى ذَلِكِ وَ تَمُوتُ تُوَالِي مَنْ وَالَاهُمْ وَ تُعَادِي مَنْ عَادَاهُمْ قَالَ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَشْهَدُ اللَّهُ وَ أَشْهَدُكَ وَ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ سَدَّدَكَ اللَّهُ وَ وَقَّفَكَ.»

نکته ی بسیار مهمی که در این بیعت و در این گفتگو وجود دارد به جز اعطای عنوان شیر خدا و شیر رسول خدا به حضرت حمزه علیه السلام - ادب و تواضع او در برابر ولایت علی بن ابیطالب علیه السلام

ص: ۱۵۸

نکته ی بسیار مهمی که در این بیعت و در این گفتگو وجود دارد به جز اعطای عنوان شیر خدا و شیر رسول خدا به حضرت حمزه علیه السلام - ادب و تواضع او در برابر ولایت علی بن ابیطالب علیه السلام

ص: ۱۵۹

است؛ زیرا می خواهد ایمانش کامل شود. «اذن تستکمل الایمان».

بنابراین به محض شنیدن بیان رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم پاسخ می دهد: «آری، شنیدم و پذیرفتم» و این در حالی است که ۳۴ سال از حضرت علی علیه السلام بزرگتر است.

پیامبر نیز همین را می خواهد. می خواهد اگر حضرت حمزه علیه السلام در راه اسلام و در راه رسیدن به اهداف خدا و رسولش شمشیر می زند، ایمانی کامل و معرفتی به نورانیت باشد. یعنی پذیرش بدون قید و شرط ولایت علی علیه السلام؛ که خوشبختانه حضرت حمزه علیه السلام از این امتحان که تمام انبیاء هم به آن مبتلا شده اند سر بلند و پیروز بیرون می آید؛ تا آن جا که می توان گفت:

پیروزی و سر بلندی حضرت حمزه علیه السلام در بیعت اختصاصی اش با پیامبر، از پیروزی او در غزوه ی بدر، بسی ارزنده تر، پُربارتر و رشد یافته تر بوده است. هر چند در میدان نبرد نیز شمشیر او، تنها ولایت علی بن ابیطالب علیهما السلام را بر قله ی تاریخ رقم زده است.

ص: ۱۶۰

با این تفصیل، گویی سخن از یک حقیقتی است که بی وجود آن، نه دین کامل است و نه نعمت تمام. پس چه بسیار جا دارد که این حقیقت از یاد رفته را، با شواهدی از تاریخ، آیات قرآن و احادیث اهل بیت علیهم السلام به یاد آوریم و در پرتو تفقه و درایت (فهم روایت)، باورهایمان را نسبت به آن، رنگی ثابت و اعتباری افزون بخشیم.

اضافه بر این، «بیعه الرضا» ی حمزه بن عبدالمطلب علیهما السلام را نیز از چنین منظری، با روی گشاده و شرح صدر بپذیریم، و آن گاه از صمیم دل و جان بگوییم: «و ان من شیعتہ لحمزه».

در مآخذ معتبر شیعی، احادیث بسیاری دال بر این حقیقت از یاد رفته وجود دارد که:

پذیرش نبوت حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم بدون وفا و استقامت در راه ولایت حضرت علی علیه السلام هیچ مورد رضایت خداوند نبوده و هرگز استکمال ایمان را در پی نخواهد داشت.

ص: ۱۶۱

پس به این اعتبار، اگر روایت حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام را درباره ی چگونگی بیعت حضرت حمزه علیه السلام تنها از همین منظر بنگریم، می باید راسخانه بگوییم:

گونه ای از مراسم غدیرخم، در سال دوم هجری نیز، در خلوت خانه ی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم و با حضور حضرت امیرالمؤمنین، فاطمه ی زهرا و حمزه علیهم السلام به ظهور می رسد و بدین سان، حضرت حمزه علیه السلام به میثاق روز الست خود جامه ی عمل می پوشاند. همان میثاقی که امام صادق علیه السلام آن را در تأویل آیه ۱۷۲ سوره اعراف: «و اخذ ربك من بنی آدم من ظهورهم ذریتهم واشهرهم علی انفسهم الست بر بكم...» و برای آفریدگان در عالم ذر چنین بیان می فرماید:

میثاقی که از آنان گرفته شد، به ربوبیت خدا، نبوت پیامبر و امامت امیرالمؤمنین و ائمه معصومین علیهم السلام بود. آنجا که خداوند فرمود:

آیا من، پروردگار شما نیستم؟

ص: ۱۶۲

محمد صلی الله علیه و آله وسلم پیامبر شما و علی علیه السلام، امام شما و ائمه هدایتگر علیهم السلام، امامان شما نیستند؟

گفتند: آری، گواهی می دهیم. (۱)

از سوی دیگر، حضرت حمزه علیه السلام اضافه بر این «بیعة الرضا» در غزوه ی بدر و احد روز نیز با جنگیدن در سایه ی همین پرچم و در کنار صاحب این ولایت، آن اختصاصی را که یاران ابوتراب در جنگ های جمل، صفین و نهروان به دست آورده اند، بر سر ثبت و گسترش ولایت علوی به دست می آورد و بدین سان، دین خود را کامل گردانده و نعمت را بر خویشان تمام می کند.

معرفت حضرت علی علیه السلام به نورانیت

یکی دیگر از مهم ترین فرازهای این «بیعة الرضا» احراز معرفت علی علیه السلام به نورانیت توسط حضرت حمزه علیه السلام است؛ زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از یک سو، وفا و استقامت او را در راه ولایت علی علیه السلام

ص: ۱۶۳

۱- البرهان، ج ۴، ص ۲۲۱، ح ۴۰۵۷.

استکمال ایمانش می داند و از سوی دیگر امیرالمؤمنین علیه السلام نیز در این باره چنین می فرماید:

«إِنَّهُ لَمَّا يَسْتَكْمِلُ أَحَدَ الْإِيْمَانِ حَتَّى يَعْرِفَنِي كُنْهَ مَعْرِفَتِي بِالنُّورَانِيَّةِ؛ به یقین که ایمان کسی کامل نمی شود مگر آن زمان که حقیقت معرفت مرا به نورانیت بشناسد. (۱)»

بنابراین به وضوح دیده می شود که لازمه ی استکمال ایمان، رسیدن به معرفت حضرت علی علیه السلام به نورانیت است. اما چون بر حقیقت معرفت امیرالمؤمنین علیه السلام، جز خدا و پیامبر خدا کسی اشراف ندارد. (۲)

پس استکمال ایمان، امری ذو مراتب خواهد بود و در این میان، حضرت حمزه علیه السلام نیز در کنار همه ی انبیاء و اولیاء واجد مرتبه ای والا از این معرفت می گردد.

پس با این معارف و معانی بدیع، می باید شخصیت واقعی حضرت حمزه علیه السلام از آن مهجوریتی که ناشی از نپرداختن به تحلیل تاریخ، یا عدم درایت روایات، یا سطحی نگری نسبت به

ص: ۱۶۴

۱- بحارالانوار، ج ۲۶، ص ۱.

۲- بحارالانوار، ج ۳۹، ص ۹۴؛ تأویل الآیات الظاهره، ص ۱۴۵ و ۲۲۷.

مقام و منزلت چنین بزرگانی است بیرون آمده، و به گونه ای تجلی کند که انبیای سلف تجلی کرده اند.

بنابراین اگر در احادیثی آمده که:

بردارنده ی پرچم «الله اکبر» در قیامت حضرت حمزه علیه السلام است. یا آفرینش حضرت حمزه علیه السلام، از طینتِ رسول خدا و علی علیهما السلام است. یا شفاعت آن حضرت، در فردای قیامت، گروه بسیاری از پیروان و دوستانش را نجات داده و به آسانی از صراط می گذرانند و ... و یا نشان های دیگری از سربلندی و افتخار را مِلکِ طلق ایشان بدانیم، هرگز برای ما سخت و دشوار نخواهد بود. چه، اکنون با جلوه ای از شخصیت حضرت حمزه علیه السلام آشنا شده ایم که سابق بر این پرده ی ابهام بود.

نکته ای درباره ی حدیث بیعه الرضا

حدیث حضرت موسی بن جعفر علیهما السلام درباره ی بیعه الرضا ی حضرت حمزه علیه السلام با پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم و ادامه اش - که واقعه ی شب پیش از غزوه ی اُحد را باز گو می فرماید از کتاب الطُرف سید بن

ص: ۱۶۵

طاووس روایت شده، که در اصل، همان کتاب الوصیه عیسی بن استفاد می باشد. (۱)

سید بن طاووس، احادیث این کتاب را که ۳۳ حدیث می شود پس از تأیید و توثیق همه ی آنها به اعتبار احادیث دیگری از ائمه معصومین علیهم السلام در کتاب مستقلی به نام «طُرْف من الآبنا و المناقب» (۲)

آورده و هر کدام از احادیث را یک طرفه (سخن نغز) نامیده است.

ص: ۱۶۶

۱- از اصحاب امام کاظم و امام جواد علیهما السلام بوده و کتاب وصیت را از امام موسی بن جعفر الکاظم علیهما السلام روایت کرده است.

۲- این کتاب در سال ۱۴۲۰ ه.ق با تحقیق و توثیق علامه شیخ عیسی عطار، توسط موسسه پژوهش و مطالعات عاشورا به چاپ رسیده است.

فصل نهم: حضرت حمزه عليه السلام در احتجاج محمد حنفيه و شيخ مفيد رحمه الله

اشاره

ص: ۱۶۷

حضرت حمزه عليه السلام در احتجاج محمد حنفيه:

زرین جیش گوید از محمد بن حنفیه شنیدم می فرمود:

«فِينَا سِتُّ خِصَالٍ لَمْ تَكُنْ فِي أَحَدٍ مِّمَّنْ كَانَ قَبْلَنَا وَ لَا تَكُونُ فِي أَحَدٍ بَعْدَنَا مِمَّا مُحَمَّدٌ سَيِّدُ الْمُرْسَلِينَ وَ عَلِيُّ سَيِّدُ الْوَصِيِّينَ وَ حَمْزَةُ سَيِّدُ الشُّهَدَاءِ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ الْمُرَيَّنُ بِالْجَنَاحَيْنِ يَطِيرُ بِهِمَا فِي الْجَنَّةِ حَيْثُ يَشَاءُ وَ مَهْدِيُّ هَذِهِ الْأُمَّةِ الَّذِي يُصَلِّي خَلْفَهُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ ؛ در ما خاندان شش خصلت است که در هیچ کس پیش از ما نبوده و در هیچ کس پس از ما نخواهد بود. از ماست محمد صلی الله علیه و آله وسلم سید رسولان، علی علیه السلام سید اوصیاء و حمزه سیدالشهدا علیه السلام و حسن و حسین علیهما السلام دو سید جوانان اهل بهشت و جعفر بن ابیطالب علیهما السلام که با دو بال زینت شده و با آنها در بهشت پرواز می کند هر جا

ص: ۱۶۹

بخواد، و مهدی f این امت آن که حضرت عیسی بن مریم علیهما السلام پشت سرش نماز می خواند.» (۱)

حضرت حمزه علیه السلام در احتجاج شیخ مفید رحمه الله :

شیخ مفید رحمه الله می گوید:

گروهی از جوانان شیعه برای تعلم و فراگیری مطالب کلامی، در پای درس من حاضر می شدند، روزی یکی از آن ها گفت: حضرت استاد! روز گذشته در جلسه ای بودم که طبرانی، دانشمند زیدی مذهب نیز حضور داشت. او در چند مطلب بر ما شیعه اشکال و اعتراض کرد که من پاسخ قانع کننده ای نداشتم؛ از جمله اشکالات وی این بود که شما شیعیان به بعضی از عقاید و اعمالی که سنی های حنبلی مذهب دارند انتقاد و اعتراض می کنید، در حالی که در موارد متعدد با آنان هم عقیده بوده و مانند آنان عمل می کنید. و چند مورد را این گونه برشمرد: زیارت قبور اولیا، عبادت کردن در نزد آن قبور و...

شیخ مفید می فرماید:

به آن شاگرد گفتم: نزد طبرانی برو و پاسخ پرسش های او را همان گونه که من توضیح می دهم با او در میان بگذار. شیخ مفید به یکایک

ص: ۱۷۰

پرسش های طبرانی پاسخ مشروح داد تا به پرسش درباره زیارت قبور اولیا رسید و گفت:

به طبرانی بگو که رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در حال حیات خویش، هم به مسلمانان دستور داد که قبر حضرت حمزه علیه السلام را زیارت کنند و هم خود به زیارت قبر عمویش و سایر شهدا می پرداخت و همچنین دخترش حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها

نیز مکرر به زیارت قبر عمویش حضرت حمزه علیه السلام می رفتند. پس از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم و طبق روش آن حضرت مسلمانان هم به زیارت قبر او می رفتند و در کنار این قبر به زیارت و عبادت می پرداختند. بنابراین اگر عمل شیعه درباره زیارت مشاهد ائمه و پیشوایان، دور از عقل و عملی حنبلی! باشد پس این، اسلام و رسول خدا است که راه خلاف عقل را پیش پای مسلمانان قرار داده و آنان را به کار ناروایی واداشته است. مسلم است که چنین گفتاری ناشی از ضعف ایمان و عدم بصیرت در دین است. (۱)

ص: ۱۷۱

فصل دهم: فضائل زیارت حضرت حمزه علیه السلام

اشاره

ص: ۱۷۳

زیارت حضرت حمزه علیه السلام

(۱) امام باقر علیه السلام فرمود:

حضرت زهرا سلام الله علیها هر صبح شنبه به سوی قبور شهدا می آمد و بر سر قبر حضرت حمزه علیه السلام حاضر می شد و برای او طلب رحمت و مغفرت می کرد.^(۱)

این عمل زهراى اطهر سلام الله علیها علاوه بر جنبه های عاطفی و خویشاوندی که نسبت به عموی بزرگوار و ایثارگر پدرش داشت حاکی از روح ایمان و فضیلت و حق شناسی او نسبت به جانبازان اسلام و نیز نمایان گر احساس تعهد و مسئولیت مشترک و اجتماعی آن بانوی بزرگ است که به صورت دعا و ترحیم و حضور در صحنه جلوه گر می شد و نیز نشان می داد که فداکاران

ص: ۱۷۵

۱- تهذیب الاحکام، ج ۱، ص ۴۶۵، ح ۱۶۸.

اسلام هرگز از یاد نمی روند و همواره مورد تجلیل و احترام قرار دارد. (۱)

(۲) پس از شهادت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم ، حضرت فاطمه سلام الله علیها نزد قبور شهدای احد و قبر حضرت حمزه علیه السلام می آمد و گریه می کرد. (۲)

(۳) رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در زمان حیاتش به زیارت قبر حضرت حمزه علیه السلام سفارش می فرمود و خود، به قبر او و شهدا می چسبید. و حضرت زهرا سلام الله علیها پس از شهادت آن حضرت، صبح به نزد قبر حضرت حمزه علیه السلام می رفت و شامگاه باز می گشت. مسلمان ها نیز برای زیارت و ملازمت قبر او، نوبت می گذاشتند. (۳)

(۴) حضرت زهرا سلام الله علیها پس از شهادت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم روزهای دوشنبه و ۵ شنبه هر هفته به زیارت قبور شهدا می رفت و با اشاره به مواضع مسلمانان در صحنه ی جنگ اُحد می فرمود:

ص: ۱۷۶

۱- فرهنگ فاطمیه، ص ۱۳۷.

۲- بحارالانوار، ج ۳۶، ص ۳۵۲ و ۳۵۳، ح ۲۲۴.

۳- بحارالانوار، ج ۱۰، ص ۴۴۲، به نقل از فصول المختاره، ص ۱۳۲.

این جا موضع رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم بود و در این مکان مشرکین و به نقلی دیگر در آن جانماز می گذارد و دعا می کرد. (۱)

حضرت زهرا سلام الله علیها هفته ای سه بار به زیارت قبر جناب حضرت حمزه علیه السلام می رفت. (۲)

(۵) تسبیح فاطمه سلام الله علیها دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از نخ های پشمی بافته شده ای بود که به تعداد تکبیرها، گره بر آن زده شده بود. آن حضرت سلام الله علیها آنها را با دست می گرداند و تکبیر و تسبیح می گفت؛ تا اینکه حضرت حمزه علیه السلام به شهادت رسید و حضرت زهرا سلام الله علیها تسبیح را از تربت او (خاک قبرش) می ساخت. اما زمانی که امام حسین علیه السلام به شهادت رسید، این کار با تربت آن حضرت انجام شد، و مردم نیز از این تربت استفاده کردند؛ چون بهتر بود و مزیت بیشتری داشت. (۳)

ص: ۱۷۷

۱- ادعیه و زیارات مدینه منوره، ص ۳۴۱، ۳۴۰.

۲- ناسخ التواریخ احوالات حضرت زهرا سلام الله علیها .

۳- وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۵۵، ح ۸۴۲۷.

به هر حال در احادیث دیگری نیز به همین صورت و یا به بیانی دیگر، بر زیارت قبر حضرت حمزه علیه السلام در مدینه و گرامی داشت آن تأکید شده است.

زیارت حضرت حمزه علیه السلام از مستحبات مؤکد است

بر اساس سیره پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم و معصومان علیهم السلام، یکی از اعمال مستحب و بلکه یکی از مستحبات مؤکد برای مسلمانان زیارت قبر حضرت حمزه علیه السلام و دیگر شهدای احد است و در این موضوع فقهای شیعه و اهل سنت اتفاق نظر دارند و بهترین روز زیارتی حضرت را روز دوشنبه و پنج شنبه دانسته اند.^(۱)

مدافع حریم ولایت علامه امینی رحمه الله در کتاب گرانسنگش می نویسد:

برای حاجیان مستحب است که شهدای احد را زیارت کنند.

نووی، شارح صحیح بخاری و شربانی گفته اند:

ص: ۱۷۸

بهترین و برترین آن روز پنج شنبه است و به ویژه قبر آقای ما حمزه (باید) زیارت شود.

فاخوری نیز در کتاب «الکفایه» گوید:

روز دوشنبه بدان اختصاص دارد.

ابن حجر گوید:

سنت این است که (زائر) پاکیزه به کنار قبرهای احد رود و از سیدالشهدا حمزه - که خدا از او خوشنود باد آغاز کند. (۱)

نیز علامه امنی می نگارد:

فاکهی در «احسن الادب» صفحه ۸۳ گوید: و در حدیث وارد شده است: باید شهدای احد را زیارت کنند و بدیشان سلام نمایند و به جانم سوگند! کسی بدیشان سلام نمی کند مگر این که آن شهیدان تا روز قیامت پاسخ سلامش را بدو می دهند.

نیز از ابن جبیر در «الرحله» نقل می کند:

ص: ۱۷۹

۱- الغدیر، ج ۵، ص ۱۶۰.

و در اطراف شهدا، در کنار کوه احد، خاک سرخی است و آن خاک به جناب حمزه منسوب می باشد و مردم بدان تبرک می جویند. (۱)

بیهقی نیز در «سنن» خود نقل کرده است که:

بانو فاطمه - که خدا از او خوشنود باد هر روز جمعه به زیارت قبر عموی خود حمزه علیه السلام می رفت و در آنجا نماز می گذارد و بر جناب حمزه می گریست. (۲)

حاکم نیشابوری این حدیث را نقل کرده و گفته است: راویان این حدیث ثقه هستند. (۳)

واقدی گوید:

بانو فاطمه ی زهرا سلام الله علیها ، دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم ، هر دو سه روز یکبار به زیارت شهدای احد می رفت و در کنار مزار ایشان می گریست و دعا می کرد. (۴)

ص: ۱۸۰

۱- الغدير، ج ۵، ص ۱۶۱.

۲- السنن، ج ۴، ص ۷۸؛ الغدير، ج ۵، ص ۱۶۹.

۳- المستدرک، ج ۱، ص ۳۷۷؛ الغدير، ج ۵، ص ۱۶۹.

۴- المغازی (ترجمه)، ص ۲۲۳۲۳۱.

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمودند:

«مَنْ زَارَنِي وَ لَمْ يُزِرْ عَمِّي حَمَزَةَ فَقَدْ جَفَانِي؛ هر کس که مرا زیارت کند، ولی به زیارت عمویم حمزه علیه السلام نرود، به من جفا کرده است.» (۱)

ام سلمه همسر گرامی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در هر ماه یک روز به زیارت شهدای احد می رفت و بر آنها سلام می داد و تمام روز را آنجا می ماند.

روزی همراه غلام خود «نبهان» آمده بود و «نبهان» بر قبور شهدا سلام نداد؛ ام سلمه گفت:

ای بدبخت! چرا به ایشان سلام نمی دهی؟

به خدا سوگند! تا روز قیامت هر کسی به ایشان سلام کند، پاسخ او را می دهند. (۲)

علامه مجلسی ۷ گوید:

ص: ۱۸۱

۱- مستدرک الوسائل، ج ۱۰، ص ۱۹۸، ح ۱۱۸۳۹.

۲- حضرت حمزه علیه السلام مدافع حق، ص ۲۳۸.

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در زمان حیات خود مسلمانان را به زیارت قبر جناب حمزه علیه السلام امر می کردند و برای شهادت حضرت حمزه علیه السلام و دیگر شهدا غمگین بودند و بانو فاطمه سلام الله علیها پس از شهادت پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم هر روز به زیارت قبر حضرت حمزه علیه السلام می رفت و شبانگاه باز می گشت مسلمانان نیز به زیارت او می رفتند و بر سر مزار او می نشستند. (۱)

حضرت امام صادق علیه السلام فرمود:

از جمله جاهایی که بایسته است بدان جا روند و زیارت کنند و آن جاها نماز گذارند و بر آن مواظبت نمایند، مسجد قباست و آن اولین مسجدی است که بنا شد و (نیز) مسجد فتح و مَشْرَبَةُ اُمِّ اِبْرَاهِيمَ (که مسکن رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بود) و قبر حضرت حمزه علیه السلام و قبرهای شهدای (ی احد) است. (۲)

ص: ۱۸۲

۱- بحارالانوار، ج ۱۰۱، ص ۴۴۲.

۲- مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۴۲۷، ح ۳۹۲۹، بحارالانوار، ج ۹۶، ص ۳۷۹، ح ۱۷.

نام حضرت حمزه عليه السلام در هنگام زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم و امیرالمؤمنین علیه السلام

الف): زیارت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم از راه دور:

«السَّلَامُ عَلَيْكَ وَ عَلَىٰ حَبِيبِكَ عَزِيدَ الْمُطَلَبِ وَ عَلَىٰ أَبِيكَ عَزِيدَ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ وَ عَلَىٰ أُمِّكَ آمِنَةَ بِنْتِ وَهْبِ السَّلَامُ عَلَىٰ عَمِّكَ حَمَزَةَ سَيِّدِ الشُّهَدَاءِ» (۱)

ب): زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام در روز عید غدیر:

وَ أَشْهَدُ أَنَّكَ وَ عَمَّكَ وَ أَخَاكَ، الَّذِينَ تَاجَرْتُمُ اللَّهَ بِنُفُوسِكُمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيكُمْ: «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَ أَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَ يُقْتَلُونَ وَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَةِ وَ الْإِنْجِيلِ وَ الْقُرْآنِ وَ مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ

ص: ۱۸۳

فَاسْتَبْشِرُوا الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ؛^(۱) گواهی می‌دهم که تو و عمویت (حمزه علیه السلام) و برادرت (جعفر علیه السلام) همان کسانی هستید که با بذل جانهایتان، با خداوند معامله کردید و خداوند درباره‌ی شما چنین فرمود: «به یقین که خداوند از مؤمنان، جان‌ها و اموالشان را در برابر بهشت خریده است که نبرد کنند در راه خدا و بکشند و کشته شوند طبق وعده درست در تورات و انجیل و قرآن، و هر کس وفا کرد به عهدش از خدا، پس مژده گیرد به معامله‌ای که انجام داده‌اید. دین همان فوز بزرگ است.»^(۲)

ص: ۱۸۴

۱- توبه / ۱۱۱.

۲- مفاتیح الجنان، ص ۵۹۸؛ المزار الکبیر (لابن المشهدی)، ص ۲۶۶؛ زاد المعاد مفتاح الجنان، ص ۴۶۹.

کیفیت زیارت جناب حضرت حمزه علیه السلام

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم سالی یکبار به زیارت شهدای احد می آمد و چون به اولین نقطه ی قبرستان می رسید، با صدای بلند می فرمود:

«السَّلَامُ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ؛ سلام بر شما باد به واسطه ی پایداری و شکیبایی که کردید و خانه ی آخرت چه نیکوست؟» (۱)

حضرت امام صادق علیه السلام از جمله جاهایی که در مدینه باید زیارت شود مزار جناب حمزه علیه السلام و دیگر شهدای احد را بر می شمرد، باید در کنار قبرهای ایشان گفت:

«السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ الدِّيَارِ أَنْتُمْ لَنَا فَرْطٌ وَ إِنَّا بِكُمْ لَاحِقُونَ؛ سلام بر شما ای ساکنان این دیار! شما بر ما پیشرو بودید و ما به شما خواهیم رسید».

ص: ۱۸۵

سپس به مسجدی می روی که در فضای وسیع کنار کوه احد است و آنجا نماز می گذاری و آن مکانی است که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم چون به احد رفتند و با دشمن در آن جا برخورد کردند، پیوسته در آن جا بودند تا اینکه هنگام نماز شد، ایشان در آنجا نماز گزاردند. سپس باز می گردی و در کنار قبور شهدا نمازهایی که خدا بر تو مقرر داشته است به جا می آوری» (۱)

زیارتنامه حضرت حمزه علیه السلام

السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا عَمَّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خَيْرَ الشُّهَدَاءِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَسَدَ اللَّهِ وَ أَسَدَ رَسُولِهِ، أَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ جَاهَدْتَ فِي اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَ جُدْتَ بِنَفْسِكَ، وَ نَصَيْحَتِ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ، وَ كُنْتَ فِيمَا عِنْدَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ رَاغِبًا.

ص: ۱۸۶

۱- الکافی، ج ۴، ص ۵۶۰، ح ۲؛ وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۳۵۳، ح ۱۹۳۴۷؛ تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۱۷، ج ۱۹.

بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي أَتَيْتُكَ مُتَّقِرَبًا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بِعَذْلِكَ، رَاغِبًا إِلَيْكَ فِي الشَّفَاعَةِ، أَبْتَغِي بِزِيَارَتِكَ خَلَّاصَ
نَفْسِي، مُتَعَوِّذًا بِعَمَلِكَ مِنْ نَارِ السَّيِّئَاتِ مِثْلِي بِمَا جَنَيْتُ عَلَى نَفْسِي، هَارِبًا مِنْ ذُنُوبِي الَّتِي احْتَطَبْتُهَا عَلَى ظَهْرِي، فَزِعًا إِلَيْكَ رَجَاءً
رَحْمَةِ رَبِّي.

أَتَيْتُكَ أَسْتَشْفِعُ بِكَ إِلَى مَوْلَى، وَانْتَقَرْتُ بِبَيْتِهِ إِلَيْهِ لِيَقْضَى لِي بِكَ حَوَائِجِي، أَتَيْتُكَ مِنْ شُقَّةٍ طَالِبًا فَكَأَنَّكَ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ،
وَ قَدْ أَوْقَرْتُ ظَهْرِي ذُنُوبِي، وَ أَتَيْتُ مَا أَسِيخَطُ رَبِّي، وَ لَمْ أَجِدْ أَحَدًا أَفْزَعُ إِلَيْهِ خَيْرًا لِي مِنْكُمْ أَهْلَ بَيْتِ الرَّحْمَةِ، وَ كُنْتُ لِي شَفِيعًا
يَوْمَ فَقْرِي وَ حَاجَتِي. فَ قَدْ سَدَّتْ إِلَيْكَ مَحْزُونًا، وَ أَتَيْتُكَ مَكْرُوبًا، وَ سَكَبْتُ عَبْرَتِي عِنْدَكَ بَاكِئًا، وَ صَدَرَتْ إِلَيْكَ مُنْفَرِدًا، أَنْتَ
مِمَّنْ أَمَرَنِي اللَّهُ بِصَلَاتِهِ، وَ حَثَّنِي عَلَى بِرِّهِ، وَ دَلَّنِي عَلَى فَضْلِهِ، وَ هَيَّدَانِي لِحُبِّهِ، وَ رَغَّبَنِي فِي الْوِفَادَةِ إِلَيْهِ، وَ أَلْهَمَنِي طَلْبَ الْحَوَائِجِ
عِنْدَهُ، أَنْتُمْ

ص: ١٨٧

أَهْلُ بَيْتٍ لَا يَشْقَى مَنْ تَوَلَّاهُمْ، وَلَا يَخِيبُ مَنْ آتَاهُمْ، وَلَا يَخْسِرُ مَنْ يَهْوَاهُمْ، وَلَا يَسْعُدُ مَنْ عَادَاهُمْ.

پس رو به قبله می کنی و دو رکعت نماز زیارت به جا می آوری و بعد از فراغ خود را به قبر می چسبانی و می گویی:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ، اللَّهُمَّ إِنِّي تَعَرَّضْتُ لِرَحْمَتِكَ بِلُزُومِي لِقَبْرِ عَمِّ نَبِيِّكَ صَلَّيَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ لِتُجِيرَنِي مِنْ نَقَمَتِكَ وَسَيِّئَاتِكَ وَمَقْتِكَ، فِي يَوْمٍ تَكْثُرُ فِيهِ الْأَصْوَاتُ، وَتَشْغَلُ كُلُّ نَفْسٍ بِمَا قَدَمَتْ، وَتُجَادِلُ كُلُّ نَفْسٍ عَنْ نَفْسِهَا، فَإِنْ تَزَحَّمَنِي الْيَوْمَ فَلِمَا خَافَ عَلَيَّ وَ لِمَا حُزِّنُ، وَإِنْ تَعَايَبَ فَمَوْلَى لَهُ الْقُدْرَةُ عَلَيَّ عَزِيدِهِ، وَ لِمَا تُحَيِّنُنِي بَعِيدَ الْيَوْمِ، وَ لِمَا تَصِيرُ رِفْئِي بِغَيْرِ حَاجَتِي.

فَقَدْ لَصِقْتُ بِقَبْرِ عَمِّ نَبِيِّكَ، وَتَقَرَّبْتُ بِهِ إِلَيْكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِكَ وَرَحَاءِ رَحْمَتِكَ، فَتَقَبَّلْ مِنِّي، وَعُيِدْ بِحِلْمِكَ عَلَيَّ جَهْلِي، وَ بَرَأْفَتِكَ عَلَيَّ جِنَايَةِ نَفْسِي، فَقَدْ عَظُمَ جُرْمِي، وَ مَا أَخَافُ أَنْ تَظْلِمَنِي وَ لَكِنْ أَخَافُ سُوءَ الْحِسَابِ، فَانْظُرْ الْيَوْمَ تَقْلُوبِي عَلَيَّ قَبْرِ عَمِّ نَبِيِّكَ عَلَيْهِمَا

ص: ۱۸۸

السَّلَامُ، فَبِهِمَا فُكِنِي مِنَ النَّارِ، وَ لَا تُحَيِّبْ سَعِي، وَ لَا يَهُونَنَّ عَلَيْكَ ابْتِهَالِي، وَ لَا تَحُجِّبَنَّ عَنْكَ صَوْتِي، وَ لَا تَقْلِينِي بِغَيْرِ حَوَائِجِي.

يَا غِيَاثَ كُلِّ مَكْرُوبٍ وَ مَحْزُونٍ، يَا مُفْرَجاً عَنِ الْمَلْهُوفِ الْحَيْرَانِ، الْغَرِيقِ الْمُسْرِفِ عَلَى الْهَلَكَةِ، فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ انْظُرْ إِلَيَّ نَظْرَةً لَا أَشْقَى بَعْدَهَا أَبَداً، وَ ارْحَمْ تَضَرُّعِي وَ عَبْرَتِي وَ انْفِرَادِي، فَقَدْ رَجَوْتُ رِضَاكَ وَ تَحَرَّيْتُ الْخَيْرَ الَّذِي لَا يُعْطِيهِ أَحَدٌ سِوَاكَ، فَلَا تَرُدَّ أَمْلِي.

اللَّهُمَّ إِنِّي تَعَايَبْتُ فَمَوْلَى لَهُ الْقُدْرَةُ عَلَى عَيْدِهِ وَ جَزَاؤُهُ فِعْلُهُ، فَلَمَّا أَخِيَبَنِي الْيَوْمَ، وَ لَمَّا تَضَيَّرْتَنِي بِغَيْرِ حَاجَتِي، وَ لَا يَخِيَبُنِي شُحُوصَتِي وَ وَفَادَتِي، فَقَدْ أَنْصَدْتُ نَفْقَتِي، وَ اتَّعَبْتُ يَدَنِي، وَ قَطَعْتُ الْمَفَازَاتِ، وَ خَلَّفْتُ الْأَهْلَ وَ الْمَالَ وَ مَا حَوَّلْتَنِي، وَ آثَرْتُ مَا عِنْدَكَ عَلَى نَفْسِي، وَ لُدْتُ بِقَبْرِ عَمِّ نَبِيِّكَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، وَ تَقَرَّبْتُ بِهِ ابْتِغَاءً

ص: ١٨٩

مَرْضَاتِكَ، فَعُدُّ بِحِلْمِكَ عَلَيَّ جَهْلِي، وَ بِرَأْفَتِكَ عَلَيَّ ذَنْبِي فَقَدْ عَظُمَ جُزْمِي بِرَحْمَتِكَ يَا كَرِيمُ يَا كَرِيمُ. (۱)

ترجمه زیارت:

سلام بر تو ای عموی رسول خدا و بهترین شهداء. سلام بر تو ای شیر خدا و شیر رسول خدا.

شهادت می دهم که تو در راه خدا آن طوری که باید جهاد کنی جهاد کردی. و شهادت می دهم که برای خدا و رسول خدا به دیگران اندرز داده و نصیحت نمودی. و نفست را ایثار کرده و رضای خدا را طلب نموده و در آنچه خدا وعده داده رغبت و میل نشان دادی.

خداوندا! بر محمد و اهل بیتش رحمت فرست. خداوندا! من با چسباندن خویش را به قبر عموی گرامی پیامبرت که رحمت تو بر او و بر اهل بیتش باد خود را در معرض رحمت قرار داده تا

ص: ۱۹۰

۱- کامل الزیارات، ص ۱۸، ح ۱؛ مستدرک الوسائل، ج ۱، ص ۱۹۸؛ بحارالانوار، ج ۹۷، ص ۲۱۲ و ۲۱۳ هر دو به نقل از کامل الزیارات.

زنهارم داده و بدین وسیله من را از عتاب و خشم و دشمنی خودت بر حذر داشته و در روزی که در آن فریادها بسیار و بدن های عریان بی شمار بوده و هر کس سرگرم اعمالی است که در دنیا مرتکب شده و جمله نفوس در مقام دفاع از خود هستند پناهم دهی. پس اگر در آن روز به من ترحم فرمائی دیگر نه خوفی داشته و نه حزنی. و اگر من را عقاب و عذاب کنی باکی نیست؛ زیرا تو مولا و آقای من بوده و آقا بر عبد و بنده اش تسلط و قدرت دارد.

خداوندا! در این روز من را ناامید نکرده و بدون حاجت روا شده بر مگردان؛ زیرا خود را به قبر عموی گرامی پیامبرت چسبانده و به واسطه اش به تو تقرّب جسته و رضایت را بدین وسیله طالب بوده و امید رحمت را دارم. پس از من بپذیر و حلمت را بر جهل و نادانی من و عطوفت و مهربانیت را بر جنایت من مسلط و غالب گردان چه آنکه جرم و گناهم بسیار گشته است. و از اینکه به من ظلم کنی هراسی ندارم یعنی می دانم که ظلم نمی کنی) ولی از زشتی اعمالم در روز حساب خائف و

بیمناکم. پس در امروز بنگر که من جا به جا شده و خود را بر سر قبر عموی پیامبرت رسانده ام.

درود و رحمت بر حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم و اهل بیتش باد، پس به واسطه ایشان من را آزاد نما و سعی و کوشش من را ناکام مگذار و مبادا زاری من بر تو سهل و آسان آید و صدایم را از خود محجوب و نهان مدار و البته بدون حاجت روا شده من را بر مگردان.

ای پناه گاه هر اندوهگین و صاحب حزنی، ای برطرف کننده اندوه از غم زده ای که سرگردان و غریب و سوخته دل و نزدیک به هلاکت گشته، بر حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم و خاندان پاکیزه اش رحمت و درود بفرست. نظر نما به من نظری که بعد از آن هرگز به شقاوت نگرایم. به زاری و غربت و تنهائی من رحم نما، همانا من به خشنودی تو از خویش امیدوار بوده و همواره آن خیری را طالبم که کسی غیر از تو آن را اعطاء نمی نماید و از تو می خواهم که آرزوی من را ناکام و نافرجام نگذاری.

ص: ۱۹۲

زیارت رجبیه در کنار حرم حضرت حمزه علیه السلام

ابراهیم رفعت می گوید:

از قرن های گذشته در میان مردم مدینه مراسم و برنامه های مختلفی رواج داشته که یکی از این مراسم، اجتماع مردم این شهر در کنار حرم حضرت حمزه علیه السلام است. و این اجتماع همه ساله از اول تا نیمه ماه رجب با حضور زن و مرد تشکیل می گردد. در این مراسم افزون بر مردم مدینه گروهی از اهالی مکه و طائف و جدّه و رابغ و بادیه نشینان که همه ساله برای زیارت رجبیه در مدینه حاضر می شوند شرکت می کنند و در این اجتماع قربانی های زیادی ذبح و به حاضرین اطعام و احسان می شود. (۱)

ص: ۱۹۳

۱- مرآت الحرمین، ج ۱، ص ۴۴۳.

زیارت حضرت زهرا سلام الله علیها از قبر جناب حضرت حمزه علیه السلام

محمود بن لیبید گوید:

چون رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم در گذشت، بانو فاطمه سلام الله علیها به زیارت قبرهای شهدای احد تشریف می برد و در کنار قبر حضرت حمزه علیه السلام می رفت و آنجا می گریست. در یکی از روزها به کنار قبر حضرت حمزه رفتم؛ دیدم آن بانوی بزرگوار می گرید. مزاحم ایشان نشدم؛ ایشان به کنار قبر حضرت حمزه علیه السلام رفته بود؛ وقتی گریه ی حضرت تمام شد، به حضور او شرفیاب شدم؛ سلام کردم و گفتم: ای بانوی زنان! به خدا سوگند! که بند دلم از گریه ی شما گسسته شد.

به من فرمود: ای ابا عمر! این گریه من به حق است. زیرا من گرفتار مرگ بهترین پدران (یعنی رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم) شدم.

ای وای از غم فراق رسول خدا! سپس این شعر را خواند:

إِذَا مَاتَ يَوْمًا مَيِّتٌ قَلَّ ذِكْرُهُ

وَ ذِكْرُ أَبِي [مُذْ] مَاتَ وَاللَّهِ أَكْثَرُ

ص: ۱۹۴

اگر کسی بمیرد هر روز که می گذرد یاد او کم رنگ تر می شود. ولی به خدا سوگند! یاد پدرم از روزی که مرده است (هر روز) بیشتر می شود.

محمود بن لیبید گوید: به حضرت عرض کردم: از شما چیزی را می پرسم که در سینه ام خلیجان می کند.

فرمود: پرس.

عرض کردم: آیا از پیامبر خدا پیش از مرگشان کلام روشنی در امامت علی علیه السلام شنیده ای؟

فرمود: شگفتاً آیا روز غدیر خم را فراموش کردید؟!

عرض کردم: خیر! ولی می خواهم بدانم آیا پیامبر در این مورد به شما اشاره ای فرموده اند؟

بانوی دو سرا سلام الله علیها فرمود:

خدا را شاهد می گیرم که با گوش خود شنیدم پیامبر فرمود: علی علیه السلام بهترین کسی است که پس از خود، در میان شما باقی می گذارم؛ او پیشوا و جانشین بعد از من است و دو نوه ی من و نه فرزند از فرزندان حسین علیه السلام ، امامان پاک هستند. اگر از آنان پیروی کنید، خواهید دید که ایشان هدایت شدگانی هستند که

ص: ۱۹۵

شما را به راه راست هدایت می کنند و اگر بنای مخالفت و فاصله گرفتن از آنان را داشتید تا روز قیامت دچار اختلاف خواهید شد.

عرض کردم: ای بانوی من! چرا (علی علیه السلام) از حق خود روی برتافت؟

فرمود: ای ابا عمر! رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود:

مثال امام، مثال کعبه است، به سوی کعبه می روند، ولی کعبه به سوی کسی نمی آید. سپس فرمود: اگر حق را به اهلش می دادند و از خاندان پیامبر پیروی می کردند، حتی دو نفر هم درباره خدا، با هم دچار اختلاف نمی شدند. گذشتگان و آیندگان، (امامت) را از هم ارث می برند تا قائم ما علیه السلام که نهمین فرزند حسین علیه السلام است قیام کند. ولی آنان کسی را که خدا کنار گذاشت، مقدم کردند و کسی را که خدا مقدم داشت، کنار گذاشتند. به محض این که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم را به خاک سپردند شهوت را برگزیدند و به رأی خودشان عمل کردند و آنان زیانکاران هستند.

آیا نشنیده اید که خدا می فرماید:

ص: ۱۹۶

«وَرُبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ؛ وَ خدای تو هر چه را بخواهد می آفریند و بر می گزیند و آنان را اختیاری نیست؟» (۱)

بلی، آن را شنیده اید، ولی آنان چنانند که خدای تعالی فرموده:

«فَأِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَ لَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ؛ زیرا چشم ها کور نمی شوند، ولی دل هایی که در سینه هاست کور می شوند.» (۲)

آنان این آیه را شنیدند، اما کور و کر بودند و قلب هایشان سیاه بود، برای دنیا برنامه ریزی کرده بودند و مرگ را فراموش کردند.

مرگ بر ایشان باد و کارهای ایشان بسیار پلید و کثر است. ای خداوند گار! از نقصان پس از زیادی (فساد پس از صلاح) به تو پناه می برم. (۳)

ص: ۱۹۷

۱- قصص/۶۸.

۲- حج/۴۶.

۳- بحار الانوار، ج ۳۶، ص ۳۵۴، ح ۲۲۴؛ کفایه الاثر، ص ۱۹۷۲۰۰. مُحَمَّدِ بْنِ لَبِيدٍ قَالَ: لَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله وَ سَلِمَ كَانَتْ فَاطِمَةُ سَلَامَ اللَّهُ عَلَيْهَا تَأْتِي قُبُورَ الشُّهَدَاءِ وَ تَأْتِي قَبْرَ حَمْرَةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَ تَبْكِي هُنَاكَ فَلَمَّا كَانَ فِي بَعْضِ الْأَيَّامِ أَتَيْتُ قَبْرَ حَمْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَوَجَدْتُهَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله وَ سَلِمَ تَبْكِي هُنَاكَ فَأَمَهَلْتُهَا حَتَّى سَكَتَتْ فَأَتَيْتُهَا وَ سَلَّمْتُ عَلَيْهَا وَ قُلْتُ يَا سَيِّدَةَ النَّسْوَانِ قَدْ وَ اللَّهُ قُطِعَتْ أُنْيَاطُ قَلْبِي مِنْ بُكَائِكَ فَقَالَتْ يَا بَا عُمَرَ يَحِقُّ لِي الْبُكَاءُ وَ لَقَدْ أَصِيبُ بِخَيْرِ الْأَبَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله وَ سَلِمَ وَ اسْتَوْفَاةً إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ثُمَّ أَنْشَأَتْ سَلَامَ اللَّهُ عَلَيْهَا تَقُولُ: إِذَا مَاتَ يَوْمًا مَيِّتٌ قَلَّ ذِكْرُهُ وَ ذَكَرْتُ أَبِي [مُد] مَاتَ وَ اللَّهُ أَكْثَرَ قُلْتُ يَا سَيِّدَتِي إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ مَسْأَلَةٍ تَلْجَلُجُ فِي صَدْرِي قَالَتْ سَلِّ قُلْتُ هَلْ نَصَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله وَ سَلِمَ قَبْلَ وَفَاتِهِ عَلِيٌّ عَلِيٌّ بِالْإِمَامَةِ قَالَتْ وَ اعْجَبَاهُ أَنْ نَسِيْتُمْ يَوْمَ عَدِيرِ حُمٍّ قُلْتُ قَدْ كَانَ ذَلِكَ وَ لَكِنْ أَخْبِرْنِي بِمَا أَسِيرَ إِلَيْكَ قَالَتْ أَشْهَدُ اللَّهُ تَعَالَى لَقَدْ سَمِعْتُهُ يَقُولُ عَلِيٌّ خَيْرٌ مَنْ أَخْلَفَهُ فِيكُمْ وَ هُوَ الْإِمَامُ وَ الْخَلِيفَةُ بَعْدِي وَ سَبَطَايَ وَ تَشَعَّهُ مِنْ صُلْبِ الْحُسَيْنِ أُمَّهُ أُبْرَارٌ لَنْ أَبْعَثُهُمْ وَ حَيْدُتُهُمْ هَيَادِينَ مَهْدِيَّيْنَ وَ لَنْ خَالَفْتُمُوهُمْ لِيَكُونَ الْإِخْتِلَافُ فِيكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ قُلْتُ يَا سَيِّدَتِي فَمَا بَالُهُ قَعَدَ عَنْ حَقِّهِ قَالَتْ يَا بَا عُمَرَ لَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله وَ سَلِمَ مَثَلُ الْإِمَامِ مَثَلُ الْكَعْبَةِ إِذْ تُؤْتَى وَ لَا تَأْتِي أَوْ قَالَتْ مَثَلُ عَلِيٍّ ثُمَّ قَالَتْ أَمِيَا وَ اللَّهُ لَوْ تَرَكَوا الْحَقَّ عَلَى أَهْلِهِ وَ اتَّبَعُوا عِتْرَةَ نَبِيِّهِ لَمَّا اخْتَلَفَ فِي اللَّهِ تَعَالَى اثْنَانِ وَ لَوْرَتْهَا سَيْلَفٌ عَنْ سَيْلَفٍ وَ خَلَفٌ بَعِيدٌ خَلَفٍ حَتَّى يَقُومَ قَائِمُنَا التَّاسِعُ مِنْ وُلْدِ الْحُسَيْنِ وَ لَكِنْ قَدَّمُوا مِنْ آخَرِهِ وَ أَخْرَوْا مِنْ قَدَمِهِ اللَّهُ حَتَّى إِذَا الْخَيْدُ الْمَجْعُوثُ وَ أَوْدَعُوهُ الْجَدَّتَ الْمَجْدُوثَ وَ اخْتَارُوا بِشَهْوَتِهِمْ وَ عَمَلُوا بِآرَائِهِمْ تَبَّأَ لَهُمْ أَوْ لَمْ يَسْمَعُوا اللَّهَ يَقُولُ وَ رَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَ يَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ يَلْ سَمِعُوا وَ لَكِنَّهُمْ كَمَا قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَ لَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ هِيَ هَاتَ بَسَطُوا فِي الدُّنْيَا آمَالَهُمْ وَ نَسُوا آجَالَهُمْ فَتَعَسَّأَ لَهُمْ وَ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ أَعُوذُ بِكَ يَا رَبِّ مِنَ الْحُورِ بَعْدَ الْكُورِ).

حضرت زهرا سلام الله عليها نخستین کسی که قبر حضرت حمزه علیه السلام را ترمیم کرد

در سده ی اول هجری نیز بر قبر حمزه بن عبدالمطلب علیهما السلام مسجدی قرار داشته است. (۱)

قبر شریف حضرت حمزه علیه السلام از قرن دوم هجری در زیر سقف و دارای ساختمان بود. ولی طبق نقل محدثان و مورخان از امام باقر علیه السلام، اولین کسی که این قبر را پس از گذشت چند سال و ظهور فرسودگی در آن، به تعمیر و ترمیم و سنگچینی و علامت گذاری پرداخت و از سایر قبور مشخص ساخت حضرت زهرا سلام الله عليها بود و جالب این است که این روایت در منابع اهل سنت بیش از منابع شیعه منعکس گردیده است.

متن روایت چنین است:

«.. عن سعد بن ظریف، عن ابی جعفر علیه السلام ان فاطمه بنت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم کانت تزور قبر حمزه و تُرْمُهُ و تصلحه و قد تعلمه

ص: ۲۰۰

۱- العباس علیه السلام، ص ۳۴۷؛ تاریخ المدینه، ج ۲، ص ۱۰۵.

بحجر؛ سعد بن ظریف از امام باقر علیه السلام نقل می کند که: دختر پیامبر خدا، حضرت زهرا سلام الله علیها قبر عمویش حضرت حمزه علیه السلام را زیارت و آن را ترمیم و اصلاح می کرد و این قبر را با سنگ چینی، علامت گذاری و مشخص ساخت. (۱)

این مطلب دلیل آن است که اصلاح قبر و مواظبت از آن و جلوگیری از ویران در زمان شارع مقدس عملی نیکو و شناخته شده بود. و الا آن حضرت سرور زنان دو عالم سلام الله علیها که در خانه اش وحی نازل می شده به این کار اقدام نمی کرد. (۲)

ص: ۲۰۱

-
- ۱- العباس علیه السلام ، ص ۳۴۶؛ حمزه سیدالشهدا علیه السلام ، ص ۱۹۹؛ به نقل از: ابن شبه، تاریخ مدینه، ج ۱، ص ۱۳۱؛ طبقات ابن سعد، ج ۳، ص ۱۱؛ وفا الوفاء، ج ۳، ص ۹۳۲.
  - ۲- العباس علیه السلام ، ص ۳۴۶.

فصل یازدهم: فرزندان حضرت حمزه علیه السلام

اشاره

ص: ۲۰۳

پسران حضرت حمزه علیه السلام :

حضرت حمزه علیه السلام دارای دو پسر به نام های: عماره، یعلی بودند. (۱)

عماره پسر بزرگ حضرت حمزه علیه السلام در فتح عراق حضور داشت. (۲) مادر آنها «خوله» دختر قیس بن فهر از دودمان بنی النجّار بود. (۳)

یعلی دارای ۵ پسر شد. (۴)

که همه ی آنها بی آن که فرزندی داشته باشند از دنیا رفتند. با وجود تأکید منابع بر عدم تداوم نسل حضرت حمزه علیه السلام (۵) در قرن دهم هجری بعضی را از نسل او می دانستند. (۶)

ص: ۲۰۵

۱- الطبقات، ج ۳، ص ۸.

۲- انساب الاشراف، ج ۳، ص ۲۸۸.

۳- سیمای پرفروغ محمد صلی الله علیه و آله وسلم ، ص ۹۵.

۴- الطبقات، ج ۳، ص ۹.

۵- الطبقات، ج ۳، ص ۹؛ التبيين في انساب القرشيين، ص ۱۴۷.

۶- الذريعه، ج ۲۶، ص ۹۶.

دختران حضرت:

نام های گوناگونی که برای دختران حضرت حمزه علیه السلام در منابع ذکر شده به تصریح بیشتر منابع همه به یک تن باز می گردد که نام «مریح یا امامه» است. (۱) نام امامه را در شمار راویان حدیث غدیر خم نیز ذکر کرده اند. (۲) مادر او زینب دختر عُمیس خثعمی بود که همسر عمر بی ابی سلمه مخزومی پسر زن رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم شد. (۳)

فضاوت جالب

در نگهداری امامه دختر حضرت حمزه علیه السلام ، هنگامی که کودک بود، بعد از شهادت حضرت حمزه علیه السلام سه نفر، یعنی حضرت علی علیه السلام ، و زید بن عبدالمطلب و جعفر گفتگو داشتند، حضرت علی علیه السلام می فرمود:

ص: ۲۰۶

۱- انساب الاشراف، ج ۳، ص ۲۸۳.

۲- الغدیر، ج ۱، ص ۱۳۹.

۳- سیمای پرفروغ محمد صلی الله علیه و آله وسلم ، ص ۹۵.

من از او نگهداری و سرپرستی می‌کنم، زیرا دختر عمویم است.

جعفر می‌گفت:

من نگهداری می‌کنم؛ زیرا دختر عمویم است. (هم‌خاله اش (اسماء بنت عمیس) همسر من است.

زید می‌گفت:

من نگهداری می‌کنم؛ زیرا دختر برادرم است.

پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در بین آنها چنین قضاوت کرد و فرمود:

«نگهداری او با جعفر باشد؛ زیرا همسر جعفر خاله‌ی اوست و خاله همچون مادر است.»^(۱)

ص: ۲۰۷

۱- سیمای پرفروغ محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، ص ۹۵-۹۶.

فصل دوازدهم: فضائل و کمالات مشترک حضرت حمزه و حضرت جعفر علیهما السلام

ص: ۲۰۹

(۱) امام باقر علیه السلام در ضمن بیان شخصیت های عترت پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم و شجره نبوت می فرماید:

«وَمِنْهُمْ الْمَلِكُ الْأَزْهَرُ وَالْأَسَدُ الْبَاسِلُ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَجَعْفَرُ ذُو الْجَنَاحَيْنِ وَالْقِبْلَتَيْنِ وَالْهِجْرَتَيْنِ وَالْبَيْعَتَيْنِ مِنَ الشَّجَرَةِ الْمُبَارَكَةِ صَيْحِيحُ الْأَدِيمِ وَصَاحُ الْبُرْهَانِ؛ یکی از آنها سردار تابان و شیر دلاور، حضرت حمزه علیه السلام پسر عبدالمطلب است و یکی دیگر از آنها حضرت جعفر علیه السلام صاحب دو بال می باشد که به دو قبله نماز خواند، و دو هجرت (هجرت به حبشه و هجرت به مدینه) نمود، و دو بار بیعت کرد، که از شجره ی پر برکت، راست قامت و دارای برهان روشن است.»^(۱)

ص: ۲۱۱

۱- حمزه و جعفر دو شهید ممتاز؛ ص ۱۹۷ و ۱۹۸ به نقل از بحارالانوار، ج ۲۳، ص ۲۴۶.

۲ ابویوب انصاری می گوید:

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم به دخترش حضرت فاطمه زهرا سلام الله علیها فرمود:

«شَهِدْنَا أَفْضَلَ الشُّهَدَاءِ وَهُوَ عُمُّكَ، وَمِنَّا مَنْ جَعَلَ اللَّهُ لَهُ جَنَائِحِينَ يَطِيرُ بِهِمَا مَعَ الْمَلَائِكَةِ وَهُوَ ابْنُ عَمِّكَ؛ شهید ما بهترین شهیدان است و او عموی تو (حمزه علیه السلام) است و از ما است آن شهیدی که دارای دو بال و پر است و در بهشت با فرشتگان پرواز می کند، و او پسر عموی تو (جعفر علیه السلام) است.»^(۱)

(۳) رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود:

من با سه نفر از طینت رحمت شده آفرید شده ایم، که ۴ نفرمان از یک خاندان هستیم و آن چهار نفر عبارتند از: خودم، علی علیه السلام، حمزه و جعفر علیهما السلام.»^(۲)

ص: ۲۱۲

۱- بحار الانوار، ج ۲۲، ص ۲۷۳.

۲- همان، ص ۲۷۴.

۴) روزی پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم در بیابان مکه استراحت کرده بود. حضرت علی علیه السلام در جانب راست او و جعفر در جانب چپ او، و حمزه در کنار پای او خوابیده بود. جبرئیل با سه گروه از فرشتگان بر پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم نازل شد و او را بیدار کرد. یکی از آن سه گروه فرشتگان از جبرئیل پرسید اینها کیستند؟

جبرئیل پاسخ داد:

این محمد صلی الله علیه و آله وسلم سرور پیامبران است و او علی علیه السلام سرور اوصیاء است و او جعفر صاحب دو بال رنگین به خون است که در بهشت به وسیله ی آن دو بال پرواز می کند و این (که در کنار پای پیامبر خوابیده) حمزه علیه السلام سید شهیدان است. [\(۱\)](#)

۵) ابوسعید خدری گوید رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمود:

«خَيْرُ النَّاسِ حَمْزُهُ وَ جَعْفَرُ وَ عَلِيٌّ؛ بهترین انسان ها حمزه، جعفر و علی علیهم السلام هستند.» [\(۲\)](#)

ص: ۲۱۳

۱- بحار الانوار، ج ۲۲، ص ۲۷۷.

۲- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۱۵، ص ۷۲؛ حمزه و جعفر دو شهید ممتاز؛ ص ۱۹۲.

۶) امیرمؤمنان علیه السلام در ضمن نامه ای به معاویه می فرماید:

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم هنگام شعله ور شدن آتش جنگ و حمله ی دشمن، اهل بیت خود را پیشاپیش لشکر قرار می داد، تا اصحابش از آتش شمشیر و نیزه ی دشمن مصون بمانند. از این رو عبیده بن حارث (پسر عمویش) در جنگ بدر، حمزه علیه السلام (عمویش) در جنگ اُحد و جعفر علیه السلام (پسر عمویش) در جنگ مَته کشته شدند. [\(۱\)](#)

در این نامه حضرت حمزه و جعفر علیهما السلام از خاندان و نزدیکان پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم یاد شده اند. [\(۲\)](#)

۷) امیرالمؤمنین علیه السلام پس از پیروزی در جنگ جمل، سوار بر استر رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم خطاب به جمعیت فرمود:

بهترین انسان ها در قیامت آن هنگامی که مردم محشور می گردند، هفت نفر از فرزندان عبدالمطلب هستند، جز کافر و ملحد، منکر آنها نیست.

ص: ۲۱۴

۱- نهج البلاغه، نامه ی ۹.

۲- حمزه و جعفر علیهما السلام دو شهید ممتاز؛ ص ۱۹۳.

عمار یاسر برخاست و عرض کرد: آنها را نام ببر تا بشناسیم؟

حضرت امیر مؤمنان علیه السلام فرمودند:

(۱) بهترین رسولان، محمد صلی الله علیه و آله وسلم است؛

(۲) بهترین اوصیاء، وصی محمد صلی الله علیه و آله وسلم، یعنی حضرت علی علیه السلام است.

(۳ و ۴) بهترین انسان ها شهیدان هستند و بهترین شهیدان، حمزه و جعفر هستند. جعفر دارای دو بال می شود و در فضای بهشت به پرواز در آید و نظیری برای او نیست.

(۵ و ۶) دو سبط محمد صلی الله علیه و آله وسلم، حضرت امام حسن و امام حسین علیهما السلام هستند.

(۷) حضرت مهدی ^ع است، سپس آیه ی ۶۹ و ۷۰ سوره نساء را تلاوت فرمودند. (۱)

و در روایت دیگری، نظیر این روایت آمده که حضرت علی علیه السلام فرمود:

ص: ۲۱۵

در میان ما هفت نفرند که خداوند نظیر آنها را در تمام زمین نیافریده است. سپس هفت نفر مذکور را نام برد، و در مورد حمزه و جعفر فرمود: عموی من حمزه، سید شهیدان است و سپس جعفر که در بهشت با فرشتگان پرواز می کند. (۱)

۸) پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم فرمود:

ما فرزندان عبدالطلب سادات و بزرگان اهل بهشت هستیم. سول خدا، حمزه سید شهیدان، جعفر صاحب دو بال، علی علیه السلام، فاطمه سلام الله علیها، حسن و حسین و مهدی علیهم السلام. (۲)

۹) رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمودند:

«شب گذشته به بهشت رفتم، جعفر را دیدم با فرشتگان پرواز می کند، و حمزه را با اصحابش دیدم.» (۳)

۱۰) رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمودند:

ص: ۲۱۶

۱- بحار الانوار، ج ۲۲، ص ۲۷۵.

۲- امالی صدوق، ص ۲۸۶.

۳- استیعاب، ج ۱، ص ۲۱۱.

در قیامت پرچم حمد در دست حضرت علی علیه السلام است و آن پرچم دارای چهل قسمت است و بین زمین و آسمان را پر کرده است. حضرت علی علیه السلام در خالی که سوار بر شتر بهشتی است، آن پرچم را به اهتزاز در می آورد. حمزه علیه السلام در طرف راست او، و جعفر علیهما السلام در طرف چپ او حرکت می کنند.»(۱)

(۱) رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمودند:

در قیامت چهار پرچم (پرچم های حمد، تهلیل، تکبیر و تسیح) به دست من داده می شود. پرچم حمد در دست من است. پرچم تهلیل (لا اله الا الله) در به دست حضرت علی علیه السلام می دهم، و او را با جمعیت اول روانه بهشت می کنم. پرچم تکبیر (الله اکبر) را به دست حضرت حمزه علیه السلام می دهم و او را با جمعیت دوم روانه می کنم. پرچم تسیح (سبحان الله) را به دست حضرت جعفر علیه السلام می دهم و او را با جمعیت سوم روانه

ص: ۲۱۷

می نمایم. سپس در میان امتم می ایستم تا آنها را شفاعت کنم.»(۱)

ص: ۲۱۸

۱- بحار الانوار، ج ۸، ص ۷.

داستان اسلام حضرت ابوذر علیه السلام

مردی از امام صادق علیه السلام روایت می کند که فرمود:

آیا جریان مسلمان شدن ابوذر و سلمان را برای شما نگویم؟

آن مرد [از سر بی ادبی] گفت: اسلام سلمان را که می دانیم، اما بگو ابوذر چگونه اسلام آورد.

امام علیه السلام فرمود:

ابوذر در درّه ی سرّ، گوسفند می چرانید که گرگی از سمت راست گوسفندانش بدانها حمله برد، ابوذر با چوب دستی خود گرگ را راند، پس آن گرگ از سمت چپ بیامد و ابوذر دوباره او را راند و سپس به آن گرگ گفت: من گرگی پلیدتر و بدتر از تو ندیده ام.

در این هنگام گرگ به سخن آمد و گفت:

ص: ۲۲۱

به خدا سوگند! بدتر از من، مردم مکه هستند که خدای عزوجل پیامبری به سوی آنها فرستاد و آنها او را تکذیب کردند و ناسزایش گفتند.

این سخن در گوش ابوذر نشست و به همسرش گفت: خورجین و مشک آب و عصای مرا بیاور و سپس با پای پیاده به سوی مکه روانه شد تا از صحت خبری که گرگ داده بود یقین حاصل کند. او همچنان ره سپرد تا در وقت گرما به مکه وارد شد. و چون خسته و کوفته شده بود با تشنگی سر چاه زمزم آمد و دلو را در چاه انداخت و به جای آب شیر بیرون آمد. او با خود گفت:

به خدا سوگند! این جریان مرا بدانچه گرگ گفته راهنمایی می کند و می فهماند که آنچه در پی آن آمده ام حق است.

شیر رانوشید و به گوشه ی مسجد آمد. در آن جا گروهی از قریش را دید که دور هم حلقه زده بودند و همانطور که گرگ گفته بود به پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم ناسزا می گفتند و همچنان از آن حضرت سخن می گفتند و دشنامش می دادند تا وقتی که آخر روز ابوطالب علیه السلام از مسجد در آمد. همین که او را دیدند گفتند:

ص: ۲۲۲

ساکت باشید که عمویش آمد. آنها خاموش شدند و ابوطالب علیه السلام نزد آنها آمد و با ایشان سخن گفت تا روز به پایان رسید و سپس از جا برخاست.

ابوذر می گوید: من هم با او برخاستم و دنبالش رفتم. ابوطالب علیه السلام روی به من کرد و گفت: نیازت را بگو؟

گفتم: پیامبری را می خواهم که در میان شما برانگیخته شده است.

گفت: با او چه کار داری؟

گفتم: می خواهم به او ایمان آورم و تصدیقش کنم و خویش را در اختیار او نهم و به من فرمانی ندهد مگر آن که فرمانش برم.

گفت: به راستی این کار را می کنی؟

گفتم: آری.

گفت: فردا همین وقت نزد من بیا تا تو را پیش او ببرم.

ابوذر می گوید:

آن شب را در مسجد سر کردم و چون روز دیگر رسید دوباره نزد قریش رفتم و آنان همچنان از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم سخن می گفتند و

ص: ۲۲۳

ناسزا نثارش می کردند تا اینکه ابوطالب علیه السلام پیدا شد، و چون او را دیدند به همدیگر گفتند: خاموش باشید که عمویش آمد آنها از سخن دست کشیدند. ابوطالب علیه السلام با آنها سخن گفت تا هنگامی که از جا برخاست و من به دنبالش رفتم به او سلام کردم.

گفت: نیازت را بگو

گفتم: می خواهم پیامبری را که در میان شما برانگیخته شده بینم.

گفت: با او چه کار داری؟

گفتم: می خواهم به او ایمان آورم و تصدیقش کنم و خود را به او عرصه کنم و فرمانی به من ندهد مگر آن که فرمانش برم.

گفت: واقعاً این کار را می کنی؟

گفتم: آری.

گفت: همراه من بیا.

من در پی او راه افتادم و او مرا به خانه ای برد که حضرت حمزه علیه السلام در آن بود. من به او سلام کردم و نشستم.

حضرت حمزه علیه السلام به من گفت: نیازت چیست؟

ص: ۲۲۴

گفتم: می‌خواهم پیامبری را بینم که در میان شما برانگیخته شده است.

گفت: با او چه کاری داری؟

گفتم: می‌خواهم به او ایمان آورم و تصدیقش کنم و خود را در اختیار او نهم و فرمانی به من ندهد مگر آن که فرمانش برم.

حمزه علیه السلام گفت:

گواهی می‌دهی که خدایی جز الله نیست و محمد صلی الله علیه و آله وسلم فرستاده‌ی خداست؟

ابوذر گفت:

من گواهی دادم، و او مرا به خانه‌ای برد که حضرت علی علیه السلام در آن بود. من سلام کردم و نشستم.

حضرت علی علیه السلام فرمود: نیازت چیست؟

گفتم: می‌خواهم پیامبری را که در میان شما برانگیخته شده بینم.

فرمود: با او چه کار داری؟

گفتم: می‌خواهم به او ایمان آورم و تصدیقش کنم و فرمانی به من ندهد مگر آن که فرمانش برم.

ص: ۲۲۵

فرمود: گواهی می دهی که خدایی جز الله نیست و محمد صلی الله علیه و آله وسلم فرستاده ی خداست؟

گفتم: گواهی می دهم که خدایی جز الله نیست و محمد صلی الله علیه و آله وسلم فرستاده ی خداست.

پس او مرا به خانه ای برد که پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم در آن بود، من سلام کردم و نشستم.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم به من فرمود: نیازت چیست؟

عرض کردم: می خواهم پیامبری را که در میان شما برانگیخته شده بینم.

فرمود: با او چه کار داری؟

گفتم: می خواهم به او ایمان آورم و تصدیقش کنم و مرا به چیزی فرمان ندهد مگر آن که فرمانش برم.

پس فرمود: گواهی می دهی که خدایی جز الله نیست و محمد صلی الله علیه و آله وسلم فرستاده ی خداست؟

من گفتم: گواهی می دهم که خدایی جز الله نیست و محمد صلی الله علیه و آله وسلم فرستاده ی خداست.

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم به من فرمود:

ای اباذر! به شهرت برو که پسر عمویت در گذشته و وارثی جز تو ندارد. پس دارایی او را بگیر و نزد خانواده ات بمان تا کار ما آشکار گردد.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

ابوذر بازگشت و مال پسر عمویش را برگرفت و نزد خانواده اش برد تا وقتی که کار پیامبر آشکار گشت.

امام صادق علیه السلام فرمود:

این بود سرگذشت ابوذر و اسلام او علیه السلام و اما داستان سلمان را که شنیده ای؟

آن مرد گفت: فدایت گردم، داستان سلمان را هم برایم بگو.

فرمود: آن را که شنیده ای و به سبب بی ادبی او برایش بیان نفرمود. (۱)

ص: ۲۲۷

۱- بهشت کافی، ص ۳۴۶۳۴۸؛ الکافی، ج ۸، ص ۲۹۷۲۹۸.

... سلمان می گوید: روزی دیدم که هفت نفر در حالی که ابری بر آنان سایه افکنده است به سمت من می آیند. با خود گفتم: همه این افراد پیامبر نیستند. اما پیامبری در میان آنان است. آنان داخل باغ شدند و ابر نیز با ایشان آمد وقتی به من رسیدند، دیدم آنان رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم، امیرالمومنین علیه السلام، ابوذر، مقداد، عقیل بن ابیطالب، حمزه بن عبدالمطلب و زید بن حارثه بودند (که البته در آن وقت سلمان آنان را نمی شناخت).

آنان داخل باغ شدند. پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم به آنان فرمود: از خرماهایی که باد ریخته بخورید و ضرری به صاحبان آن نزنید.

من نزد مولای خود رفتم و گفتم:

ای خانم! طبقی از خرمای تازه به من ببخش.

او گفت: شش طبق به تو بخشیدم. طبق رطب برداشتم و با خود گفتم: اگر در بین آنان پیامبری باشد از صدقه نمی خورد، بلکه از هدیه خواهد خورد.

طبق خرما را مقابل او گذاشتم و گفتم: این صدقه است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم به همراهانش فرمود:

بخورید. اما رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم، امیرالمؤمنین، عقیل و حمزه علیهم السلام نخوردند. حضرت به زید فرمود:
بخور. با خود گفتم: این یک علامت است. (۱)

ص: ۲۲۹

۱- ناگفته هایی از سقیفه، ص ۳۳۵؛ به نقل از کمال الدین و تمام النعمه، ج ۱، ص ۱۹۴۱۹۸، باب ۹؛ روضه الواعظین، ج ۲، ص ۲۷۸.

فصل چهاردهم: اشعار پیرامون حضرت حمزه علیه السلام

ص: ۲۳۱

با یاد غم حمزه دلی صابر نیست
افسوس که آن حریم را حائر نیست
فرمود پیمبر که جفا کرده به من
هر زائر من که حمزه را زائر نیست
«شهدِ شهادت»

ای بر فراز صفحه دین نقشِ نام تو
آن حُسن مَطَّلِع است ز حُسن ختام تو
ای حمزه ای بزرگ شهیدان که شُهره شد
عنوان سیدالشهدایی بنام تو
قبل از حسین و نهضت خونین کربلا
حرف از تو و جهاد تو بود و قیام تو
ای صف شکن که شیر رسول خدا تویی
این بس باحترام تو و احتشام نو
رونق گرفت دین خدا از شهامت
قوت گرفت شرع مبین ز اهتمام تو
بستی کمر به جنگ تو در حالت صیام
تا شد بحق وصول قیام و صیام تو

سرمشق شد جهاد تو بهر مجاهدین
یعنی دلیل راهروان شد مرام تو
کوه اُحد نشانه عزم متین تُست
آنجا که ریخت شَهدِ شهادت بکام تو
روزی دگر ز روز اُحد سختتر نبود
بر مصطفیٰ چو دید بخون شد مقام تو
هنگام غم بقبر تو زهرا گرفت انس
خوش بود با زیارت و عرض سلام تو
وز خاک قبر تو پی تسبیح سبحة ساخت
ای جان فدای قبر تو و احترام تو
بُردند چون زخانه علی را کِشان کِشان
در آن میان بیاد تو بود و قیام تو
باشد که باز با دل غمدیده در اُحد
گوید سلام بر تو (موئید) غلام تو
(سید رضا مؤید) (۱)

ص: ۲۳۴

در لاله زار عشق چو سیل بلا فتاد
هر نو گلی که بود ز گلبن جدا فتاد
سوز دلم چو لاله خونین باغ عشق
از داغ لاله ای که بخاک فنا فتاد
گریم به مرگ حمزه یگانه شهید دین
کز مرگ او شرر به دل مصطفی فتاد
در غزوه اُحد چو اُحد بود پا بجا
تا عاقبت ز حربه ی وحشی زپا فتاد
دشمن همین به کشتن او اکتفا نکرد
در فکر مُثله کردن آن پارسا فتاد
جسمش درید و دیگر اجزاء او برید
قلبش به چنگ هنده ی شوم دغا فتاد
این قرعه ستم که ز تزویر هنده بود
آوخ بنام حمزه شیر خدا فتاد
هر کس برفت تا خبر آرد به مصطفی

زان کشته در کنار وی از غم زیبا فتاد
تا خود پیمبر آمد و چون حال حمزه دید
زد ناله آنچنان که طنین در فضا فتاد
یا ربّ چه بود حال صفیه چو دیده اش
بر پیکر برادر در خون شنا فتاد
جا دارد آر بگویم ازین غم زهوش رفت
نبود شگفت گویم اگر از نوا فتاد
در شرح این مصیبت جانسوز ناگهان
دل در هوای واقعه ی کربلا فتاد
وقتی که راه قافله غم نصیب شام
بر کشته گان بی سر دشت بلا فتاد
وقتی که چشم زینب کبری به قتلگاه
بر چشم نور دیده ی خیرالنساء فتاد
(سید رضا مؤید)

«حمزه ی سیدالشهداء»

ای کشته ای که بود اُحد کربلای تو

اهلِ مدینه نوحه گران عزای تو

شیر خدا و شیر رسول خدا تویی

ای نام سیدالشهدایی سزای تو

قبل از حسین و واقعه جانگداز او

زهر اگریست بر تو بر کربلای تو

هر عضویت از نسیم شهادت چو گل شکفت

در راه دین چو مُثله نشد کس سوی تو

اعضاء تو ز تیغ ستم پاره پاره شد

پایان نشد به کشته شدن ماجرای تو

شد خلعت شهادت تو جامه ی رسول

جانها فدای پیکر در خون شنای تو

ای قامتِ بلند رشادت به هر زمان

کوتاه بُد عبا ی پیمبر برای تو

دردا چرا گیاه بیای تو ریختند

بایست ریخت لاله ی جنت بیای تو

شعر (مؤید) است ترا کمترین نثار

ای بهترین درود و تحیت سزای تو

تا به وصف حمزه بگشایم زبان

تا به وصف حمزه بگشایم زبان

می سزد گردد سراپایم زبان

حمزه یعنی شیر شیران احد

خشم فریاد دلیران احد

حمزه یعنی یک جهان صدق و وفا

حمزه یعنی جان نثار مصطفی

این شنیدم هند از خشم و غضب

کرد وحشی را به نزد خود طلب

گفت در این جنگ باشد کام من

تشنه ی خون یکی از این سه تن

یا محمد را به تیغ خشم زن

یا علی یا حمزه را از پا فکن

دید آن ناپاک در حین قتال

قتل احمد یا علی باشد محال

تاخت هر سو در صف میدان جنگ

کرد قصد جان حمزه بی درنگ

حمله کرد از راه نامردی ز پشت

شیر شیران را به ضرب نیزه کشت

آن خروشان شیر ختم المرسلین
پیکرش چون کوه شد نقش زمین
هند با خشم و غضب سویش شتافت
پهلویش را از دم خنجر شکافت
بینی و انگشت هایش را برید
از تهیگاهش جگر بیرون کشید
بسه زان مظلوم در دل کینه داشت
آن جگر را در دهان خود گذاشت
خواست تا دندان فشارد بی درنگ
آن جگر در کام او گردید سنگ
نور مهر و نار سفاکان کجا
خون پاک و کام ناپاکان کجا
همچو خون پاک حمزه بر زمین
ریخت اشک از چشم ختم المرسلین
من ندانم داغ آن آزاد مرد
با دل پیغمبر اکرم چه کرد
می سزد تا خون فشانم از بصر
داغ دو سردار دارم بر جگر
آتش سوز درونم بر ملاست

گه نگاهم بر اُحد گه کربلاست
دیده ام پرپر دو باغ یاس را
جسم حمزه، پیکر عباس را
داشت در دل داغشان را فاطمه
گه به صحرای اُحد، گه علقمه
سنگ و کوه و دشت و صحرا گریه کرد
بر مزار هر دو، زهرا گریه کرد
داغ او بر قلب پیغمبر نشست
مرگ این پشت برادر را شکست
او شدی مُثله رخ نورانیش
این یکی شد فرق تا پیشانیش
او زپهلویش روان شد خونِ دل
این فرات از کام عطشانس خجل
او عبا پوشید بر رویش رسول
این کنارش مادری کرده بتول
حمزه، بوی کربلا احساس کن
گریه بر مظلومی عباس کن
او که تنها با عدو پیکار کرد
دست و چشم و سر، نثار یار کرد

او که از ضرب عمود آهنین
گشت سرو قامتش نقش زمین
این شنیدم حضرت ختمی مآب
بر شهیدان یک به یک می داد آب
تا رهد عباس از رنج و تعب
جام آبی داد بر آن تشنه لب
آن سراپا مظهر صدق و صفا
تشنه لب جان داد نزد مصطفی
لب نزد بر آب و کامش تشنه بود
بر لب دریا امامش تشنه بود
بحر را چون شعله ای در کام دید
عکس اصغر را میان جام دید
تا که باران ز آسمان آید فرود
بر لب عباس از «میشم» درود
غلامرضا سازگار(۱)

ص: ۲۴۱

۱- اشعار شاعر اهل بیت آقای غلامرضا سازگار برگرفته شده از کتاب «نخل میثم».

ای شیر خدا و شیر احمد
ای شیر خدا و شیر احمد
ای یار و فدایی محمد
ای عمّ رسول و عمّ حیدر
بر ختم رُسلِ علیّ دیگر
سر تا به قدم همه فتوّت
شمشیر تو حامی نبوّت
ایثار ز تو، شجاعت از تو
حکم از نبی و اطاعت از تو
روی تو به بدر نور بخشید
شمشیر تو در اُحد درخشد
تو قلب رسول را امیدی
سردار مبارز و شهیدی
تاریخ کند هماره اعلام
کز بدو طلوع دینِ اسلام
حمزه همه جا محمدی بود
احیاگر دین احمدی بود
ای شیر خدا، سلام بر تو
شمشیر خدا، سلام بر تو

روزی که ز جور خصمِ نا اهل

وز بغضِ عدو و عداوتِ ابو جهل

بردند هجوم بر محمد صلی الله علیه و آله وسلم

زد لطمه عدو به جان احمد

از همسر خویش تا شنیدی

با خشم به هر طرف دویدی

فریاد زدی کجاست ابو جهل

آن سنگدل زاصل نا اهل

از خشم رهش به کوچه بستی

پیشانی‌ش از کمان شکستی

فریاد زدی که ای ستمگر

این مزد جفایت با پیمبر

زین واقعه تلخ بود کامت

دل برد به مسجد الحرامت

دیدی که رسول حیّ دادار

بنشسته غریب و بی کس و یار

از سوز درون زدی صدایش

گلبوسه زدی به دست و پایش

کای سید و سرورم محمد صلی الله علیه و آله وسلم

فرزند برادرم محمد صلی الله علیه و آله وسلم

بر خصم تو ره زخشم بستم

پیشانیش از کمان شکستم

من حمزه ام، ای سرم فدایت

پیوسته کنم ز تو حمایت

فرمود رسول حی داور

کای عم گرامی پیمبر

من عفو و کرم بود مرا م

هرگز نه به فکر انتقامم

تا نور دهی به هر دو عینم

خوشنود کن از شهادتینم

دُر از لب همچو لعل سفتی

از قلب، شهادتین گفتم

برد از سخت رسول حق نوش

لبخند زنان گشود آغوش

کای عم گرامی نکویم

این بود همیشه آرزویم

با قصه ی حمزه و پیمبر

یاد آمدم از عموی دیگر

عباس علی گل مدینه

آب آور بلبل مدینه

سقای نخورده آب در بحر

گشته جگرش کباب در بحر

دل را ز شراره تاب داده

از اشک به آب آب داده

یک باغِ مدینه دیده در آب

تصویرِ سکینه دیده در آب

دریاش روان ز هر دو عین است

خجالت زده از لب حسین است

با یک یم اشک و یک یم خون

لب تشنه شد از فرات بیرون

بار غم تشنگان به دوشش

در سینه شرر، به دل خروشش

یاد لب خشک شیرخواره

می زد به وجود او شراره

جان کرده سپر به تیر دشمن

گردیده جدا دو دستش از تن

تیری ز کمان رسید بر مشک

از دیده ی مشک شد روان اشک

عباس نگه به آب می دوخت

آب از غم او چو شعله می سوخت

ای حمزه ی کربلا ابالفصل

سینه سپر بلا ابالفصل

سوزی که هماره سوز «میثم»

آتش فکند به قلب عالم

غلامرضا سازگار

*****

حضرت حمزه علیه السلام

حمزه صفای جان و پناه پیامبر

خورشید

آسمان و نگاه پیامبر

در شهر جهل پیرو راه پیامبر

فرمانده ی دلیر سپاه پیامبر

نخل بلند قامت او سرفراز بود

آئینه دار قبله شکوه نماز بود

ایمان و مهربانی و تقوی نشان او

گلوآزه ی ثنای نبی بر زبان او

پیوند مسلمین به سلام و امان او
در زندگی رسول خدا بود و جان او
مردان حق به رشته ی توحید محکم اند
چون حمزه با وقارترین نسل آدم اند
الله اکبر آن همه قدر و جلالتش
آئین عشق و دین خدا در حمایتش
شایسته مادری که از او شد ولادتش
یک لحظه کفر و شرک نیامد به فطرتش
بر آسمان نوشته که شیر خداست او
الحق بهشت جان و دل مصطفاست او
از بدر گفته اند و چه بسیار گفته اند
در مدح حمزه هر چه سزاوار گفته اند
پیکار با دو تیغ شرر بار گفته اند
از ننگ و مرگ لشکر کفار گفته اند
زیبا ستوده مصحف حق آیه آیه اش
کی پی برد فلک به مقام الولایه اش؟
آه از اُحد که قصه به اندوه شد تمام

از جام فتنه ریخت شرنگک ستم به کام

بیتاب شد ز غصه دل سید انام

حمزه شهید شد که به مظلومی اش سلام

وحشی جسور شد جگر حمزه را درید

اشک رسول اعظم و آن سید شهید

بر تربیتی سلام که آینه خداست

آنجا مزار حمزه ی محبوب مصطفاست

ویرانه چون بقیع و غم آباد گریه هاست

بی زائر است و حائر دل‌های آشناست

ما را به غربت حرمش گر چه نیست راه

ای اشک، یک سفر حرمش از خدا بخواه

جعفر رسول زاده آشفته کاشانی

*****

در جنگ اُحد، رسول مختار

آماده شد از برای پیکار

فرماندهی سپه ، چپ و راست

با حمزه و با علی بیاراست

پیداست کزین دو کارزار است

بر هر چه سپاه کارزار است

در جنگ دو جانبه سر انجام

پیروزی شد نصیب اسلام

هرچند در ابتدای آن جنگ

شد خاک ز خون مسلمین رنگ

سر پیچی عده ای ز فرمان

شد باعث چشم زخم آنان

خواهی که به ماجرا بری راه

بشنو که شوی ز مطلب آگاه

با تیغ علی در اول جنگ

شد عرصه به روی دشمنان تنگ

جمعی چو به خاک و خون فتادند

باقی به فرار رو نهادند

افتاد غنیمت فراوان

بر دست سپاهیان ایمان

افسوس که گشت این غنیمت

بر آنان ، موجب غرامت

زیرا که ز لشکر پیمبر

جمعی که به کوه داشت سنگر

دیدند چو دشمنان فراری

گشتند به خفت و به خواری

از بهر متاع و مال سنگر

کردند رها و امر رهبر

هر چند نصیب مالشان شد

آن مال بسی و بالشان شد

دشمن چو بدید دوست را خام

از دانه فتاده است در دام

بر سنگر کوه حمله ور شد

در پیشروی ز پشت سر شد

می گشت و به خاک و خون می افکند

آنان که بُدند رفته در بند

افتاد سپاه حق به وحشت

از حلمه دشمنان ز دهشت
از دور رسول دور گشتند
دور از شرف حضور گشتند
غیر از علی آن که پیش رویش
شمشیر زدی ز چار سویش
وز سوی دگر به رزم اعدا
چون صاعقه بود حمزه تنها
در حمله ز خصم کشته ها ساخت
وز کشته به خاک پشته ها ساخت
ناگه وحشی که ز اهل کین بود
بر کشتن حمزه در کمین بود
زوبین سوی آن دلاور انداخت
کافکند به خاک و کار او ساخت
رو به صفتان به دور آن شیر
در حلقه شدند همچو زنجیر
پس بینی و گوش او بریدند
مثله بدنش به خون کشیدند
پهلوی بدرید وحشی دون
تا داد جگر به هند ملعون

چون خواست خورد زیاره لختی

دیدش که شده است سنگ سختی

افکند چو از دهان به ناچار

مشهور به هند شد جگر خوار

آرام چو گشت جنگ اعدا

شد ختم رسل ز حمزه جویا

اصحاب به هر طرف دویدند

تا پیکر پاک حمزه دیدند

از سینه دریده تا تهیگاه

شد بر فلک از نهادشان آه

چون بود خیر برون ز عادت

پنهان ز رسول شد شهادت

ناچار به پای خود پیمبر

شد با غم دل کنار پیکر

از دیدن زخم های کاری

سیلاب سرشک کرد جاری

از ابر دو دیده اشک افشانند

پس مرثیه در مصیبتش خوانند

کای عم عزیز نیک رفتار

بودی تو مرا همیشه غمخوار

اندوه ربودی از دل من

رفتی و برفت حاصل من

چون دید که عنقریب خواهر

آید پی دیدن برادر

بیهوش شود ز دیدن او

در خاک به خون تپیدن او

برداشت ز دوش خود ردایش

افکند به قامت رسایش

حمزه چو بلند بود بالا

از زیر ردا برون شدش پا

پیغمبر از گیاه صحرا

پوشاند سپس دو پای او را

میدید صفیه چون ببیند

ماتمزده در غمش نشیند

سر بر کف پای او گذارد

خواهر صفتانه جان سپارد

از خواهر دیگرم مرا یاد

از زینب و از حسین افتاد

بر پیکر بی سر برادر
افتاد چو دیدگان خواهر
گفتا که توئی برادر من
فرزند عزیز مادر من
آیا تو حسین نازنینی
کافتاده برهنه بر زمینی
ای کاش که می برید خنجر
حلقوم مرا عزیز خواهر
تیرت چو به دل برادر آمد
ای کاش به قلب خواهر آمد
ای کاش نبودم ای برادر
تا کشته بینمت برابر
در مرثیه حسین و زینب
فخراز سخن خموش کن لب
زیرا که ز سوز زینب زار
در مرگ حسین و آل اطهار
گر بود صفیه آب می شد
حمزه جگرش کباب می شد
(محمد علی فخرایی)

ای آن که داغ تو به دل ما نشسته است
ای آن که داغ تو به دل ما نشسته است
چون لاله داغ دارد و تنها نشسته است
گل گر دمیده بر سر مژگان چشم ما
خار غمت به پای دل ما نشسته است
زینت گرفت چهره ز اشک عزای تو
چون شبمی که بر روی گلها نشسته است
از داغ جانگداز تو یا حمزة الرسول
گرد ملال بر رخ زهرا نشسته است
چون قبر توست مأمن دلهای بی پناه
زهرا برای گریه در آنجا نشسته است
تا دید مصطفی بدنت را به خاک گفت
تیر غمی به قلبم از اعدا نشسته است
گر غرق ماتم است زمین مثل آسمان
در ماتم تو خواجه اسرا نشسته است
شام عزای توست «وفایی» اگر چو شمع
آتش گرفته، سوخته از پا نشسته است
(وفایی)

اسد بیشه ی اسلام (شاعر: سیدحسن رستگار)

ای که زهرا به اُحد گریه برای تو کند

دیده اشک از مژه جاری به عزای تو کند

اسد بیشه اسلامی و در خون خفتی

در شگفتم چه کسی تکیه به جای تو کند

سینه ات را بدرید از ستم آن وحشی دون

شرم کی دشمن جانی ز خدای تو کند

بعد کشتن بدنت مُثله شد از کینه خصم

آسمان گریه ز بیداد دغای تو کند

جسم خونین تو پوشاند پیمبر که مگر

مخفی از خواهر تو قدّ رسای تو کند

طاقت از دست دهد ناله برآرد از دل

تا نظر خواهر غم دیده به پای تو کند

کاش در کربلا بودی و می نالیدی

بهر زینب که خود او ناله برای تو کند

آن زمان کاو به بر جسم برادر می گفت

جان خود کاش که خواهر به فدای تو کند

«رستگار» آرزوی قبر تو دارد حمزه

روز و شب رو به سوی کربلای تو کند

داغ جانگداز

تنها نه مصطفی به ملا گریه می کند
در سوگ حمزه ، شیر خدا گریه می کند
اندر کنار قبر عمو گویا هنوز
پیغمبر خدا به ملا گریه می کند
زاین داغ جانگداز که بر قلب آدم است
جبریل هم در ارض و سما گریه می کند
از آن چه رفته بر جگر حمزه در اُحد
زهره هنوز صبح و مسا گریه می کند
بر خاک خفته حمزه و زخم تنش هنوز
گویی به غربت شهدا گریه می کند
پوشاند گر چه پیکر او را نبی ولی
خواهر گرفته ذکر اخا گریه می کند
بر جان خواهر آتش داغ برادر است
دیگر مگو صفتیه چرا گریه می کند
زهره صفتیه را به تسلّا به بر گرفت
چون دید او فتاده ز پا گریه می کند
در کربلا تسلی زینب نداد کس
دیدند گر چه با اُسرا گریه می کند

عالم برای حمزه ولی حمزه «رستگار»

بر آن چه رفت کربلا گریه می کند

(سیدحسن رستگار)

*****

حمزه سیدالشهدا

به جنگ شد چو روان حمزه سیدالشهدا

گذشت از سرو جان حمزه سیدالشهدا

همیشه بود به پیغمبر ، خدا یاور

به هر زمان و مکان حمزه سیدالشهدا

قبول کرد از اول رسالت احمد

بدون شک و گمان حمزه سیدالشهدا

نهاد سر به فرامین سید لولاک

دلیر مرد زمان حمزه سیدالشهدا

همیشه بود درخشان چو آفتاب منیر

میان جمع یلان حمزه سیدالشهدا

همان نبرد که نامیده اند احمد آن را

نهاد پای در آن حمزه سیدالشهدا

از آن حماسه که بر پا نمود او به احد

یگانه شد به جهان حمزه سیدالشهدا

اسیر خویش چو دیدش به صحنه ی پیکار

به خصم داد امان حمزه سید الشهدا

ز فتنه یی که به پا کرد هنده در آن جنگ

بشد شهید زمان حمزه سید الشهدا

نمای ختم سخن را که حقیقا باشد

فزون ز حد بیان حمزه سید الشهدا

(محمدعلی پور حقانی) (۱)

****

وا غریبا

ای که گریان در غم تو دیده های مصطفی شد

در عزا و ماتم

تو خون دل اهل سماء شد

جسم تو در خون کشیدند دست و پایت را بریدند

قطعه هایی از

جگر را بر تن پاکت دریدند

واغریبا واغریبا (۴)

ای که پوشانده پیمبر با عبایش پیکر تو

تا نبیند نعشت ای گل غرق در خون، خواهر تو

ص: ۲۵۹

دیدنی این گونه یا رب! جان رساند بر سر لب

جسم خونین برادر وای امان از حال زینب

واغریبا واغریبا (۴)

از جفا و جور و کینه قطعه قطعه شد تن تو

می زند با نیزه، ای وای بر دهانت دشمن تو

یادم آمد از لبانی ضربه های خیزرانی

ناله با هر ضربه می زد بانوی قامت کمانی

واغریبا واغریبا (۴)

(محمد علی شهاب)

*****

تسلیت خیرالنساء

در عزایت مصطفی، گریه کرده بارها

ای عزیز آل طه، یار خونین بال طه

حمزه یار مصطفی شد به راه دین فدا

فاطمه یا فاطمه تسلیت خیرالنساء

در غمت خیرالنساء هممه سوز و نوا

ناله کرده از برایت، گشته سوزان در عزایت

حمزه یار مصطفی شد به راه دین فدا

ص: ۲۶۰

فاطمه یا فاطمه تسلیت خیرالنساء

شد به راه دلبرت، قطعه قطعه پیکرت

سوزد از هجرت مدینه، شعله ور گردیده سینه

حمزه یار مصطفی شد به راه دین فدا

فاطمه یا فاطمه تسلیت خیرالنساء

صحنه ی رزم اُحد، مقتل عشق تو شد

کشته ی مظلوم دوران، سرور جمع شهیدان

حمزه یار مصطفی شد به راه دین فدا

فاطمه یا فاطمه تسلیت خیرالنساء

(محمد علی شهاب)

ص: ۲۶۱

قرآن کریم

نهج البلاغه

اسرار آل محمد صلی الله علیه و آله وسلم ، ابوصادق سلیم بن قیس هلالی، ترجمه انصاری، اسماعیل ، نشر الهادی، ۱۳۷۵ش.

الاصابه فی تمییز الصحابه، عسقلانی، احمد بن علی بن حجر، دارالکتب العلمیه، بیروت، چاپ اول، ۱۴۱۵ق.

امالی صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه قمی، ناشر کتابچی، تهران، چاپ ششم، ۱۳۷۶ش.

آثار اسلامی مکة و مدینه، جعفریان، رسول، نشر مشعر، تهران، پاییز ۱۳۸۲ش.

آن که گفت آری، حمزه بن عبدالمطلب، مسعودی، مجید، دلیل ما، چاپ سوم، بهار ۱۳۸۶ش.

بحار الانوار، مجلسی، محمدباقر، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۴۰۵ق.

البدایه و النهایه، اسماعیل بن عمر بن کثیر الدمشقی، دارالفکر، بیروت، ۱۴۰۷ق.

البرهان في تفسير القرآن، بحراني، سيد هاشم بن سليمان، محقق / مصحح: قسم الدراسات الإسلاميه مؤسسه البعثه، ناشر: مؤسسه بعثه، قم، چاپ اول ۱۳۷۴، ش.

بشاره المصطفى لشيعه المرتضى، طبري، عمادالدين، كتابخانه حيدريره، نجف اشرف، ۱۳۸۳ق.

بصائرالدرجات، محمد بن حسن صفار، به تصحيح حاج ميرزا حسين كوچه باغی.

تاج العروس من جواهر القاموس، حسيني زيدي، محمد مرتضى، محقق: علي، هلالی و سیری، علي، ناشر: دارالفکر، بيروت، چاپ اول، ۱۴۱۴ ق.

تاريخ يعقوبی، بيروت، دارصادر، بی تا.

تاريخچه ی عزاداری اهل سنت بر امام حسين عليه السلام، تهرانی حسين، انتشارات تهذيب، قم، چاپ اول، پاییز ۱۳۹۰ش.

تأويل الآيات الظاهره، حسینی استرآبادی، سيد شرف الدين علي، جامعه مدرسين حوزه علميه قم، ۱۴۰۹ق.

ترجمه تفسير قمی، تأليف: علي بن ابراهيم قمی، مترجم: رضوانی، جابر، انتشارات بنی الزهرا سلام الله عليها، چاپ اول، ۱۳۸۸ش.

ص: ۲۶۴

تسلية المُجالس و زينه المَجالس (مقتل الحسين عليه السلام)، حسینی موسوی، محمد بن أبی طالب، مصحح: حسون، کریم فارس، ناشر: مؤسسه المعارف الإسلامیه، قم، چاپ اول، سال ۱۴۱۸ ق.

تفسیر القمی، علی بن ابراهیم، مکتبه الهدی، نجف اشرف، ۱۳۸۷ ق.

تفسیر فرات کوفی، فرات بن ابراهیم کوفی، مؤسسه چاپ و نشر، تهران، ۱۴۱۰ ق.

تفسیر العیاشی، عیاشی، محمد بن مسعود، محقق/ مصحح: رسولی محلاتی، هاشم، ناشر: المطبعه العلمیه، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۰ ق.

التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسکری علیه السلام، حسن بن علی علیه السلام، امام یازدهم، ناشر: مدرسه الإمام المهدي، قم، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق.

تهذیب الاحکام، شیخ طوسی، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۶۵ ق.

حضرت حمزه علیه السلام، مدافع حق، نویسنده: علم الهدی، محمدباقر، مترجم: برنجیان، جلال، مؤسسه انتشاراتی طور تهران، چاپ اول، ۱۳۸۸ ش.

حمزه سیدالشهداء علیه السلام، نجمی، محمدصادق، نشر مشعر، تهران، ۱۳۸۳ ش.

حمزه و جعفر دو شهید ممتاز، محمدی اشتهاردی، محمد، انتشارات پیام آزادی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۶ش.

خصال، شیخ صدوق، ابن بابویه، محمد بن علی، تحت نظر آیت الله محمدباقر کمره ای، ناشر: کتابفروشی اسلامیة، تهران، چاپ ششم، ۱۳۵۴ش.

خلاصه سیرت رسول الله، شرف الدین محمد بن عمر بن عبدالله بن عمر، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۶۸ش.

زاد المعاد مفتاح الجنان، مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، بیروت، چاپ اول، سال ۱۴۲۳ق.

زنان دانشمند و روای حدیث، صادقی اردستانی، احمد، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ دوم، ۱۳۷۷ش.

سفینه البحار، شیخ عباس قمی، چاپ اسوه.

السیره النبویه، عبدالملک بن هشام حمیری معافری، تحقیق: مصطفی السقا، دارالمعرفه، بیروت، بی تا.

سیمای پرفروغ محمد صلی الله علیه و آله وسلم، ترجمه کحل البصر، قمی، شیخ عباس، مترجم: محمدی اشتهاردی، محمد، انتشارات ناصر، چاپ دوم، زمستان ۱۳۲۷ش.

شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید معتزلی، کتابخانه آیت الله مرعشی، ۲۰ جلد در ۱۰ مجلد، قم، ۱۴۰۴ق.

صواعق المحرقه، ابن حجر هیثمی.

ص: ۲۶۶

الطبقات الكبرى، ابن سعد محمد بن سعد بن منيع، دارالكتب العلميه، بيروت، چاپ اول، ۱۴۱۰ق.

طُرْف من الأبناء و المناقب، سيد بن طاووس، تحقيق و توثيق علامه شيخ عيسى عطار، موسسه و پژوهش مطالعات عاشورا، ۱۴۲۰هـ.ق.

العباس عليه السلام، زندگانی حضرت قمر بنی هاشم عليه السلام، موسوی مكرم، سيد عبدالرزاق، مترجم: پرويز لولاور، ناشر: آرام دل، چاپ دوم، ۱۳۸۹ش.

الغدير، نجفی، عبدالحسين، دارالكتاب العربي، بيروت، ۱۳۸۷ق.

فرهنگ فاطميه، نیلی پور، مهدی، انتشارات مرکز فرهنگي شهيد مدرس، اصفهان، چاپ ششم، ۱۳۸۷ش.

الفصول المختاره، شيخ مفيد، چاپ كنگره شيخ مفيد، قم، ۱۴۱۳ق.

فضائل الشيعه، شيخ صدوق، انتشارات زرارہ.

الكافي، كليني، محمد بن يعقوب بن اسحاق، محقق / مصحح: غفاري علي اكبر و آخوندي، محمد، ناشر: دار الكتب الإسلامية، تهران، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ق.

الكامل في التاريخ، ابن اثير، عزالدين ابوالحسن علي بن ابي الكرم، دارصادر، بيروت، ۱۹۶۵م.

كشف الغمه، اربلي، علي بن عيسى، محقق: رسولي محلاتي، هاشم، نشر بنی هاشمی، تبریز، چاپ اول، ۱۳۸۱ق.

ص: ۲۶۷

كمال الدين و تمام النعمه، صدوق، ابوجعفر محمد بن على بن بابويه قمى، ناشر اسلاميه، تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۵ق.

المزار الكبير، ابن مشهدى، محمد بن جعفر، مصحح: قیومی اصفهانی، جواد، دفتر انتشارات اسلامى وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ اول، ۱۴۱۹ق.

مستدرک الوسائل، نوری، میرزا حسین، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم، ۱۴۰۸ق.

المغازى، واقدى، محمد بن عمر، تحقيق: مارسدن جونس، مؤسسه الاعلمى، بيروت، چاپ دوم، ۱۴۰۹ق.

مفاتيح الجنان.

مناقب لآل ابى طالب، ابن شهر آشوب مازندرانی، مؤسسه انتشارات علامه، قم، بی تا.

نخل میثم، سازگار، غلامرضا، نشر حق بین، قم، ۱۳۹۲ش.

نغمه های ولایت، مؤید، سید رضا، انتشارات على زاده، مشهد، چاپ هفتم، ۱۳۷۹ش.

وسائل الشيعه، حر عاملی، محمد بن حسن، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم، ۱۴۰۹ق.

وفاءالوفا باخبار دارالمصطفى، تحقيق: محمد محیى الدين عبدالحمید، دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، بی تا.

ص: ۲۶۸

- ۱- چرا به حضرت عبدالمطلب پدر حضرت حمزه (علیهماالسلام) شبیه الحمد می گفتند؟
- الف- چون بسیار حمد خدا می نمودند ب- وقتی متولد شدند در سر او مقداری موی سفید بود
- ج- مورد ستایش مردم بودند د- هیچکدام
- ۲- چرا به عبدالمطلب فیاض می گفتند و در چه سنی رحلت فرمود؟
- الف- چون بخشندگی فراوان داشت - ۱۲۰ سالگی ب- چون اهل جهاد بود - ۱۱۰ سالگی
- ج- چون مستجاب الدعوه بود - ۹۰ سالگی د- چون اهل عبادت بود - ۱۳۰ سالگی
- ۳- نام مادر رضاعی حضرت حمزه که به پیامبر اسلام هم شیر داده بود و کنیه حضرت حمزه
- الف- حلیمه سعدیه و ابوعلی ب- ثویبه و ابوعلی
- ج- رضیعه و ابوهاشم د- هیچکدام
- ۴- چه کسانی را حنفاء می نامند (حضرت حمزه (علیه السلام) جزء حنفاء بودند)
- الف- افراد جنگجو و دلاور ب- اوصیاء پیامبران ج- تابعین پیامبر اسلام
- د- افرادی که هر چند بعداً اظهار اسلام نمودند ولی از ابتدا خداپرست بوده و در برابر بت سر فرو نیاوردند
- ۵- غزوه احد در چه سالی اتفاق افتاد و هند جگر خوار قاتل حضرت حمزه مادر که بود؟
- الف- سال ۴ هجری - مادر ابوسفیان ب- سال ۳ هجری - مادر معاویه
- ج- سال ۷ هجری - مادر یزید د- سال ۲ هجری - مادر ابولهب
- ۶- در آیه ۲۳ سوره احزاب منظور از قضی نجبه و من ینتظر چه کسانی هستند؟
- الف- پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) و حضرت علی (علیه السلام)
- ب- حضرت حمزه (علیه السلام) و پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم)
- ج- حضرت حمزه (صلی الله علیه و آله و سلم) و جعفر (علیه السلام) و حضرت علی (علیه السلام)

د- شهدای احد و پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم)

۷- طبق روایت پیامبر اسلام ۴ نفر در قیامت سواره وارد می شوند سه نفر از آنها را نام ببرید.

الف- عبدالمطلب - حمزه (علیه السلام) و حضرت علی (علیه السلام)

ب- پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) - حمزه (علیه السلام) و حضرت علی (علیه السلام)

ج- ابوطالب (علیه السلام) - حمزه (علیه السلام) و عبدالله (علیه السلام)

د- هیچکدام

۸- در احتجاج محمد حنفیه در خصال شیخ صدوق از حمزه (علیه السلام) و حسنین (علیهما السلام) با چه عنوانی تعبیر شده است.

الف- سید البشر و سید القوم ب- سید العرب و سیدا شباب اهل الجنة

ج- سید الشهداء و سیدا شباب اهل الجنة د- سید الهشداء و سید البطحاء

۹- نخستین فردی که قبر مطهر حضرت حمزه (علیه السلام) را تعمیر نمود که بود؟

الف- پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله و سلم) ب- حضرت زهرا (سلام الله علیها)

ج- امام حسن (علیه السلام) د- امام حسین (علیه السلام)

۱۰- در روایت لافتی الاعلی لاسیف الا ذوالفقار منظور از وفی برادر وفی کیست؟

الف- حمزه برادر عبدالله ب- حمزه برادر حارث

ج- حمزه برادر حجل د- حمزه برادر ابوطالب (علیه السلام)

ص: ۲۶۹

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

